

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ & ΙΣΤΟΡΙΑ»**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ / ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Θεοφανώ Παριώτη
ΑΜ: 1111Μ035

**Η έννοια του ξένου και οι απόβλητοι της
μετανεωτερικότητας**
*Μια κριτική προσέγγιση των θέσεων του Zygmunt
Bauman πάνω στην ανισότητα, την ετερότητα και τον
αποκλεισμό*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. Επίκουρος καθηγητής, Σταύρος Κωνσταντακόπουλος
(Σύμβουλος Σπουδών)
2. Επίκουρος καθηγητής, Γιώργος Φουρτούνης
3. Επίκουρος καθηγητής, Κανάκης Λελεδάκης

ΑΘΗΝΑ, Ιούνιος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	3
---------------	---

I. ΟΙ ΔΥΟ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

α) Ο κύκλος της αβεβαιότητας.....	9
β) Ρευστή νεωτερικότητα.....	12
γ) Περί μετανεωτερικής ελευθερίας.....	17

II. ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΞΕΝΟΙ

α) Η τάξη.....	20
β) Ο Ξένος.....	27
γ) Κυριαρχία και γυμνή ζωή.....	33
δ) Το κράτος της προσωπικής ασφάλειας και η απροσδιοριστία των κριτηρίων.....	37
ε) Τουρίστες και Πλάνητες.....	45
στ) Η πόλη και το στρατόπεδο.....	53

Συμπεράσματα.....	58
-------------------	----

Επίμετρο.....	64
---------------	----

Βιβλιογραφία.....	66
-------------------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το χωριό του Χόλλυγουντ σχεδιάστηκε σύμφωνα με την ιδέα

Πού οι άνθρωποι σε αυτά τα μέρη έχουν για τον παράδεισο. Σε αυτά τα μέρη

Έφθασαν στο συμπέρασμα ότι ο θεός

Απαιτώντας έναν παράδεισο και μία κόλαση δεν χρειάστηκε

Να σχεδιάσει και τα δύο αλλά

Μόνο το ένα- τον παράδεισο

Εξυπηρετεί τους κακότυχους και απελπισμένους

Σαν κόλαση.

Bertolt Brecht, Ελεγείες του Χόλλυγουντ, (1942)

Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν(Zygmunt Bauman) έγινε ευρύτερα γνωστός στον χώρο των κοινωνικών επιστημών μέσα από τις αναλύσεις του για την νεωτερικότητα και κυρίως για τις θέσεις του σχετικά με τη διάκριση της νεωτερικότητας σε σταθερή και ρευστή φάση. Σχεδόν ταυτόσημος με το όνομα του Μπάουμαν, ο όρος ρευστή νεωτερικότητα (liquid modernity) υποδηλώνει το πέρασμα σε μια εποχή όπου οι δομές, οι θεσμοί και οι αντιλήψεις που συνθέτουν το πλαίσιο του κοινού βίου υπόκεινται σε μια διαδικασία συνεχούς μεταλλαγής, μια διαδικασία η οποία διαμορφώνει ένα νέο μοντέλο κοινωνικής συμβίωσης, αντιφατικά ορισμένο μέσα από την απορρύθμισή του. Το στοιχείο της ρευστότητας, το οποίο αφορά τόσο στο επίπεδο των δομών όσο και σε αυτό των ερμηνευτικών σχημάτων και των πρακτικών που αυτά επιτάσσουν, συνοψίζει στη θεώρηση του Μπάουμαν, τη βασική διαφορά μεταξύ της μετανεωτερικότητας και της νεωτερικότητας, της ρευστής και της προηγηθείσας σταθερής φάσης της νεωτερικότητας. Στη βάση της διάκρισης, αλλά και της συνάρτησης μεταξύ των δύο περιόδων της νεωτερικότητας, ο Μπάουμαν, εξετάζει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές που ορίζουν την κανονικότητα της σύγχρονης κοινωνίας και εστιάζει στην ανισότητα, την κοινωνική ανασφάλεια, την αβεβαιότητα και τους φόβους που χαρακτηρίζουν την μετανεωτερική πραγματικότητα.

Η συνεχής και αυξανόμενης έντασης διαδικασία περιθωριοποίησης και αποκλεισμού μεγάλων τμημάτων του παγκόσμιου πληθυσμού αποτελεί –ιδίως στα πιο πρόσφατα έργα του- την κύρια αιχμή της ανάλυσης του Μπάουμαν πάνω στη μετανεωτερική κοινωνία. Αντιπαραθέτοντας απέναντι στην έννοια της «ανοικτής κοινωνίας» τον χαρακτήρα της διάτρητης κοινωνίας, ο Μπάουμαν, υποδεικνύει τις ακραίες αντιφάσεις του σύγχρονου

κόσμου, ο οποίος «απελευθερώθηκε» από τις «μεγάλες αφηγήσεις» της νεωτερικότητας για να εγκλωβιστεί στη λογική της οικονομικής ορθότητας, στη βάση της οποίας διαρθρώνεται η κυρίαρχη αφήγηση της μετανεωτερικότητας. Για την κοινωνία της μετανεωτερικότητας «οτιδήποτε “φαίνεται λογικό” από άποψη οικονομική δεν χρειάζεται υποστήριξη από καμία άλλη και δεν είναι αναγκαίο να απολογείται κανείς για την απουσία οποιασδήποτε άλλης άποψης- πολιτικής, κοινωνικής ή απλώς ανθρώπινης», σημειώνει ο Μπάουμαν.¹ Η αυταξία του πλούτου, η αρχή του ικανότερου και η αξία της ατομικής επιλογής προσδιορίζουν το κυρίαρχο αξιακό πλαίσιο και συναρθρώνονται με την πεποίθηση περί της αναγκαιότητας ή της φυσικότητας ενός κόσμου, όπου η οικονομική ανάπτυξη συναρτάται με την εκμετάλλευση, την κοινωνική εξαθλίωση και την καταστροφή τόπων, ανθρώπων και κοινωνιών. Ο Μπάουμαν εξετάζει και αναδεικνύει τις αντιφάσεις, τις εντάσεις, τις πλάνες και τις προσμονές του δυτικού πολιτισμού, τονίζοντας και προσπαθώντας να εξηγήσει τα αδιέξόδά του.

Στην «ανοικτή κοινωνία» της μετανεωτερικότητας αφενός τα αδύναμα μέλη της πληθαίνουν, αφετέρου εξορίζονται από την κανονικότητά της, τιθέμενα σε μια ιδιότυπη κατάσταση εξαίρεσης από ό,τι συνιστά τον κοινό κόσμο. Από την άλλη, αυτός ο κοινός κόσμος τείνει να διαχωριστεί σε ατομικά, ιδιωτικά σύμπαντα, γίνεται ένας κόσμος ξένων, όπου η πολιτική αδράνεια και η κοινωνική αδιαφορία συνιστούν την ενδεικνυόμενη τακτική. Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε σε αυτές τις δύο κεντρικές και συναφείς θεματικές του έργου του Μπάουμαν, τον ξένο και τον περιττό άνθρωπο, τη σχέση της ξενικής ιδιότητας με τον κοινωνικό αποκλεισμό, της φτώχειας με την εξαίρεση. Στην ανάλυση του Μπάουμαν, η εικόνα του ξένου συνοψίζει την αμφισημία της νεωτερικότητας, συνιστά την εξαίρεση η οποία αναδεικνύει την κανονικότητά της. Η έλευση της νεωτερικότητας σήμαινε την οικοδόμηση μιας νέας τάξης πραγμάτων και την επιταγή ενός νέου οράματος «καθαρότητας», στο οποίο οι ξένοι αποτέλεσαν το απαραίτητο αντίθετο, το χάος ενός μη διατεταγμένου κατά τα νέα πρότυπα κόσμου. Η απόφαση για το ποιος είναι ο ξένος και ποιος εκπροσωπεί τη χαοτική κίνηση και την αταξία, αποτελούσε απόφαση του νεωτερικού κράτους. Ο Μπάουμαν επισημαίνει ότι στην νεωτερική πραγματικότητα των εθνών-κρατών η σημασία των ξένων αναβαθμίζεται και λαμβάνει νέες διαστάσεις, ενώ το «στίγμα» της ξενικής ταυτότητας ακολουθεί τα άτομα ακόμα και μετά την ένταξή τους στην ομάδα. Ο άπατρις αποτελεί την επιτομή του νεωτερικού ξένου, καθώς βρίσκεται εκτός του πεδίου των συστατικών οριοθετήσεων μιας νέας τάξης πραγμάτων.

¹ Zygmunt Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002, σελ.95.

Στην μετανεωτερική εποχή η έννοια του ξένου καθίσταται περισσότερο αμφίσημη, δεδομένου ότι το να λειτουργείς σαν ξένος, το να ιδιωτεύεις, να αποφεύγεις τις δεσμεύσεις, αλλά και τις μόνιμες ταυτότητες αποτελεί την ενδεικνυόμενη τακτική διαβίωσης. Αυτό δεν σημαίνει ωστόσο, ότι η σημασία του ξένου υποβαθμίζεται -το αντίθετο. Το να λειτουργεί κάποιος σαν ξένος, δηλαδή να επιλέγει έναν ορισμένο τρόπο συμπεριφοράς, είναι τελείως διαφορετικό από το να αποκλείεται από την κοινότητα και να τοποθετείται εκτός των ορίων του κοινωνικά αποδεκτού. Κατά τον Μπάουμαν, ο κατεξοχήν μετανεωτερικός ξένος είναι ο οικονομικός μετανάστης. Αποκλειόμενος από την έννομη τάξη και συγχρόνως επιφορτισμένος με τη συμπύκνωση των κινδύνων που την απειλούν, ο οικονομικός μετανάστης υποχρεώνεται να κινείται διαρκώς χωρίς να είναι ευπρόσδεκτος πουθενά. Οι μετανεωτερικοί ξένοι είναι οι άνθρωποι που «χάνουν το χώρο τους πάνω στη γη», και αυτό συμβαίνει με διάφορους τρόπους. Ο πόλεμος, οι περιβαλλοντικές καταστροφές, τα αυταρχικά καθεστώτα, η οικονομική εξαθλίωση οδηγούν πολυάριθμες και συνεχώς αυξανόμενες ομάδες ανθρώπων να αναζητήσουν μια καλύτερη μοίρα στον «ανεπτυγμένο» δυτικό κόσμο. Την ίδια στιγμή, στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών, δημιουργούνται νέοι «εσωτερικοί ξένοι», άτομα που αδυνατούν να βρουν εργασία και να υποστηρίξουν τη θέση τους μέσα στον κύκλο της κατανάλωσης. Και στις δύο περιπτώσεις, οι ξένοι αποτελούν παράγωγα του καπιταλιστικού συστήματος και είναι ακριβώς οι άνθρωποι που στο πλαίσιο της λειτουργίας και εξέλιξής του καθίστανται περιττοί.

Η ανάλυση του Μπάουμαν επικεντρώνει σε δύο κεντρικά και συνδεδεμένα πεδία, στο πλαίσιο των οποίων στοιχειοθετείται η ξενική ταυτότητα και συγκροτούνται οι όροι του αποκλεισμού από την κοινότητα. Το πρώτο πεδίο υπόδειξης και δημιουργίας του ξένου αφορά στη σχέση μεταξύ κυριαρχίας και αποκλεισμού, στη σχέση εξαίρεσης, η οποία γίνεται καταρχάς ορατή στο επίπεδο της πολιτικής ζωής και στο πλαίσιο των σύγχρονων δομών κυριαρχίας. Το δεύτερο, αφορά στις οικονομικές σχέσεις και στις θέσεις που καταλαμβάνουν τα άτομα μέσα σε ένα δεδομένο οικονομικό σύστημα και συγκεκριμένα στο καπιταλιστικό. Εδώ, ο ξένος είναι αυτός που χάνει τη θέση του στην κοινωνία της αγοράς, καθώς η παρουσία του δεν είναι πλέον αναγκαία στην αναπαραγωγή της και το σύστημα τον αποβάλλει ως περιττό ανθρώπινο πλεόνασμα. Και στις δύο περιπτώσεις η ξενική ταυτότητα συγκροτείται κατά κύριο λόγο αρνητικά-αυτός που δεν ανήκει, δεν χρειάζεται, δεν πληροί τους όρους, κ.λπ.- προκειμένου να ορίσει το άτομο που αφενός εξαιρείται από την προστασία της κρατικής εξουσίας, αφετέρου αποκλείεται από την οικονομική δράση. Και στις δύο περιπτώσεις επίσης η προβληματική του ξένου συμπίπτει με την προβληματική των σχέσεων εξουσίας και υπό αυτό το πρίσμα θα την εξετάσουμε εδώ.

Η ανάλυση όπως και η τυπολογία που χρησιμοποιεί ο Μπάουμαν υποδεικνύει από τη μια τη συστατική αμφισημία της έννοιας του ξένου και από την άλλη την αμφισημία της ίδιας της νεωτερικότητας. Ο σύγχρονος ξένος παρουσιάζεται ως μια αμφίσημη φιγούρα ενός εξίσου αμφίσημου και αντιφατικού κόσμου και καθίσταται τρωτός αλλά και επικίνδυνος, επειδή ακριβώς υπενθυμίζει αυτή την ουσιώδη αμφισημία. Η διαπίστωση αυτής της θεμελιώδους αμφισημίας αποτελεί ουσιαστικά τον πυρήνα της σκέψης του Μπάουμαν. Με την έλευση της νεωτερικότητας ο ξένος καθίσταται η άλλη όψη του νεωτερικού συναντήκειν, η ασαφής φιγούρα του είναι απαραίτητη, λειτουργική και την ίδια στιγμή υπονομευτική. Ανάλογα, στην μετανεωτερική κοινωνία, η οποία προβάλλει ως ιδεώδες το πρότυπο της αποξένωσης, ενώ φοβάται και οχυρώνεται απέναντι στους ξένους, η φιγούρα του ξένου υπενθυμίζει την πλασματικότητα των ορίων της, όσο και την ανορθολογικότητα των όρων της.

Θεωρώντας ότι ο Μπάουμαν μας παρέχει μια ιδιαίτερα διεισδυτική θεώρηση του νεωτερικού κόσμου και των θεμελιωδών αντινομιών του, θα επιχειρήσουμε εδώ να προσεγγίσουμε κριτικά το θεωρητικό σχήμα που, όπως προαναφέραμε, συνιστά τον πυρήνα του έργου του. Ο Μπάουμαν προτάσσει ουσιαστικά, αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε το παράδοξο του ξένου, την ουσιώδη αμφισημία, την κατάσταση του εντός-εκτός, συνδέοντας αυτό το παράδοξο με την αμφισημία του σύγχρονου πολιτισμού. Στην εργασία που ακολουθεί θα εστιάσουμε στις βασικές διαστάσεις αυτού του «παράδοξου» και καταρχάς θα εξετάσουμε το πεδίο μέσα στο οποίο εκδιπλώνεται. Ο Μπάουμαν διακρίνει σαφώς τη νεωτερικότητα σε δύο φάσεις και η κατανόηση αυτής της διάκρισης αποτελεί προϋπόθεση για την προσέγγιση των διαπιστώσεών του. Έτσι στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας θα δούμε τις κεντρικές πτυχές αυτής της διάκρισης, μεταξύ νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας, μια διάκριση η οποία ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την κατάταξη του Μπάουμαν στον κύκλο των μεταμοντέρνων στοχαστών και την οποία ο ίδιος αρνείται. Στο δεύτερο και μεγαλύτερο μέρος της εργασίας θα εξετάσουμε την έννοια του ξένου μέσα από διάφορα επίπεδα, με πρώτο το επίπεδο της τάξης, δηλαδή της νεωτερικής τάξης πραγμάτων. Στη συνέχεια θα δούμε τον ξένο σε σχέση με την κοινότητα και τη διττή θέση του εντός και εκτός της ομάδας, ενώ στο τρίτο κεφάλαιο θα εστιάσουμε στη σχέση κυριαρχίας και γυμνής ζωής. Εδώ ο ξένος είναι αυτός που αποκλείεται από τον νόμο και τον κοινωνικό βίο και αντίστροφα αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της δόμησής τους, θέση όπου ο Μπάουμαν προσεγγίζει και ενσωματώνει την ανάλυση του Αγκάμπεν (G. Agamben). Στο τέταρτο κεφάλαιο θα εστιάσουμε στη διαδικασία προσδιορισμού του ξένου και στη λειτουργικότητα αυτού του προσδιορισμού. Δεδομένου ότι οι σύγχρονες σχέσεις κυριαρχίας μορφοποιούνται και σημασιοδοτούνται διαμέσου του νεωτερικού κράτους, ο προσδιορισμός του ξένου και η ανάλογη πολιτική επαφίεται στα κριτήρια και τις

νοηματοδοτήσεις που αποφασίζει η εκάστοτε κρατική εξουσία. Να σημειώσουμε εδώ ότι στο πλαίσιο αυτό εξετάζουμε κυρίως τις αστικές κοινωνίες και εξουσίες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι μη αστικές, οι σοσιαλιστικές μορφές διακυβέρνησης, που υπήρξαν ή υφίστανται είναι αδιάφορες προς την έννοια του ξένου. Ο Μπάουμαν, υποδεικνύει μια παράλληλη πορεία στις σχέσεις κυριαρχίας και αποκλεισμού, και στην κατάληξή της αυτή η πορεία αποδεικνύει την σύνδεση καταναγκασμού και εξαίρεσης. Εδώ εστιάζουμε στο αστικό μοντέλο αυτής της σύνδεσης, το οποίο άλλωστε κυριαρχεί. Στο πέμπτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε το δίπολο του μετανεωτερικού κόσμου, τον παντοδύναμο «τουρίστα» και τον αδύναμο «πλάνητα», τη συμβολική και πρακτική διχοτόμηση της μετανεωτερικής κοινωνίας μεταξύ του πανίσχυρου πλούσιου και του αθεράπευτα φτωχού, όπου παραδόξως και οι δύο αντίθετοι πόλοι εκπροσωπούν μία αντίθετη εκδοχή του ξένου. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο, θα δούμε συνοπτικά τη διχοτόμηση στο σύνολό της μέσα στον αστικό χώρο. Οι πόλεις και εν γένει η αστική ζωή αποτελούσαν μέσα στην ιστορική συνέχεια τα κατεξοχήν πεδία κοινωνικής και πολιτικής ελευθερίας. Η πόλη ήταν εκ των πραγμάτων ένας τόπος και μια υπόθεση ελευθερίας. Από την άλλη, μέσα στο πλαίσιο και τους όρους της σύγχρονης αστικής ζωής δημιουργήθηκαν οι όροι της πλέον ανελεύθερης αντίληψης και πρακτικής, οι αντιλήψεις περί ολικού ελέγχου και η πρακτική των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Τα στρατόπεδα «προσωρινού» εγκλεισμού των ανεπιθύμητων ξένων, διαφέρουν βέβαια από την πρακτική των ναζιστικών στρατοπέδων εξόντωσης, δεν διαφέρουν όμως από τη λογική τους-τη λογική της διάκρισης και της απανθρωποποίησης του ατόμου, της έκδυσής του από ό,τι τον καθιστά αναγνωρίσιμο, κοινωνικό και πολιτικό ον.

Στο έργο του Μπάουμαν βρίσκουμε μια πολύπλευρη πραγμάτευση της έννοιας του ξένου, από την οποία εδώ επικεντρωνόμαστε στις κύριες διαστάσεις της. Επειδή η έννοια του ξένου κατά κάποιον τρόπο «αποξενώνει» με την εμφάνισή της-όπως διαφαίνεται και στην ανάλυση του Μπάουμαν- και έτσι διασπά ίσως το πεδίο έρευνας, θα τονίσουμε εδώ ότι σκοπό της ακόλουθης εργασίας αποτελούν οι νεωτερικές διαδικασίες κατασκευής και αποκλεισμού του ξένου. Δεν υπονοούμε εδώ ότι ο ξένος δεν υπάρχει, αλλά υποδεικνύουμε ότι για να υπάρξει πρέπει να εγγραφεί μέσα στο κοινό φαντασιακό, να οριστεί και να υποδειχθεί ως τέτοιος. Όπως και τα έθνη, οι φαντασιακές κοινότητες της νεωτερικότητας, οι ξένοι συνιστούν μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα και είναι ακριβώς το πλαίσιο των νέων κοινοτήτων που τους καθιστά αναγνωρίσιμους. Προφανώς το οικείο δεν μπορεί να προσδιοριστεί χωρίς την αντιδιαστολή με το ανοίκειο και ξένο. Ποιες όμως είναι οι διαδικασίες που προσδιορίζουν το ανοίκειο στοιχείο του κοινού βίου και σε ποια βάση αυτό ταυτίζεται με το εχθρικό; Θα επιχειρήσουμε να δούμε και να απαντήσουμε σε αυτά τα ζητήματα, βασιζόμενοι στην ανάλυση του Μπάουμαν, παρακολουθώντας τις θέσεις του και

σημειώνοντας τις αντιφάσεις του. Πριν προχωρήσουμε, να επισημάνουμε εδώ δύο βασικά στοιχεία σχετικά με την κοινωνιολογία του Μπάουμαν και τον τρόπο που προσεγγίζει την κοινωνική πραγματικότητα.

Ο Μπάουμαν, όπως ο ίδιος δηλώνει, είναι εκλεκτικιστής και δεν αναγνωρίζει στεγανά μεταξύ των διάφορων περιοχών της κοινωνικής έρευνας ή μεταξύ θεωρητικών ρευμάτων και σχολών. Ως εκ τούτου δεν κατατάσσει εαυτόν σε ένα συγκεκριμένο ρεύμα σκέψης και δεν περιορίζει το θέμα του στη βάση κάποιων προκείμενων θεωρητικών παραδοχών. Τόσο η μέθοδος όσο και η οπτική του Μπάουμαν αναφέρονται σε μια μετανεωτερικού τύπου διανοητική στάση. Όπως υποστηρίζει, μία από τις συνέπειες της μετάβασης στη μετανεωτερικότητα είναι η αναγκασία εξέλιξη των διανοούμενων από νομοθέτες σε διερμηνείς. Αν οι διανοούμενοι της νεωτερικότητας αξίωναν την εύρεση μιας οικουμενικής αλήθειας, υπό το πνεύμα μιας καθολικής και αδιαμφισβήτητης ορθολογικότητας, οι διανοούμενοι της μετανεωτερικότητας καλούνται να περιορίσουν τις αξιώσεις τους και να προσανατολιστούν στη διερμηνεία, καλούνται δηλαδή να καλύψουν τα κενά και να διευκολύνουν την επικοινωνία μεταξύ ετερόδοξων και ανομοιογενών ομάδων, μεταξύ διαφορετικών αντιλήψεων και πρακτικών, δημιουργώντας ένα κοινό πεδίο, κατά την έννοια ενός λόγου που συνδιαλέγεται με τις επιμέρους ερμηνείες και οπτικές. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι προτείνοντας την έννοια της διερμηνείας, ο Μπάουμαν, δεν υποστηρίζει μία μεταμοντέρνα στάση, καθώς διαχωρίζει μεταξύ της μεταμοντέρνας κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας της μετανεωτερικότητας, την οποία αντιδιαστέλλει προς τον σχετικισμό, τον κερματισμό και την αισθητική του μεταμοντέρνου.²

Το δεύτερο στοιχείο αφορά στη σχέση νεωτερικότητας-μετανεωτερικότητας. Η εννοιολόγηση του Μπάουμαν δεν αφορά σε μια αντιστοιχία θετικού-αρνητικού, δεν υφίσταται δηλαδή η έννοια μιας «θετικής» νεωτερικότητας και μιας «αρνητικής» μετανεωτερικότητας ή το αντίστροφο. Αν ο Μπάουμαν διαχωρίζει σε πρώτο επίπεδο τη νεωτερικότητα σε δυο εποχές, σε ένα δεύτερο επίπεδο τις επανασυνδέει, καθώς κάθε στοιχείο το οποίο μορφοποιεί τον όρο μετανεωτερικότητα ανάγεται στη νεωτερική του μήτρα. Κατά αυτήν την έννοια η μετανεωτερικότητα δεν είναι μια ουσιαδώς νέα εποχή, αλλά η ανάπτυξη ορισμένων πλευρών και δυναμικών της νεωτερικότητας. Στη σκέψη του Μπάουμαν η μετανεωτερικότητα αποτελεί την αυτοαναίρεση της νεωτερικότητας, την υπέρβασή της, η οποία έρχεται ως αποτέλεσμα της εγγενούς δυναμικής της. Αυτό σημαίνει

² Σχετικά με τον εκλεκτικισμό του Μπάουμαν, τις θέσεις του για την εξέλιξη των διανοούμενων και τη διάκριση μεταξύ μετανεωτερικού και μεταμοντέρνου βλ. αντίστοιχα: Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 1992, σελ.211, στο Zygmunt Bauman, *Legislators and Interpreters*, Polity Press, Cambridge, 1987, σελ. 140-144, και Mark Davis, *Freedom and Consumerism, A Critique of Zygmunt Bauman's Sociology*, Ashgate, Hampshire, 2008, σελ.26-28.

ότι η αμφισημία είναι ίδιον της νεωτερικότητας και κατά αυτήν την έννοια θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε και να αντιληφθούμε τη διάκριση αλλά και τη σύνδεση μεταξύ νεωτερικότητας και μετανεωτερικότητας, σταθερής και ρευστής φάσης, καθώς αν και η νεωτερικότητα «κυοφορούσε από την αρχή την ίδια τη μετανεωτερική της Aufhebung[υπέρβαση]», το κεφάλαιο «νεωτερικότητα» παραμένει ακόμα ανοικτό.³

Ι. ΟΙ ΔΥΟ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Κι ενώ στοχαζόμουν για το κάθε ζήτημα χωριστά τι μπορούσε να το κάνει και να μας δώσει την αφορμή να γελαστούμε, ξερίζωνα στο μεταξύ από το πνεύμα μου όλες τις πλάνες που είχαν μπορέσει προηγουμένως να γλιστρήσουν μέσα του. Όχι πως μιμώμουν σε τούτο τους σκεπτικούς, που αμφιβάλλουν μόνο και μόνο για ν' αμφιβάλλουν, και καμώνονται πως είναι πάντα αναποφάσιστοι γ' γιατί απεναντίας όλος ο σκοπός μου εμένα ήταν αποκλειστικά να βεβαιωθώ και να ξεπετάξω τα σαθρά χώματα και τον άμμο για να βρω τον βράχο ή την άργιλο.

R.Descartes, Λόγος περί της Μεθόδου, (1637)

α) Ο κύκλος της αβεβαιότητας

Η έλευση της νεωτερικότητας σήμαινε και την παράλληλη αποδιάρθρωση του προνεωτερικού κόσμου. Κάθε πεδίο, της κοινωνικής, οικονομικής, πολιτικής και διανοητικής πραγματικότητας έγινε και ένα πεδίο διαμφισβήτησης μεταξύ των υφιστάμενων και των νέων αντιλήψεων και πρακτικών. Ο παλαιός προνεωτερικός κόσμος δεν χάθηκε βέβαια στο σύνολό του, έχασε όμως τον ειρμό του, τη βεβαιότητά του για την τάξη των ανθρώπινων πραγμάτων και η πτώση του ξεκίνησε όταν αυτή η τάξη τέθηκε σε αμφιβολία. Στο διανοητικό πεδίο χαρακτηριστικό παράδειγμα της έλευσης της νεωτερικότητας είναι η καρτεσιανή σκέψη. Ο Ντεκάρτ(Descartes) δεν περιορίστηκε στην αμφιβολία για κάθε σίγουρη γνώση για την πραγματικότητα, προχώρησε στην αμφισβήτηση της αλήθειας της απτής πραγματικότητας. Ωστόσο, στην καρτεσιανή σκέψη η αμφιβολία είναι αντίστοιχη της ανεμόσκαλας του Βιτγκενστάιν(Wittgenstein),⁴ αποτελεί το μέσο για να φθάσει στο cogito, στη θεμελιώδη βεβαιότητα της αυτογνωσίας του υποκειμένου στη βάση της οποίας οικοδομείται η βεβαιότητα της γνώσης του κόσμου. Στο έργο του Μπάουμαν πάνω στη νεωτερικότητα βλέπουμε κατά ανάλογο τρόπο, ότι η εποχή της νεωτερικότητας ξεκινά από την αμφιβολία, υποδεικνύει την αβεβαιότητα των ανθρώπινων πραγμάτων και αποσαθρώνει κάθε προϋφιστάμενη τάξη, για να υποσχεθεί τη βεβαιότητα, την κατασκευή μιας βέλτιστης και ασφαλέστερης πραγματικότητας, η οποία

³ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*,ό.π., σελ.151.

⁴ Για την επισήμανση της αντιστοιχίας μεταξύ της καρτεσιανής αμφιβολίας και της ανεμόσκαλας του Βιτγκενστάιν: Παντελής Μπασάκος, από το σεμινάριο «Το Πεδίο του Λόγου» , ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2012-2013.

αντίστοιχα θα εδράζεται στη νέα βεβαιότητα του ορθού λόγου. Η υπέρβαση της αβεβαιότητας παρουσιάζεται από τον Μπάουμαν ως το στοίχημα της νεωτερικότητας, το οποίο τελικά και έχασε, καθώς κατά κάποιον τρόπο αυτή η πορεία της αναμενόμενης βεβαιότητας αποτέλεσε μία νέα σκάλα για την εποχή της αβεβαιότητας, τη μετανεωτερική εποχή.

Η νεωτερικότητα, τονίζει ο Μπάουμαν, «γεννήθηκε υπό το ζώδιο της “Βεβαιότητας” και υπό αυτό το ζώδιο σημείωσε τις πιο θεαματικές της νίκες».⁵ Η κοινωνική αναταραχή που ακολούθησε την κατάρρευση της προνεωτερικής τάξης και η αταξία που αυτή προοιωνίζε κατέστησαν επιτακτική την οικοδόμηση ενός νέου ασφαλούς πλαισίου κοινωνικής συμβίωσης, την κατασκευή στέρεων δομών, των οποίων τη σταθερότητα αλλά και τη διαρκή βελτίωση εγγυόταν το νεωτερικό έθνος-κράτος. Προκαλώντας την αποσύνθεση προηγούμενων «στερεών», η νεωτερικότητα ανέλαβε τη δόμηση και υποσχέθηκε τη διάρκεια και τη σταθερότητα μιας νέας πραγματικότητας, η οποία θα κινούταν σε μια τροχιά αύξουσας προόδου με τελική κατάληξη «μια κοινωνία οικουμενικής ευημερίας και άνετης ζωής». Αυτή η υπόσχεση σταθερότητας είχε δύο βασικές διαστάσεις, αφενός την ευταξία και αφετέρου την προβλεψιμότητα. Αν και τα σχέδια πάνω στην δόμηση και την πορεία της νεωτερικής κοινωνίας συντάσσονταν σε διαφορετικούς οδικούς χάρτες και αφορούσαν ενίοτε σε συγκρουόμενες οδούς, η βεβαιότητα της προόδου και η προσδοκία ενός εύτακτου κόσμου, όπου κάθε ατέλεια, κάθε πιθανή ρωγμή του υπό ανέγερση οικοδομήματος μπορούσε να προβλεφθεί και ως εκ τούτου να αποτραπεί, αποτέλεσε προϋπόθεση και συστατική αρχή της.⁶

Ο μετανεωτερικός κόσμος πετά τη σκάλα της βεβαιότητας, όχι τόσο γιατί δεν τη χρειάζεται πλέον, όσο γιατί τη θεωρεί αναξιόπιστη και εσφαλμένη. Στις θέσεις του Μπάουμαν στοιχειοθετούνται δύο αμφίδρομες όψεις της μετανεωτερικής αβεβαιότητας, η μία αφορά στην άρση των αγκυλώσεων της νεωτερικής έποψης του κόσμου και η άλλη στη μορφοποίηση μιας νέας κοινωνικής κατάστασης, όπως και μίας νέας αφήγησης. Έτσι, ενώ σε πρώτο επίπεδο η αβεβαιότητα έχει απελευθερωτική διάσταση, καθώς συνδέεται με τη δυνατότητα του να αντικρύσουμε τη νεωτερικότητα χωρίς τις αυταπάτες της, σε δεύτερο

⁵ Zygmunt Bauman, *Παράπλευρες απώλειες, κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Εύα Παραδέλλη, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2012, σελ.53.

⁶ «Δόμηση» γράφει ο Μπάουμαν «σημαίνει στην ουσία χειρισμός πιθανοτήτων», *ό.π.* σελ. 52. Η πρόθεση της δόμησης μιας στέρεας και προβλέψιμης κατάστασης πραγμάτων αφορούσε, σε δύο αντίθετους “οδικούς χάρτες” , τον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό, *ό.π.*, σελ.52-55.

επίπεδο σημασιοδοτεί το ανασφαλές πλαίσιο δράσης του σύγχρονου κόσμου.⁷ Δεδομένου ότι οι «κατά παραγγελία στέρεες δομές» αποδεικνύονται εύθραυστες και ασταθείς και ο καθημερινός βίος τίθεται σε ένα καθεστώς μόνιμης διακινδύνευσης, το ανασφαλές παρόν και το αβέβαιο μέλλον των ατόμων καθίστανται οι κύριες βεβαιότητες. Το αβέβαιο της θέσης και της μοίρας των ατόμων μέσα στη σύγχρονη κοινωνία συμφύεται με την αποδοχή της κατάστασης αβεβαιότητας και των όρων που τη συνθέτουν, όπως και με την εκ των προτέρων καταδίκη κάθε προοπτικής υπέρβασής της. Στο πλαίσιο αυτό η μετανεωτερική κατάφαση στην αβεβαιότητα αποκρυσταλλώνει τη διαπίστωση της αποτυχίας του «προγράμματος του Διαφωτισμού» στην εκούσια εγκατάλειψη των ατόμων σε μια πραγματικότητα απογυμνωμένη από κάθε διαφωτιστική προοπτική και κατ' επέκταση κάθε προσδοκία χειραφέτησης και στην πεποίθηση ότι η αβεβαιότητα του παρόντος είναι λίγο-πολύ ότι καλύτερο μπορεί να επιτευχθεί σε συλλογικό επίπεδο, αντίληψη, η οποία ουσιαστικά σημασιοδοτεί το περιεχόμενο και προτάσσει την εδραίωση ενός νέου «προγράμματος» με απόληξη τον αποκλεισμό κάθε άλλης προοπτικής. Ενώ λοιπόν ο νεωτερικός κόσμος εγκλωβίστηκε μέσα στο πλέγμα των βεβαιότητων του, ο μετανεωτερικός εγκλωβίζεται στο τέλμα της αβεβαιότητας.⁸

Στη θεώρηση του Μπάουμαν, αυτός ο επαναπροσδιορισμός της αβεβαιότητας ως σταθεράς στη συλλογική νοηματοδότηση και αναπαράσταση του σύγχρονου κόσμου, συνοψίζει κατά την έννοια μιας συνολικής αλλαγής παραδείγματος τη μετάβαση από τη «σταθερή» στη «ρευστή» φάση της νεωτερικότητας, από τη νεωτερικότητα στην μετανεωτερικότητα. Η σταθερά της αβεβαιότητας συναρτάται με την ανασφάλεια και τους φόβους που κατατρύχουν τη μετανεωτερική κοινωνία. Ο φόβος, επισημαίνει ο Μπάουμαν, «είναι το όνομα που δίνουμε στην αβεβαιότητά μας: στην άγνοιά μας για την απειλή και για ό,τι πρέπει να κάνουμε».⁹ Στη χομπσιανή θεωρία ο φόβος οδηγεί τα άτομα στη σύναψη ενός κοινού συμφώνου, στην ίδρυση της κοινωνίας και στη θέσπιση ενός κράτους δικαίου· στη μετανεωτερική πραγματικότητα ο φόβος ενδυναμώνει την ιδιώτευση, την τάση εύρεσης

⁷ Κατά τον Μπάουμαν, η μετανεωτερικότητα είναι πρώτα απ' όλα μια «κατάσταση του νου», είναι η κατεδάφιση κάθε νεωτερικής βεβαιότητας, κάθε σταθερού σημείου θέασης του κόσμου, κάθε καθολικής οπτικής και κάθε αιτήματος ορισμού της αλήθειας των πραγμάτων του κόσμου, καθώς η αναπαράσταση καθίσταται πλέον πιο πραγματική από την ίδια την πραγματικότητα. Αυτή η κατάσταση του νου συνιστά συγχρόνως και την απρόσμενη νίκη του εγγενώς κριτικού, αεικίνητου και ανικανοποίητου, νεωτερικού πολιτισμού. Bauman, *Intimations...*, ό.π., σελ. vii-viii.

⁸ Zygmunt Bauman, *Ρευστοί καιροί, Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ.Δ.Γεώργας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009.

⁹ Zygmunt Bauman, *Ρευστός φόβος*, μτφρ. Γ.Καράμπελας, Πολύτροπον, Αθήνα, 2007, σελ.10.

ατομικών λύσεων, διασπά το κοινό πεδίο σε κλειστά ατομικά σύμπαντα.¹⁰ Παράλληλα, ο φόβος συνέχει αυτά τα ατομικά σύμπαντα σε ιδιότυπους κοινούς σχηματισμούς, παρά αλλά και στη βάση του ατομικισμού της η σύγχρονη κοινωνία παράγει διαρκώς νέα «εμείς», αναπροσδιορίζοντας τους εχθρικούς «άλλους». Όπως και στην εποχή της νεωτερικότητας, η μετανεωτερική τάξη προσδιορίζεται αποκλείοντας, υποδεικνύοντας τους εκάστοτε εχθρούς της. Σήμερα όμως ο κίνδυνος του αποκλεισμού φαντάζει περισσότερο απειλητικός, καθώς για τους περισσότερους τίποτα δεν μπορεί να διασφαλίσει την οποιαδήποτε κατάσταση, τη θέση ή ακόμα πιο πολύ τη μελλοντική τους πορεία. Σε μια κοινωνική κατάσταση όπου όλα είναι αβέβαια, προσωρινά και μη προβλέψιμα η «ικανοποιημένη πλειοψηφία» γίνεται πλέον μια φοβισμένη πλειοψηφία.

β) Ρευστή νεωτερικότητα

Οι θέσεις του Μπάουμαν για την πορεία της νεωτερικής κοινωνίας υπενθυμίζουν τη σχετική διαπίστωση του Μαρξ:«[η] συνεχής ανατροπή της παραγωγής, ο αδιάκοπος κλονισμός όλων των κοινωνικών σχέσεων, η αιώνια αβεβαιότητα και κίνηση, διακρίνουν την αστική εποχή από όλες τις προηγούμενες. Διαλύονται όλες οι στέρεες και σκουριασμένες σχέσεις με την ακολουθία τους από παλιές σεβάσμιες παραστάσεις και αντιλήψεις κι όλες όσες καινούργιες διαμορφώνονται παλιώνουν πριν προλάβουν να αποστεωθούν».¹¹ Για τον Μαρξ είναι ακριβώς η εγγενής ρευστότητα της νεωτερικής εποχής που δημιουργεί τους όρους της κατάρρευσής της. Ως εκ τούτου κάθε κατάσταση σταθερότητας δεν μπορεί παρά να είναι πλασματική και ακόμα και ως τέτοια προσωρινή. Κατά αυτήν την έννοια η σταθερή φάση συνιστούσε εξαρχής μια αυταπάτη, μια φασματική σταθερότητα. Άλλωστε, εξετάζοντας την πορεία της νεωτερικότητας, μόνο ίσως στο πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης και των προνοιακών πολιτικών των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών μπορούμε να διαπιστώσουμε την ύπαρξη ενός σχετικά ασφαλούς πλαισίου κοινωνικής συμβίωσης και δράσης, όπου υπάρχει η δυνατότητα μακροπρόθεσμων σχεδιασμών εκ μέρους των ατόμων. Την ιστορική πορεία της νεωτερικότητας τόσο πλούσια σε

¹⁰ «Το αίσθημα αδυναμίας[...]εδράζεται όχι στις ίδιες τις προσλαμβανόμενες ή υποθετικές απειλές, αλλά στον αχανή πλην απελπιστικά ακατοίκητο χώρο που εκτείνεται μεταξύ των απειλών[...] Η εξατομικευμένη κοινωνία σημαδεύεται από μια διάλυση των κοινωνικών δεσμών, αυτού του θεμελίου της αλληλεγγύης δράσης. Διακρίνεται επίσης για την αντίστασή της σε μια αλληλεγγύη η οποία θα έκανε τους κοινωνικούς δεσμούς ανθεκτικούς-κι αξιόπιστους», ό.π. σελ.34-35.

¹¹ Karl Marx- Friedrich Engels, *Μανιφέστο του κομμουνιστικού κόμματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα,1982, σελ.23.

συγκρούσεις και ανατροπές, επαναστάσεις, πολιτικές και οικονομικές κρίσεις, πολέμους και μετασχηματισμούς και τόσο δυναμικά εξελισσόμενη στο κοινωνικο-οικονομικό και το τεχνολογικό πεδίο φαίνεται κατά μία έννοια οξύμωρο σχήμα το να την αντιστοιχήσουμε σε μια εποχή σταθερότητας. Γι' αυτό και προτείνουμε εδώ ότι θα πρέπει να διαχωρίσουμε την έννοια της «στερεάς» φάσης από την έννοια της κοινωνικο-πολιτικής ισορροπίας, καθώς - στο πλαίσιο της παρούσας ανάγνωσης- η δεύτερη δεν ταυτίζεται αλλά αποτελεί το ζητούμενο στο πλαίσιο της πρώτης.

Η σταθερή φάση σημασιοδοτεί καταρχάς ένα πλαίσιο υπόσχεσης, αυτής της υπέρβασης του φόβου και της αβεβαιότητας, δηλαδή την υπόσχεση μιας δυνητικής συλλογικής ευημερίας, κατά δεύτερο, αυτή η υπόσχεση βασιζόταν στη σταθερότητα συγκεκριμένων θεσμών, κοινωνικών πρακτικών και προτύπων, στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης τάξης πραγμάτων. Κατά τον Μπάουμαν το σχήμα αυτό αφορά τόσο στην «αστική δημοκρατία», όσο και στον «υπαρκτό σοσιαλισμό».¹² Και στις δύο περιπτώσεις, ανεξάρτητα από τις διαφορές, η υπόσχεση και το περίγραμμα της τάξης είναι κοινό, όπως επίσης κοινή είναι και η έννοια του κράτους ως ενοποιητικής αρχής και εγγυήτριας δύναμης(ακόμα και αν στη δεύτερη περίπτωση η κρατική εξουσία αποβλέπει σε έναν μελλοντικό μαρασμό του κράτους). Αντίθετα, η ρευστή φάση σημασιοδοτεί ένα πλαίσιο αναστροφής της υπόσχεσης. Εδώ, η αβεβαιότητα δεν υπερβαίνεται, αλλά εδραιώνεται ως παράδοξη σταθερά, η προοπτική δε μιας συλλογικής ευημερίας ουσιαστικά διαγράφεται. Ο μετανεωτερικός κόσμος είναι εκτός του συλλογικού πεδίου, κατά την έννοια ότι αρνείται κάθε οραματισμό περί μιας καλής κοινωνίας, ενώ ανταλλάσσει την ανησυχία πάνω στο κοινό καλό με την ελεύθερη επιδίωξη της προσωπικής ευδαιμονίας.¹³ Εν τούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι βρίσκεται και εκτός κάποιου μοντέλου ευταξίας. Όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν η μετανεωτερική κοινωνία κινείται στη σφαίρα της οικονομικής ορθότητας, και κατ' επέκταση ακολουθεί τους κανόνες που θέτει η δεδομένη αντίληψη περί ορθού.¹⁴ Το ζήτημα λοιπόν εδώ δεν είναι ακριβώς ότι εκλείπει κάποια τάξη πραγμάτων, έστω κι αν μια δεδομένη τάξη ορίζεται από τον συνεχή αναπροσδιορισμό των πλαισιώσεων του κοινού βίου, το ζήτημα είναι ότι η υφιστάμενη τάξη τίθεται εκτός της δυνατότητας πολιτικού ελέγχου, ουσιαστικά είναι ανεξέλεγκτη.

Συγκεκριμένα, ο Μπάουμαν, υποδεικνύει ορισμένες βασικές και αλληλεξαρτώμενες εξελίξεις, οι οποίες υποδηλώνουν τη μετάβαση σε μια νέα κοινωνική κατάσταση,

¹² Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.49-57.

¹³ Zygmunt Bauman, *In Search of Politics*, Polity Press, Cambridge, Malden, 1999, σελ. 8.

¹⁴ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και ...*,ό.π., σελ.95.

τουλάχιστον όσο αφορά στις «ανεπτυγμένες» χώρες του πλανήτη. Κατά πρώτον η μετάβαση από τη σταθερή στη ρευστή φάση γίνεται ορατή στο επίπεδο της ρευστοποίησης των κοινωνικών μορφών οι οποίες, κατά τον Μπάουμαν, είναι οι «δομές που περιορίζουν τις ατομικές επιλογές, οι θεσμοί που διαφυλάσσουν την επανάληψη των καθημερινών πρακτικών, τα πρότυπα αποδεκτής συμπεριφοράς».¹⁵ Δεδομένου ότι το πλαίσιο του κοινού βίου καθορίζεται από ρευστά και εναλλάξιμα πρότυπα, όρους και πρακτικές, δεν μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο αναφοράς για τη διαμόρφωση μακροπρόθεσμων σχεδιασμών από την πλευρά των ατόμων. Κατά δεύτερον, υφίσταται μια διαδικασία διαχωρισμού εξουσίας και πολιτικής, η οποία συνεπάγεται τη σταδιακή αποπολιτικοποίηση των σύγχρονων κοινωνιών. Καθώς η εξουσία μεταβιβάζεται στον χώρο της αγοράς, οι πολιτικοί θεσμοί αποδυναμώνονται, ενώ η επίγνωση της αδυναμίας του πολιτικού ελέγχου συνυφάνεται με την αδιαφορία των ατόμων για το πεδίο της πολιτικής. Η μεταβίβαση της εξουσίας στον πολιτικά ανεξέλεγκτο χώρο των δυνάμεων της αγοράς σημαίνει και τη μεταβίβαση λειτουργιών του κράτους στους ιδιώτες και συναρτάται με μια τρίτη μεταβολή, αυτή της διάσπασης του κοινωνικού πεδίου. Η μετανεωτερική κοινωνία επισημαίνει ο Μπάουμαν, νοείται και χρησιμοποιείται «ως “δίκτυο” παρά ως “δομή”, πόσο μάλλον ως σταθερή “ολότητα”».¹⁶ Η παροδικότητα και ο κερματισμός προσδιορίζουν όχι μόνο το πλαίσιο αλλά και το περιεχόμενο. Όταν λοιπόν οι πολιτικές κοινωνικής ασφάλειας και προάσπισης των δημόσιων αγαθών μεταβάλλονται σε πολιτικές ατομικής ασφάλειας και η ιδιωτική πρωτοβουλία εμφανίζεται ως η πανάκεια για κάθε πρόβλημα στον οικονομικό και κοινωνικό χώρο, το συλλογικό μεταφράζεται σε ατομικό και κάθε πεδίο του κοινού βίου κατακερματίζεται σε επιμέρους εκδοχές του ατομικού.¹⁷

Συνδυαστικά, οι παραπάνω εξελίξεις υποδηλώνουν τη συγκρότηση ενός νέου μοντέλου κοινωνίας και επιβάλλουν αντίστοιχα νέα πρότυπα δράσης και κοινωνικής συμπεριφοράς. Ακολουθώντας τους όρους της παροδικότητας και της ρευστότητας του τοπίου, η ενδεδειγμένη στρατηγική συνίσταται στην ευελιξία, στην ετοιμότητα και στην αποφυγή οποιασδήποτε δέσμευσης. Αυτό σημαίνει ότι ο κατακερματισμός αφορά όχι μόνο τον

¹⁵ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.15.

¹⁶ *Ο.π.*, σελ.18.

¹⁷ Για τους θεωρητικούς της αγοράς, επισημαίνει ο Μπάουμαν, ο μόνος χαρακτήρας που αξίζει προσοχής «επειδή αυτός θεωρείται ότι “κρατά την οικονομία στο δρόμο της” [...]είναι ο homo oeconomicus-ο μοναχικός, αυτοπαθής και εγωκεντρικός οικονομικός δρων». Αντίστοιχα, οι παράγοντες της αγοράς αναγνωρίζουν και ανέχονται τον homo consumens, ο οποίος είναι «ο μοναχικός, αυτοπαθής και εγωκεντρικός αγοραστής[...]ένας χαρακτήρας για τον οποίο το σμήνος των πελατών των εμπορικών κέντρων είναι η μόνη κοινότητα που ξέρει και χρειάζεται». Zygmunt Bauman, *Ρευστή αγάπη*, μτφρ. Γ.Καράμπελας, Εστία, Αθήνα, 2009, σελ.128-129.

συλλογικό αλλά και τον ατομικό βίο, ο οποίος μεταφράζεται σε μια σειρά βραχυπρόθεσμων επεισοδίων διανθισμένων από πιθανές ευκαιρίες, τις οποίες τα άτομα οφείλουν να αδράξουν και να επωφεληθούν. Στο πλαίσιο αυτό, οι αξίες της ατομικής ικανότητας και ευθύνης, της ελεύθερης επιλογής, της ανταγωνιστικότητας, της ευελιξίας και της ετοιμότητας των ατόμων συνιστούν τον κυρίαρχο αξιακό κώδικα της μετανεωτερικής κοινωνίας.

Οι μετασχηματισμοί αυτοί είναι αλληλένδετοι με την επιτάχυνση των διαδικασιών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και εγγράφονται στο πλαίσιο μιας ποιοτικής μετάλλαξης των δυτικών κοινωνιών, οι οποίες από κοινωνίες της παραγωγής μετατρέπονται σε κοινωνίες της κατανάλωσης.¹⁸ Ο Μπάουμαν παραπέμπει στην ανάλυση του Μποντριγιάρ(Baudrillard)¹⁹ και βασιζόμενος σε αυτήν διευρύνει τις απολήξεις της, εστιάζοντας στις εσωτερικές και εξωτερικές αντιφάσεις της «χορτασμένης» δυτικής κοινωνίας, στην αντιπαράθεσή της με αυτούς που δεν προβλέπεται όχι μόνο να ανέλθουν στο επίπεδο του ομοτράπεζου, αλλά ούτε να χορτάσουν, ενώ την ίδια στιγμή συνωστίζονται στις γωνίες της, την πλαισιώνουν σαν το αρνητικό της αντίτυπο. Σύμφωνα με τον Μπάουμαν, η νεωτερική κοινωνία, ως κοινωνία της παραγωγής, συνιστούσε αφενός έναν κόσμο ανισότητας και αφετέρου έναν κόσμο όπου όλοι δυνητικά ανήκαν και προσδοκούσαν από αυτόν. Στις κοινωνίες της παραγωγής, οι έσχατοι ρόλοι αφορούσαν στο εφεδρικό παραγωγικό δυναμικό. Θεωρητικά και σε έναν βαθμό και πρακτικά, κάθε άτομο της νεωτερικής κοινωνίας μπορούσε να συμμετέχει δραστικά στον πυρήνα της, εφόσον εντασσόταν στο παραγωγικό δυναμικό της. Συγχρόνως, ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας των νεωτερικών δυτικών κοινωνιών τους επέτρεπε να αποφορτίζουν το πλεονάζον εφεδρικό παραγωγικό δυναμικό σε νέα εδάφη, διατηρώντας στο εσωτερικό τους μια σχετική ισορροπία, η οποία εν ολίγοις βασίζονταν στη δύναμη του κράτους να προτάσσει διεξόδους οικονομικής και κοινωνικής ανόδου.²⁰

¹⁸ Zygmunt Bauman, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, μτφρ. Κ.Δ.Γεώργας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2004, σελ. 75-83.

¹⁹ Σύμφωνα με τον Μποντριγιάρ, η σύγχρονη κοινωνία είναι μια καταναλωτική κοινωνία και αυτή η διαφοροποίηση, η οποία πραγματοποιείται στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, δεν αφορά απλά σε έναν πιο πλούσιο τρόπο διαβίωσης, αλλά στη διαμόρφωση ενός νέου κοινού φαντασιακού: «Η κοινωνία μας σκέφτεται τον εαυτό της και μιλάει για τον εαυτό της ως καταναλωτική κοινωνία». Η «καταναλώμενη εικόνα της κατανάλωσης» γίνεται ο συστατικός μύθος, η ηθική της νεωτερικότητας. Έτσι «[α]φετηρία μιας αντικειμενικής ανάλυσης οφείλει να είναι το γεγονός ότι η κοινωνία αυτή ζει τον εαυτό της ως καταναλωτική κοινωνία». Jean Baudrillard, *Η καταναλωτική κοινωνία*, μτφρ. Β.Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2000, σλ.239-240.

²⁰ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.58-63.

Το νεωτερικό κράτος, τονίζει ο Μπάουμαν, προΐστατο της αναπαραγωγής του συστήματος και της διατήρησης της τάξης, αναλαμβάνοντας το κοινωνικό κόστος που δημιουργούσε η ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας. Στην κοινωνία της παραγωγής, όπου η νόρμα ήταν η «απασχόληση» και η ανεργία θεωρούνταν μία παροδική κατάσταση, το κράτος πρόνοιας επινοήθηκε «ως δικαίωμα του πολίτη» ως μία μορφή συλλογικής ασφάλισης, αποτελώντας το «προστατευτικό δίκτυο που άπλωνε η κοινότητα για καθένα από τα μέλη της».²¹ Σύμφωνα λοιπόν με τον Μπάουμαν «όταν η κοινωνία επόπτευε την πειθαρχημένη συμπεριφορά των μελών της διαμέσου των παραγωγικών ρόλων τους, τους παρακινούσε να ενώνουν τις δυνάμεις τους και να αποζητούν την ανέλιξή τους μέσα από συλλογικές προσπάθειες».²² Αντίθετα, στην μετανεωτερική κοινωνία της κατανάλωσης, όπου το κράτος αδιαφορεί για την ισορροπία των κοινωνικών συσχετισμών, δεν υφίσταται κάποιο δίκτυο συλλογικής προστασίας. Η τάξη της νεοφιλελεύθερης ορθότητας δεν ελέγχεται, αλλά ελέγχει, επιβάλλει τους όρους της εκ των άνω, το κέντρο ελέγχου της μπορεί να είναι αδιαφανές, ωστόσο οι κατευθύνσεις είναι ευκρινέστατες. Η επιταγή της ιδιωτικοποίησης, η ενοχοποίηση του κοινωνικού κράτους και των προνοιακών πολιτικών, η τάση εξατομίκευσης των κοινωνικών ζητημάτων, η αποδυνάμωση των πολιτικών θεσμών και η απονομιμοποίηση του πολιτικού εν γένει συνιστούν τις βασικές κατευθύνσεις του μετανεωτερικού νεοφιλελεύθερου μοντέλου εξουσίας και διακυβέρνησης. Στο πλαίσιο αυτό οι κυβερνητικές επιλογές ευθυγραμμίζονται με τις διαθέσεις της αγοράς, ενώ οι κοινωνικές ανισότητες, η φτώχεια και η περιθωριοποίηση ενός συνεχώς αυξανόμενου αριθμού πολιτών καταγράφονται ως «παράπλευρες απώλειες» και αντιμετωπίζονται ως ζητήματα νόμου και τάξης.²³

Το τέλος της σταθερής φάσης της νεωτερικότητας έρχεται λοιπόν, κατά τον Μπάουμαν, με το τέλος της θεσμικής ασφάλειας αλλά και του ελέγχου του νεωτερικού έθνους κράτους, το οποίο αφορούσε σε μια κοινωνική οργάνωση όπου οι θέσεις των ανθρώπων αντιστοιχούσαν στη θέση τους μέσα στην παραγωγή. Στη ρευστή φάση της νεωτερικότητας οι θέσεις κρίνονται ανάλογα με τη δυνατότητα κατανάλωσης, και η κατανάλωση, τονίζει ο Μπάουμαν, αφορά μια μοναχική, ατομικιστική και ανταγωνιστική διαδικασία.²⁴ Αυτό σημαίνει ότι ενώ η κοινωνία της

²¹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.80.

²² *Ο.π.*, σελ.84-85.

²³ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.90-94.

²⁴ «Δεν υπάρχει κάτι που μπορεί να αποκληθεί "συλλογική κατανάλωση" [...] Η πράξη της κατανάλωσης είναι ο φυσικός εχθρός κάθε συντονισμού και κάθε συγχρωτισμού. Δεν είναι επίσης επιρρεπής στην επίδρασή τους, καθιστώντας όλες τις προσπάθειες για δημιουργία δεσμών ανίκανες

παραγωγής καθοριζόταν από τη συλλογικότητα, η κοινωνία της κατανάλωσης την αποστρέφεται, καθώς η λογική που τη διέπει τίθεται εκτός ή και έναντι κάθε έννοιας συλλογικού οφέλους και κοινωνικής αλληλεγγύης.

γ) Περί μετανεωτερικής ελευθερίας

Στη μετανεωτερικότητα, υποδεικνύει ο Μπάουμαν, «η ατομική ελευθερία έχει θριαμβεύσει· είναι πλέον η αξία εκείνη με την οποία αξιολογούνται όλες οι υπόλοιπες, καθώς και το σημείο αναφοράς βάσει του οποίου μετριέται η ορθότητα όλων των υπερατομικών κανόνων και αποφάσεων».²⁵ Η μετανεωτερική τάξη συστήνεται στη βάση αυτής της αρχής, καθώς κατά τον Μπάουμαν ενώ οι νεωτερικοί άνδρες και γυναίκες επέλεξαν τον περιορισμό της ελευθερίας για χάρη της ασφάλειας, οι μετανεωτερικοί επιλέγουν τον περιορισμό της ασφάλειας χάριν της ατομικής ευτυχίας. Έτσι, αν στη νεωτερικότητα η δυσφορία οφείλονταν, όπως υποστήριξε ο Φρόιντ(Freud), στον περιορισμό του πρωτογενούς αισθήματος ελευθερίας, στην μετανεωτερικότητα καταλήγει ο Μπάουμαν, η δυσφορία προκύπτει μέσα από «ένα είδος ελεύθερης επιδίωξης της ηδονής που δεν ανέχεται πολλή ατομική ασφάλεια».²⁶

Ο Μπάουμαν εδώ προτάσσει την αντίθεση μεταξύ ατομικής ελευθερίας και ασφάλειας, υποδεικνύοντας ουσιαστικά ένα ρήγμα του νεωτερικού δυτικού πολιτισμού. Σύμφωνα με τον Φρόιντ η ελευθερία του ατόμου δεν αποτελεί πολιτισμικό αγαθό, βρισκόταν στο μέγιστο σημείο της πριν τον πολιτισμό και ακριβώς αυτή «η αντικατάσταση της δύναμης του ατόμου από τη δύναμη της κοινότητας είναι το αποφασιστικό πολιτιστικό βήμα».²⁷ Σε αντιστοιχία με την εξελικτική διαδικασία του ατόμου η κοινότητα διαμορφώνει το «πολιτισμικό Υπερεγώ», το οποίο θέτει τις ιδανικές απαιτήσεις, προσδιορίζει δηλαδή το κανονιστικό πλαίσιο των σχέσεων και της δράσης των ατόμων.²⁸ Αυτό λοιπόν που ουσιαστικά επισημαίνει ο Μπάουμαν, αφορά σε μια επαναξιολόγηση του πρωτογενούς αισθήματος ελευθερίας και στην ανάδειξή του σε θεμελιώδη αξιακή προκειμένη του

να υπερκεράσουν την ενδημική μοναχικότητα της καταναλωτικής πράξης. Οι καταναλωτές είναι μόνοι ακόμα και όταν δρουν μαζί». Zygmunt Bauman, *Η εργασία, ...*,ό.π., σελ.94-95.

²⁵ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*,ό.π., σελ.18.

²⁶ *Ο.π.*,σελ.19.

²⁷ Sigmund Freud, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας*, μτφρ. Γ.Βαμβαλής, Επίκουρος, Αθήνα,2005,σελ.53.

²⁸ *Ο.π.*, σελ.116-117.

κανονιστικού πλαισίου της μετανεωτερικότητας. Στη βάση αυτής της προκειμένης η ελευθερία διαρθρώνεται ως ατομική ελευθερία της επιλογής, ενώ η κοινότητα απαξιώνεται. Στο συλλογικό πεδίο η ελευθερία της επιλογής νοηματοδοτεί και επικυρώνει την έννοια της οικονομικής ελευθερίας, η οποία ορίζει και το σύγχρονο πλαίσιο της δράσης και των πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών.²⁹

Η διάσημη ρήση της Μ.Θάτσερ(Margaret Thatcher) σχετικά με την ανυπαρξία της κοινωνίας υποδεικνύει ακριβώς αυτή την προκειμένη της αξίας του ατόμου και την απαξίωση του κοινωνικού. Κατά τον Μπάουμαν, η αποδέσμευση της ατομικής ελευθερίας της επιλογής είχε ως παρενέργεια τον «ολοένα και βαθύτερο διαχωρισμό ανάμεσα στους έχοντες και τους μη έχοντες», ο οποίος «στη διακοινωνική και ενδοκοινωνική κλίμακα, φτάνει σε αναλογίες ανήκουστες για σχεδόν έναν αιώνα και “πολιτισμικά λησμονημένες” έως προσφάτως».³⁰ Ωστόσο, η έννοια της παρενέργειας υποβαθμίζει τη σχέση μεταξύ της επιβολής του ατομικού πάνω στο συλλογικό και του βαθμού που η ατομική ελευθερία ορισμένων τροφοδοτείται από την ανελευθερία των άλλων. Με άλλα λόγια, ο διαχωρισμός· ο οποίος είναι ουσιαστικά διαχωρισμός μεταξύ των εχόντων και μη εχόντων ατομικής ελευθερίας επιλογής, δεν αφορά σε παρενέργεια αλλά συναρτάται άμεσα με τη διαδικασία αποδέσμευσης του ατομικού στοιχείου από το πεδίο του κοινωνικού και αφορά στην κύρια λειτουργία του νεωτερικού αστικού μοντέλου.

Η έννοια της «διάτρητης» κοινωνίας, την οποία ο Μπάουμαν αντιπαραθέτει στην «ανοικτή κοινωνία» του Κ.Πόππερ(Karl Popper), αντιστοιχεί σε μια κοινωνία κατακερματισμένη και πολιτικά αδρανούς, μοιρασμένης σε ατομικά εσώκλειστα σύμπαντα, η οποία ομνύει στην ελευθερία επιλογής, αντιλαμβάνεται την κοινωνική ευημερία με το μέτρο της προσωπικής επιτυχίας στο κυνήγι του πλούτου και αρνείται τη «συμμόρφωση στους κανόνες, που είναι ελάχιστοι και συχνά αντιφατικοί».³¹ Εν τούτοις, αν στην μετανεωτερικότητα το κανονιστικό πλαίσιο του κοινού βίου εμφανίζεται περισσότερο ρευστό και ενίοτε απροσδιόριστο δεν σημαίνει ότι δεν υφίσταται. Η διάτρητη κοινωνία είναι συγχρόνως μια κοινωνία συμμορφωμένη, κατά την άποψη ότι η πλειονότητα των ατόμων τείνει να αποδέχεται και να επιδιώκει την προσαρμογή της. Οι κατευθύνσεις της αποδυνάμωσης των συλλογικών ελευθεριών, του περιορισμού των κοινωνικών δικαιωμάτων, της αναστροφής των διαδικασιών εκδημοκρατισμού και της αντίστοιχης υποκατάστασής τους από τον αυταρχισμό των νεοφιλελεύθερων πολιτικών πραγμάτων εντός δεδομένων

²⁹ Bauman, *In Search of...*, ό.π., σελ.72-73.

³⁰ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.372.

³¹ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.19.

κανονιστικών πλαισίων και νομοθετημάτων, που ορίζουν την πολιτική, οικονομική και κοινωνική δράση. Όπως ο ίδιος ο Μπάουμαν παρατηρεί, σήμερα δεν ψηφίζονται λιγότεροι νόμοι από ότι στο παρελθόν, ενώ ειδικά «οι νεόπτωχοι αποτελούν αντικείμενο ολοένα και πιο αυστηρής νομοθεσίας, που αποσκοπεί να περιορίσει μάλλον παρά να αυξήσει την ελευθερία επιλογής και το δικαίωμά τους στην πρωτοβουλία».³²

Η μετανεωτερική λοιπόν αντίληψη περί ελευθερίας εκφράζει και συγχρόνως εκφράζεται μέσα από τους διαχωρισμούς αλλά και τις ταυτότητες που προωθεί και αντιστοιχεί σε ένα δεδομένο πλαίσιο κανόνων και ρυθμίσεων. Η απροσδιοριστία αυτού του πλαισίου σχετίζεται με τη λειτουργικότητά του κατά τον ίδιο τρόπο που οι κανόνες του συναρτούνται με τη διττή δυναμική, αφενός αυτών που μπορούν να απολαμβάνουν την ατομική ελευθερία και τα δικαιώματα επιλογής και αφετέρου εκείνων που αποκλείονται εξ ορισμού από το πεδίο της. Από την άλλη, η μετανεωτερική αντίληψη της ελευθερίας δεν είναι ακριβώς νέα, καθώς η αξία της ατομικής ελευθερίας διατρέχει όλη την πορεία της νεωτερικότητας. Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Κονσταντ(Constant) υπέδειξε την ατομική ελευθερία ως την κατεξοχήν ελευθερία του σύγχρονου κόσμου σε αντιδιαστολή με την πολιτική ελευθερία των αρχαίων,³³ ενώ ο Τοκβίλ(Tocqueville) αντέταξε στην ελευθερία την ισότητα, επισημαίνοντας ότι στη δημοκρατία υπάρχει ο κίνδυνος οι άνθρωποι «να προτιμούν την ισότητα εν δουλεία από την ανισότητα εν ελευθερία».³⁴ Αν και υπάρχει σημαντική απόσταση από τις φιλελεύθερες θεωρίες του 19^{ου} αιώνα μέχρι τις νεοφιλελεύθερες του 20^{ου} και την ανάδειξη της αγοράς σε σχολείο πολιτικής αρετής και ελευθερίας,³⁵ ο δρόμος είναι κοινός, κατά την έννοια ότι η ελευθερία είτε θα πρέπει, είτε δεν μπορεί παρά να είναι προνόμιο ορισμένων, καθώς συναρτάται εν τέλει με την κατηγορία του ιδιώτη και όχι του πολίτη. Όπως επισημαίνει ο Αλτουσέρ(Althusser) «[ο] άνθρωπος ελεύθερο υποκείμενο, ο άνθρωπος ελεύθερο υποκείμενο των πράξεων και των σκέψεών του, είναι πριν απ' όλα άνθρωπος ελεύθερος να κατέχει, να πουλάει και να αγοράζει, ο άνθρωπος-υποκείμενο δικαίου».³⁶ Η αστική κοινωνία έφερε εν τη γενέσει της το «μικρόβιο» της οικονομικής ορθότητας, η ιδιάζουσα αξία της ελεύθερης οικονομίας, της

³² Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.387.

³³ Benjamin Constant, *Περί Ελευθερίας και ελευθεριών*, μτφρ.Ε.Κόλλια, Τ.Δαρβέρης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2000,σελ.37-39.

³⁴ Σταύρος Κωνσταντακόπουλος, *Ατομικισμός, Επανάσταση και Δημοκρατία*, Σαββάλας, Αθήνα,2008,σελ.175.

³⁵ Will Kymlicka, *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, μτφρ. Γ.Μολύβας,Πόλις, Αθήνα,2005, σελ.425.

³⁶ Louis Althusser, *Θέσεις (1964-1975)*, μτφρ. Ξ.Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ.157.

κερδοφορίας και του πλούτου συναρθρώθηκε με το αίτημα της ατομικής ελευθερίας και επιλογής. Στην ανάλυση του Μπάουμαν βλέπουμε τις αρνητικές συνέπειες αυτής της συνάρθρωσης και τη συνύφανση της ελευθερίας επιλογής με την επανάκαμψη και αξιολόγηση της αντίληψης ενός νέου κοινωνικού δαρβινισμού, όπου οι ικανότεροι δεν είναι απλά οι κυρίαρχοι του παιχνιδιού, αλλά και αυτοί που πετούν τους υπόλοιπους έξω από το πεδίο του μετανεωτερικού παιγνίου.

II. ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΕΩΤΕΡΙΚΟΙ ΞΕΝΟΙ

Φέρομαι στους κατωτέρους μου σαν σε ίσους: ειν' ένα ιερό ψεύδος που τους κάνει ευτυχισμένους και που χρειάζεται να τους το προσφέρει σαν ψευδαίσθηση κανείς ως ένα ορισμένο σημείο. Στην υπηρέτρια, στον ταχυδρόμο, στη σκυλίτσα μου, μιλάω με μετρημένη κι υπομονετική φωνή. Σ' αυτό τον τακτοποιημένο κόσμο υπάρχουν βέβαια, οι φτωχοί. Υπάρχουν ακόμη κι άλλα σημεία και τέρατα, αρνάκια με πέντε πόδια, σιαμαίες αδελφές, σιδηροδρομικά δυστυχήματα: κανείς δεν φταίει γι' αυτές τις ανωμαλίες.

Jean-Paul Sartre, Οι Λέξεις(1963)

α) Η τάξη

Ο διχασμός ανάμεσα στη λογική και το συναίσθημα υπήρξε, σύμφωνα με τον Μπάουμαν, το σήμα κατατεθέν της σύγχρονης ζωής και στη βάση αυτού του διχασμού διαρθρώθηκε η έννοια μιας ηθικής, η οποία αφορά στην τήρηση του Νόμου, καθοδηγείται συστηματικά από κανόνες και πρότυπα και αποφεύγει τις παρορμήσεις. Η νεωτερική ηθική αφορά στην «ηθική της επιχείρησης», είναι μια λειτουργιστική και υπολογιστική ηθική ενός εύτακτου κόσμου, καθώς «ο ηθικός κόσμος, [...] μπορεί να είναι μονάχα ένας κανονικός, τακτικός κόσμος».³⁷ Σε αυτόν τον τακτικό μοντέρνο κόσμο οι πράξη οφείλει να ακολουθεί τους κανόνες, χωρίς να εμπλέκεται το συναίσθημα. Πρόκειται για το είδος της δράσης που ορίζεται ως «διαδικαστικός ορθολογισμός» και συνδέεται με την απάλειψη κάθε συναισθήματος εκτός από την πίστη στην επιχείρηση και την αφοσίωση στους συναδέλφους.³⁸ Η προσήλωση στους κανόνες συναρθρώνεται με την προσήλωση στην τάξη, μια λογική και προβλέψιμη τάξη πραγμάτων, προσδιορισμένη στη βάση δεδομένων ορίων.

³⁷ Zygmunt Bauman, *Και πάλι μόνοι: η ηθική μετά τη βεβαιότητα*, μτφρ. Ρ.Μπενβενίστε, Κ.Χατζηκυριάκος, Έρασμος, Αθήνα, 1998, σελ.19.

³⁸ Ο.π., σελ.21.

Σύμφωνα με τον Μπάουμαν, το όραμα της τάξης συνιστά ένα «όραμα καθαρότητας», όπου η εγκεκριμένη θέση των πραγμάτων ορίζει και την καθαρότητα τους. Κάθε αμφισημία, κάθε μη επακριβώς προσδιορισμένη ή εκτός του πλαισίου του σχεδιασμού κατάσταση και θέση κηλιδώνει την εικόνα της καθαρότητας καθώς την καθιστά αβέβαιη. Έτσι, όπως ένα σχέδιο καθαρότητας στοιχειοθετείται έναντι της υπόδειξης της βρωμιάς, η οποία θα πρέπει να απαλειφθεί, το σχέδιο της τάξης στοιχειοθετείται έναντι της υπόδειξης της αταξίας.³⁹ Η τάξη απαντά στην ανάγκη ενός περιβάλλοντος σταθερότητας και κανονικότητας για την εκτύλιξη της ανθρώπινης δραστηριότητας, αφορά επίσης σε έναν κοινό τόπο προσδιορισμού του κόσμου και της καθημερινότητας, μια αμοιβαία και κοινή συνθήκη μεταξύ των μελών που τη συνιστούν. Στο πλαίσιο αυτό η έλευση του Ξένου συνιστά εκ των πραγμάτων μια ανωμαλία, διαταράσσει την ισορροπία, γιατί καθώς βρίσκεται εκτός της ομάδας «θέτει υπό αμφισβήτηση σχεδόν όλα όσα φαίνονται αναμφισβήτητα στα μέλη της ομάδας που προσεγγίζει».⁴⁰ Σε όλες τις εποχές οι ντόπιοι επεδίωκαν τον αποκλεισμό, τον περιορισμό ή και την καταστροφή των ξένων, πεπεισμένοι ότι διαφύλατταν την «υγεία» της κοινότητας. Στη νεωτερικότητα ωστόσο, η έννοια της τάξης προσλαμβάνει ένα νέο περιεχόμενο, καθώς σημαίνει μία νέα τάξη ενάντια στην παραδοσιακή και συγχρόνως μία τάξη που προσβλέπει σε συνεχώς νέους και «βελτιωμένους» στόχους καθαρότητας.⁴¹

Κάτω από την καθοδήγηση και την εγγυητική δύναμη του σύγχρονου κράτους η τάξη εγγράφεται στο καθεστώς της «αένας αρχής» και αυτό σημαίνει τη συνεχή δημιουργία νέων διαχωριστικών γραμμών, όπως και την υπόδειξη νέων στοιχείων αταξίας και την αναγνώριση νέων ξένων. Η συνεχής κίνηση η οποία προσδιορίζει τον χαρακτήρα της νεωτερικής εποχής, ουσιαστικά υπονομεύει τις προσδοκίες σταθερότητας τουλάχιστον όσον αφορά το άμεσο μέλλον. Όπως έχουμε όμως επισημάνει η σταθερότητα αφορά καταρχάς σε μια υπόσχεση και αυτή η υπόσχεση διαρθρώνεται υπό τους όρους της συνεχούς βελτίωσης. Έτσι λοιπόν η συνθήκη της προόδου θέτει συνεχώς το ζήτημα του επαναπροσδιορισμού των διαχωριστικών γραμμών και των ταξινομήσεων· αυτό που μέχρι χτες θεωρούνταν επωφελές, σήμερα ενδέχεται να θεωρηθεί επιζήμιο και αυτό που εγγραφόταν ως οικείο να επανασηματοδοτηθεί ως εχθρικό και επικίνδυνο. Η ενασχόληση με τους ξένους και συγκεκριμένα η βαρύνουσα σημασία του «προβλήματος των ξένων» αποτελεί ένα από τα κύρια ζητήματα της νεωτερικής κοινωνίας, καθώς το σχήμα του εντόπιου και του ξένου και τα επιμέρους χαρακτηριστικά που ορίζουν τις εκατέρωθεν

³⁹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.22-26.

⁴⁰ *Ο.π.*, σελ.31.

⁴¹ *Ο.π.*, σελ.33.

φυσιογνωμίες στοιχειοθετήθηκαν καταρχάς σύμφωνα με τις προδιαγραφές που έθετε το σύγχρονο έθνος-κράτος. Η μετάβαση στον κόσμο των εθνικών κρατών σήμαινε παράλληλα και την εμφάνιση των «απατρίδων ανθρώπων», ατόμων που βρεθήκαν ουσιαστικά σε έναν απροσδιόριστο χώρο πολιτικού και νομικού κενού.⁴²

Σύμφωνα με τον Μπ. Άντερσον (Benedict Anderson) «οι αστικές ήταν οι πρώτες τάξεις που δημιούργησαν δεσμούς αλληλεγγύης σε μια ουσιαστικά φαντασιακή βάση».⁴³ Το έθνος επισημαίνει ο Άντερσον συλλαμβάνεται πάντα ως κοινότητα, καθώς ανεξάρτητα από την ανισότητα και την εκμετάλλευση «νοείται ως μια βαθιά οριζόντια συντροφική σχέση».⁴⁴ Ο Μπάουμαν σκιαγραφεί την έννοια του νεωτερικού ξένου στη βάση αυτής της νέας σχέσης και της εγγυήτριας αρχής της, του κυρίαρχου κράτους. Το εθνικό κράτος, τονίζει ο Μπάουμαν, μορφοποιείται μέσα από την αλληλοεπικάλυψη τριών όρων, του έθνους, του κράτους και της επικράτειας. Η έννοια της κρατικής εξουσίας είναι αδιαχώριστη από την νοηματοδοτούσα αρχή της εδαφικότητας και στο πλαίσιο αυτό ο έλεγχος των ανθρώπινων μετακινήσεων αποκτά ιδιαίτερη σημασία.⁴⁵ Πλάι σε μία κανονικότητα που ορίζεται από τα έθνη κράτη και τους πολίτες που ανήκουν σε αυτά δημιουργείται μία παράλληλη «μη κανονικότητα», από ανθρώπους που στερούνται της ιδιότητας του πολίτη. Στις σύγχρονες κοινωνίες, οι απάτριδες είναι οι κατεχοχόν ξένοι, εκείνοι οι οποίοι εκπροσωπούν τη μη ένταξη στο σχήμα της κρατικής τάξης. Ακριβώς για τον ίδιο λόγο, οι απάτριδες εκφράζουν την αταξία, η ύπαρξή τους θολώνει την καθαρότητα των τιθέμενων ορίων και κατά συνέπεια τα υποσκάπτει. Νεοεισελθόντες ξένοι, ακούσιοι ή εκούσιοι μετανάστες και ήδη εγκατεστημένοι ξένοι του «εσωτερικού» βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε ένα ιδιότυπο καθεστώς εξαίρεσης, καθώς αφενός υπόκεινται στη δικαιοδοσία του κράτους που τους φιλοξενεί, αφετέρου βρίσκονται εκτός του κράτους δικαίου, δεν υφίστανται ως υποκείμενα δικαίου.

Παραπέμποντας στην ανάλυση του Αγκάμπεν, ο Μπάουμαν, αναδεικνύει την κατάσταση εξαίρεσης από την τάξη ως δομική διάσταση της τάξης.⁴⁶ Εφόσον ο καθορισμός της αξίας θέτει τα όρια του κανονικού, η υπόδειξη της μη αξίας είναι η εξαίρεση που σημαδεύει αυτό το όριο. Όπως επισημαίνει ο Αγκάμπεν, εξετάζοντας τη σμιτιανή θεωρία του κυρίαρχου, η

⁴² Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.218.

⁴³ Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες*, μτφρ. Π.Χαντζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997, σελ.122.

⁴⁴ Ο.π., σελ.28.

⁴⁵ Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.228-229.

⁴⁶ Ο.π., σελ.226.

κατάσταση εξαίρεσης συνιστά μια γκρίζα ζώνη όπου το δίκαιο αναστέλλεται αλλά ο νόμος παραμένει σε ισχύ.⁴⁷ Πρόκειται για την καθιέρωση μιας ζώνης ανομίας η οποία «διαχωρίζει τον κανόνα από την εφαρμογή του ακριβώς για να καταστήσει δυνατή την τελευταία».⁴⁸ Αυτή η ζώνη ανομίας, στην οποία παρουσιάζεται ως έννομο αυτό που δεν δύναται να έχει νόμιμη μορφή, συνιστά κατά τον Αγκάμπεν, συστατική διάσταση της κυριαρχίας, η οποία στον σύγχρονο κόσμο τείνει να παρουσιάζεται ως το κυρίαρχο παράδειγμα διακυβέρνησης. Όπως σημειώνει ο Αγκάμπεν εξετάζοντας τη θεωρία του Σμιτ, η εξαίρεση αφορά σε ένα είδος αποκλεισμού, βρίσκεται ωστόσο σε άμεση σχέση με τον κανόνα, «δεν είναι το χάος που προηγείται της τάξης, αλλά η κατάσταση που προκύπτει από την αναστολή της».⁴⁹ Αυτή ακριβώς η αναστολή, η δυνατότητα του νόμου να διατηρείται σε σχέση με μια εξωτερικότητα συγκροτεί τον κανόνα. Πρόκειται για μία «σχέση εξαίρεσης», την «ακραία μορφή της σχέσης η οποία περιλαμβάνει κάτι μόνο μέσω του αποκλεισμού του».⁵⁰ Κατ' αναλογία σημειώνει ο Μπάουμαν, το χάος γεννιέται από την τάξη, η οποία αναλαμβάνει την καταπολέμησή του: «Όλες οι αξιώσεις καθαρότητας εναποθέτουν ιζήματα, όλες οι αξιώσεις τάξης δημιουργούν τέρατα».⁵¹ Οι νεωτερικοί ξένοι είναι οι απαραίτητες κηλίδες, προκειμένου να υποδειχθεί η διαρκής ανάγκη καθαρότητας, καθώς υποδεικνύοντας τα στοιχεία της αταξίας τίθενται τα όρια της τάξης.

Όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν, το νεωτερικό κράτος όχι μόνο γνώριζε το θεμιτό σχήμα της τάξης, κηρύσσοντας όλες τις άλλες καταστάσεις σε αταξία, αλλά επέβαλλε σε αυτές να ζήσουν σε ένα τέτοιο καθεστώς.⁵² Στη νεωτερική κοινωνία οι ξένοι τίθενται στην γκρίζα ζώνη της εξαίρεσης και συχνά υποδεικνύονται ως στοιχεία μιας προ-πολιτικής βαρβαρότητας έναντι του σύγχρονου πολιτικού βίου. Ενίοτε, οι εκπρόσωποι της τάξης τους παρομοιάζουν με παράσιτα ή χρησιμοποιοούν επίθετα που υποδηλώνουν το απεχθές της ενοχλητικής τους ύπαρξης. Ο Χίτλερ(Hitler)

⁴⁷ Giorgio Agamben, *Κατάσταση εξαίρεσης, Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφρ. Μ.Οικονομίδου, Πατάκης, Αθήνα, 2007, σελ.57. Όπως επισημαίνει ο Αγκάμπεν θεωρίες όπως η σμιτιανή, οι οποίες υπαγάγουν την κατάσταση εξαίρεσης σε ένα νομικό πλαίσιο είναι παραπλανητικές, γιατί η κατάσταση εξαίρεσης δεν αφορά σε μια «κατάσταση δικαίου», αλλά σε έναν χώρο δίχως δίκαιο. Ό.π. σελ.87-89.

⁴⁸ Ό.π., σελ.65.

⁴⁹ Giorgio Agamben, *Homo sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π.Τσιαμουράς, επιμ.Γ.Σταυρακάκης, Scripta, Αθήνα, 2005, σελ.41.

⁵⁰ Ό.π., σελ.42.

⁵¹ Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.229.

⁵² Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.45-46.

διακήρυττε ότι οι Εβραίοι θα εξολοθρευόνταν «σαν τις ψείρες».⁵³ Χρόνια αργότερα, το 2005, ο υπουργός τότε Ν.Σαρκοζύ(Nicolas Sarkozy) αποκάλεσε τους νέους των υποβαθμισμένων παρισινών προαστίων «αποβράσματα»,⁵⁴ ενώ στην Ελλάδα του 2012, βουλευτίνα του κυβερνώντος κόμματος διαπίστωσε ότι οι μετανάστες αυξάνονται «σαν τις κατσαρίδες».⁵⁵ Τα τρία παραδείγματα που αναφέρονται εδώ επιλεκτικά, αφορούν και σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις ξένων. Οι Εβραίοι της χιτλερικής Γερμανίας έχασαν την πολιτική τους υπόσταση, οι οικονομικοί μετανάστες στην τρέχουσα ελληνική συγκυρία αδυνατούν στη μεγάλη τους πλειοψηφία να πολιτογραφηθούν έλληνες πολίτες, ενώ οι νέοι στην περίπτωση της Γαλλίας είναι γάλλοι πολίτες.⁵⁶ Ωστόσο και οι τρεις περιπτώσεις αφορούν ξένους, εξαιρέσεις που δεν εγγράφονται στις επιμέρους κανονικότητες της κάθε χώρας, ενώ συγχρόνως τις επικυρώνουν μέσω του αποκλεισμού της από αυτές.

Στην περίπτωση των γαλλικών προαστίων γίνεται εμφανές ότι ενώ η πολιτογράφηση είναι αναγκαία συνθήκη, από μόνη της δεν αρκεί για την ένταξη του ατόμου στο πλαίσιο που ορίζει η κανονικότητα της υφιστάμενης τάξης.⁵⁷ Άλλωστε, αυτή η κανονικότητα παρουσιάζει διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ανάλογα με την

⁵³ Agamben, *Homo...*, ό.π., σελ.184.

⁵⁴ Στις 25/10/2005 δύο μέρες πριν τον θάνατο δύο νέων και τον βαρύ τραυματισμό ενός, μετά την καταδίωξή τους από την αστυνομία, γεγονός που προκάλεσε την επονομαζόμενη “εξέγερση των προαστίων”, ο Ν.Σαρκοζύ, ως υπουργός εσωτερικών προπηλακίστηκε στο Αρζαντέιν, όπου είχε μεταβεί για να ανακοινώσει ένα σχέδιο αναβάθμισης των προαστίων. Επαναλαμβάνοντας τις απειλές περί πειθαρχίας τους αποκάλεσε «αλήτες» και «αποβράσματα». Etienne Balibar, «Uprisings in the banlieues (Εξέγερση στα προάστια)», μτφρ. Τ.Μπέτζελος, στο: *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα, Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, επιμ.Λ.Βεντούρα, Νήσος, Αθήνα, 2011, σελ.367.

⁵⁵ Στις 12/06/2012 στην επιτροπή για τη ρατσιστική βία και την ξενοφοβία της Βουλής, παρόντος του κλιμακίου του Human Rights Watch, η βουλευτίνα της Νέας Δημοκρατίας και πρόεδρος της Ειδικής Επιτροπής Ισότητας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Κ.Παπακώστα, χρησιμοποιώντας επανειλημμένα τον όρο «λαθρομετανάστες», παρατήρησε ότι αυτοί «εισρέουν κατά χιλιάδες στα σύνορα σαν κατσαρίδες». <http://www.left.gr/news/papakosta-i-zaroylia-tis-nd-ektethike-sti-human-rights-watch-ton-ipa>

⁵⁶ Οι νέοι των γαλλικών «προαστίων» είναι γάλλοι πολίτες, μετανάστες δεύτερης γενιάς μαγκρεμπινικής καταγωγής. Τα δε προάστια αφορούν οικιστικές ζώνες που δημιουργήθηκαν μεταξύ του 1958 και του 1973, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες στέγασης οικονομικά ασθενέστερων ομάδων. Η αποβιομηχάνιση και ο μετασχηματισμός της αγοράς εργασίας συντέλεσαν στη διπλή διαδικασία της φτώχυνσης και της απόκτησης εθνικών χαρακτηριστικών. Robert Castel, «Οι δυσμενείς διακρίσεις. Το έλλειμμα της ιδιότητας του πολίτη στους νέους των προαστίων», μτφρ. Τ.Μπέτζελος, στο: *Μετανάστευση και...*, ό.π., σελ.269-312.

⁵⁷ Όπως επισημαίνει ο Ρ.Καστέλ, το δράμα των νέων των προαστίων «έγκειται τρόπον τινά στο γεγονός ότι δεν βρίσκονται με την κυριολεξία του όρου, ούτε “μέσα” ούτε “έξω”». Castel, ό.π., σελ.270.

οικονομική δύναμη των ατόμων, γιατί η τάξη-κανονικότητα απαντά και αντλεί το περιεχόμενό της από την ταξική διάρθρωση της κοινωνίας. Έτσι, ενώ η ιθαγένεια αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την ένταξη και τη συμμετοχή του ατόμου στην πολιτική ζωή, η οικονομική αδυναμία συντελεί στην απενεργοποίηση των δυνατοτήτων που παρέχει η ιδιότητα του πολίτη. Πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες εγκλωβίζονται σε μια κατάσταση οικονομικού αποκλεισμού τείνουν να αποκλείονται και από την πολιτική. Όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν «αν τα πολιτικά δικαιώματα είναι απαραίτητα για να εδραιωθούν τα κοινωνικά δικαιώματα, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι αναγκαία ώστε τα πολιτικά δικαιώματα να καταστούν “πραγματικά” και να παραμείνουν ενεργά».⁵⁸ Στην Γαλλία, παρατηρεί ο Μπαλιμπάρ(Balibar), τα ασθενέστερα λαϊκά στρώματα χάνουν ουσιαστικά τη δυνατότητα πολιτικού λόγου και εκπροσώπησης, γεγονός που ορίζεται τόσο από τους φυλετικούς όσο και από τους ταξικούς καθορισμούς αποκλεισμού.⁵⁹ Η εξέλιξη αυτή βέβαια δεν αφορά μόνο τη Γαλλία. Η προϊούσα απονομιμοποίηση των πολιτικών θεσμών και της πολιτικής εν γένει και η άνοδος ακροδεξιών, εθνικιστικών και ναζιστικών πολιτικών μορφωμάτων απαντά σε μια διπλή διαδικασία νεοφιλελευθερισμού και αντιπολιτικής που χαρακτηρίζει τον μετανεωτερικό δυτικό κόσμο σχεδόν στο σύνολό του. Ο Μπαλιμπάρ υπενθυμίζει δύο διακριτούς όρους του Χέγκελ(Hegel), τις «νομοκατεστημένες» και τις «κοινωνικές» τάξεις, όπου οι πρώτες αφορούν στις ενσωματωμένες στο κράτος τάξεις, χάρη στην κοινοβουλευτική ή τη συντεχνιακή τους εκπροσώπηση και οι δεύτερες στα δύο άκρα του εξαθλιωμένου υπο-προλεταριάτου και της καπιταλιστικής ελίτ.⁶⁰ Η υπενθύμιση αυτή απαντά στην επισήμανση του διπλού χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνικοπολιτικής τάξης: του «εσωτερικού» της, δηλαδή των στρωμάτων που απολαμβάνουν τη θεσμική ασφάλεια που παρέχει η ιδιότητα του πολίτη και του «εξωτερικού» της, αφενός των στρωμάτων των «πληβείων» και αφετέρου της κυρίαρχης ελίτ: η πρώτη κατηγορία αδυνατεί να ελέγξει και να μετέχει στις οικονομικοπολιτικές διαδικασίες και να βελτιώσει τη θέση της, ενώ η δεύτερη τις καθορίζει, ευρισκόμενη πέρα από κάθε έλεγχο.

Αυτή η διπλή όψη και η τριμερής διάκριση βρίσκεται σε αναλογία με τη θέση του Μπάουμαν σχετικά με τον διαχωρισμό μεταξύ Τουρίστα και Πλάνητα. Κατά τον Μπάουμαν, αυτή η αντίθεση συνιστά και τον βασικό διαχωρισμό, στη βάση του οποίου ξεδιπλώνονται οι διαστρωματώσεις της μετανεωτερικής κοινωνίας.⁶¹ Οι τύποι

⁵⁸ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.27.

⁵⁹ Balibar, «Uprisings in...», ό.π., σελ.352.

⁶⁰ *Ο.π.*,σελ.357.

⁶¹ «Διατείνομαι ότι η αντίθεση ανάμεσα στους τουρίστες και τους πλάνητες είναι ο μείζων, κεντρικός διαχωρισμός της μετανεωτερικής κοινωνίας. Είμαστε όλοι εμπλεγμένοι σε ένα συνεχές που

του Μπάουμαν συνδέονται με την «εξωτερική» όψη της τάξης και αφορούν ο πρώτος στην άρχουσα τάξη και ο δεύτερος στο «υποπρολεταριάτο». Στην ανάλυση του Μπάουμαν το κοινό σημείο είναι η κίνηση, τόσο ο τουρίστας όσο και ο πλάνητας ταξιδεύουν, ο πρώτος επειδή το επιλέγει και ο δεύτερος επειδή «δεν μπορεί να κάνει αλλιώς».⁶² Η κίνηση εδώ αφορά στο βαθμό ελευθερίας του ατόμου να επιλέξει τα δρομολόγια της ζωής του, να επιλέξει δηλαδή τους τρόπους και να αποφασίσει εν γένει τις κατευθύνσεις προς τις οποίες θα κινηθεί (είτε σωματικά, είτε πνευματικά). Στο «εσωτερικό» της τάξης οι ενδιαμέσες διαστρωματώσεις απαντούν ανάλογα στις διαβαθμίσεις της ελευθερίας των ατόμων να επιλέξουν, ενώ αντίστοιχα η ελευθερία αυτή συναρτάται με την οικονομική κατάσταση των ατόμων. Όπως επισημαίναμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η συνάρτηση αυτή υποδηλώνει μια ιδιαίτερη έννοια της ελευθερίας, η οποία ουσιαστικά διατρέχει όλη την νεωτερικότητα. Η ατομική ελευθερία επιλογής, η οποία στην μετανεωτερική κοινωνία μπορεί να μεταφραστεί στους όρους της κατανάλωσης, είναι αναπόσπαστη από την έννοια της ελευθερίας της αγοράς. Έτσι, αν οι τουρίστες είναι οι εκλεκτοί της μετανεωτερικής «ανοικτής» κοινωνίας, οι πλάνητες είναι τα απορρίμματα «ενός κόσμου που έχει αφιερωθεί στην παροχή υπηρεσιών προς τους τουρίστες».⁶³

Το ζήτημα που τίθεται εδώ -όπως διαφαίνεται από τη θέση του Μπαλιμπάρ και από την ανάλυση του Μπάουμαν- είναι ότι οι όροι της μετανεωτερικής τάξης συγκροτούνται έξω από το πλαίσιο του πολιτικού. Ο Μπαλιμπάρ επισημαίνει ότι τα δύο άκρα της οικονομικής ελίτ και του υποπρολεταριάτου τείνουν να απομακρύνονται από το πεδίο της πολιτικής, οι πρώτοι επειδή το επιλέγουν και οι δεύτεροι επειδή ωθούνται έξω από αυτό.⁶⁴ Αυτή η «αντιπολιτική» κατεύθυνση δεν μπορεί βέβαια να μην επηρεάζει το «εσωτερικό» των «νομοκατεστημένων» τάξεων. Στην ανάλυση του Μπάουμαν υποδεικνύεται μια γενική τάση αποπολιτικοποίησης της δυτικής κοινωνίας, η οποία αφορά τόσο στην αποδυνάμωση της πολιτικής ισχύος του έθνους-κράτους και κατ'επέκταση στην αποδυνάμωση των νεωτερικών πολιτικών θεσμών, όσο και στη συναφή διαμόρφωση ενός αντιπολιτικού κοινού φαντασιακού.⁶⁵ Η τάση αποπολιτικοποίησης οδηγεί ουσιαστικά στη συγκρότηση ενός αντιπολιτικού

εκτείνεται ανάμεσα στους πόλους του "τέλειου τουρίστα" και "του αθεράπευτου πλάνητα" - και τα αντίστοιχα μέρη μας ανάμεσα στους πόλους είναι σχεδιασμένα σύμφωνα με το βαθμό ελευθερίας που κατέχουμε όταν επιλέγουμε τα δρομολόγια της ζωής μας». Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ. 179.

⁶² Ο.π., σελ.178.

⁶³ Ο.π., σελ.178.

⁶⁴ Balibar, «Uprisings in...», ό.π., σελ.359.

⁶⁵ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.192-193.

πεδίου, στην απονομιμοποίηση του πολιτικού λόγου και της πολιτικής δράσης και στην υποκατάστασή τους από φοβικές αντιλήψεις του κοινωνικού και αντιπολιτικού τύπου δράσεις. Η μετανεωτερική κοινωνία του Μπάουμαν είναι μια αντιπολιτική κοινωνία, ένας κόσμος που στην ουσία έχει χάσει τον κοινό κόσμο, καθώς διαρθρώνεται στη βάση μιας ατομικιστικής δυναμικής, όπου χάνεται η δυνατότητα ορατότητας των άλλων και ο δημόσιος χώρος μεταβάλλεται σε μια «νεκρή ζώνη».⁶⁶

Στην μετανεωτερικότητα όπου ο ταξινομητικός ζήλος του κράτους αναπροσδιορίζεται σύμφωνα με τις ανάγκες της αγοράς, οι καταστάσεις χάους και αταξίας αφενός αυξάνουν, αφετέρου γίνεται όλο και πιο δύσκολο να διακριθούν από το σχήμα της τάξης. Κάτω από τις πιέσεις του νεοφιλελεύθερου μοντέλου οικονομίας και διακυβέρνησης και της συναφούς όξυνσης των κοινωνικών ανταγωνισμών το κράτος τείνει να μεταβάλλεται σε κράτος έκτακτης ανάγκης. Στο μέτρο όμως που μια κοινωνικοπολιτική κανονικότητα ορίζεται μέσα από την άρση της, την κατάσταση εξαίρεσης, παγιώνει έναν ασταθή και απροσδιόριστο χαρακτήρα. Στο πλαίσιο αυτό οι όροι αναστρέφονται και το θεμιτό σχήμα της τάξης συνθέτεται υπό το πρίσμα της μεταβλητότητας.⁶⁷ Η αστάθεια, η αμφισημία και η ρευστότητα χαρακτηρίζουν ένα αβέβαιο πεδίο κανονικότητας, στο οποίο άρχουν «όσοι βρίσκονται στην πηγή της αβεβαιότητας».⁶⁸ Ο ρευστός χαρακτήρας της μετανεωτερικής πραγματικότητας θέτει κάθε κατάσταση και κάθε θέση υπό το καθεστώς της προσωρινότητας και αυτό σημαίνει ότι η διακριτή και απευκταία μοίρα του πλάνητα αποτελεί ένα ανοιχτό ενδεχόμενο για τα μέλη της μετανεωτερικής κοινωνίας.

β) Ο Ξένος

«Όλες οι κοινωνίες παράγουν τους ξένους τους, αλλά η καθεμιά το κάνει παράγοντας το δικό της είδος ξένου με το δικό της αμίμητο τρόπο», γράφει ο Μπάουμαν.⁶⁹ Η φιγούρα του ξένου, του μετανάστη είναι πρόσφορη σε διάφορες απειλητικές πλαισιώσεις και συνοψίζει τους φόβους των «συνηθισμένων ανθρώπων» απέναντι στους ποικίλους κινδύνους που караδοκούν και απειλούν τη ζωή, την περιουσία και την κατοικία τους. Σε όλες τις ιστορικές κοινωνίες η έννοια του ξένου υποδεικνύει το πρόσωπο του αγνώστου και συνυφαίνεται με την έννοια του κινδύνου και της απειλής, με τον

⁶⁶ Bauman, *In Search of...*, ό.π., σελ.97.

⁶⁷ Ό.π., σελ.99.

⁶⁸ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.84.

⁶⁹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, σελ.44.

κίνδυνο του αγνώστου έναντι της ασφαλούς γνώσης του οικείου. Στην ελληνική γλώσσα η λέξη ξένος επιδέχεται τρεις διαφορετικές σημασίες, αυτού που έρχεται από έναν άλλο τόπο, αυτού που δεν γνωρίζει κάτι-είναι ξένος ως προς αυτό- και του φιλοξενούμενου. Στην αγγλική γλώσσα η λέξη ξένος(stranger) σημαίνει επίσης αυτόν που δεν γνωρίζουμε, αυτόν που είναι ανοίκειος προς τον τόπο και αυτόν που δε γνωρίζει κάτι και είναι συναφής με τη λέξη περίεργος. Κοινό χαρακτηριστικό των περισσότερων επιμέρους σημασιών είναι ο αρνητικός προσδιορισμός, ο ξένος είναι ο άνθρωπος που δεν ανήκει, δεν γνωρίζει, δεν αναγνωρίζεται, δεν καταλαβαίνει, δεν ταιριάζει. Αυτοί οι προσδιορισμοί ωστόσο, δεν αντιστοιχούν πάντα στην πραγματικότητα. Ενίοτε ο ξένος ενδέχεται να γνωρίζει, να μιλά την ίδια γλώσσα, να μοιράζεται τον ίδιο τόπο ή ακόμα και να ανήκει στην ίδια εθνότητα.

Ο ξένος είναι ο ασύμμετρος άνθρωπος έναντι μιας κυρίαρχης συμμετρίας. Η συγκρότηση, η επικράτηση και η επιβολή ενός μοντέλου συμμετρίας σημαίνει και την υπόδειξη του ασύμμετρου. Αν και είναι κοινή η πεποίθηση ότι κατά κύριο λόγο οι ξένοι είναι αυτοί που έρχονται από αλλού και διακρίνονται στη βάση της ιδιότητας του αλλογενούς, ξένοι δεν είναι απαραίτητα μόνο οι μετανάστες ή οι αλλοεθνείς, αλλά εκείνοι που κατά διάφορους τρόπους ανήκουν αλλού, και τους τρόπους αυτούς τους καθορίζει πάντα η εκάστοτε αφήγηση βάσει της οποίας προσδιορίζεται η μορφή της κυρίαρχης συλλογικότητας. Στην νεωτερικότητα η αφήγηση αυτή διαμορφώνεται από και στη βάση του έθνους-κράτους. Το τρίπτυχο της συντεταγμένης εξουσίας, της επικράτειας και του ομογενοποιημένου συνόλου, του έθνους, συνιστά μια νέα πραγματικότητα, στην οποία η έννοια του ξένου αναπροσαρμόζεται και προσλαμβάνει νέες σημασίες. Οι διαδικασίες συγκρότησης είναι συγκρουσιακές τόσο όσο αφορά στο εξωτερικό, όσο και στο εσωτερικό τους, καθώς παρά την κοινή πεποίθηση κανένα έθνος δεν είναι αυτονόητο. Καθώς οι νεωτερικοί άνθρωποι σκέφτονται τον εαυτό τους και συνδέονται μεταξύ τους «με εντελώς νέους τρόπους»⁷⁰ οι παραδοσιακές δομές συμβίωσης επαναξιολογούνται και μεταβάλλονται. Πληθυσμιακές ομάδες εντός της επικράτειας του νεωτερικού κράτους, χαρακτηρίζονται και προσδιορίζονται πλέον ως μειονοτικές, τίθενται σε ένα ιδιότυπο καθεστώς και εγγράφονται εντός της επικράτειας μέσω του αποκλεισμού τους, καθώς «[οι] λόγοι που απελευθερώνουν κάποιους πληθυσμούς περιθωριοποιούν άλλους».⁷¹

⁷⁰ Anderson, *Φαντασιακές...*, ό.π., σελ.61.

⁷¹ Δημήτρης Χριστόπουλος, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας, Όψεις της ελληνικής, βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002, σελ.40.

Για πρώτη φορά το 1815, στο Συνέδριο της Βιέννης, αναγνωρίζεται και τίθεται υπό καθεστώς προστασίας μια εθνική μειονότητα. Πρόκειται για την πολωνική μειονότητα η οποία προκύπτει μετά τον διαμελισμό της Πολωνίας. Το 1830 η ανεξαρτητοποίηση της Ελλάδας συνοδεύεται από την αναγνώριση της μουσουλμανικής μειονότητας (Πρωτόκολλο του Λονδίνου).⁷² Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα μια δραστική λύση στο πρόβλημα της εθνικής ομοιογένειας αποτελεί η ανταλλαγή πληθυσμών. Ωστόσο κάθε διευθέτηση γεννά νέα προβλήματα. Στην Ελλάδα του 1922 οι ομοεθνείς έλληνες πρόσφυγες από την Μικρά Ασία αντιμετωπίζονται ως ξένοι, τόσο από τον ντόπιο πληθυσμό, όσο και από μεγάλο μέρος της πολιτικής και οικονομικής ελίτ, η οποία αντιδρά στην ιδέα της παροχής πολιτικών δικαιωμάτων.⁷³ Ανάλογα με τις επιμέρους ιδιαιτερότητες και τις υφιστάμενες πολιτικο-κοινωνικές ισορροπίες των σύγχρονων εθνών-κρατών, προβάλλουν και υποδεικνύονται διάφοροι τύποι ξένων. Ο άπατρις, ο αλλοεθνής, ο ομογενής μετανάστης, ο αλλογενής κάτοικος, ο αλλόθρησκος, ο δίγλωσσος, διάφοροι άνθρωποι και ομάδες ανθρώπων «θολώνουν» τις διαχωριστικές γραμμές και ανάλογα με τους εσωτερικούς και εξωτερικούς συσχετισμούς καταδεικνύονται και αντιμετωπίζονται ως επικίνδυνα στοιχεία και δυνάμει εχθροί της κοινωνικής σταθερότητας και ευημερίας.

Οι ξένοι της νεωτερικότητας είναι τα κατεξοχήν θύματα της αντινομίας μεταξύ της δυναμικής της κίνησης και της επιταγής της σταθερότητας. «Το να είσαι νεωτερικός σημαίνει να κινείσαι συνεχώς»⁷⁴ σημειώνει ο Μπάουμαν, και κατά αυτήν την έννοια όλοι οι κάτοικοι του νεωτερικού κόσμου είναι νομάδες που αναζητούν κάπου να εγκατασταθούν. Σε μια πραγματικότητα «αιώνιας αβεβαιότητας και κίνησης», κάθε ένας είναι κατά κάποιον τρόπο νομάδας και χρειάζεται να στιγματίσει κάποιους ως παρείσακτους για να μη νιώθει ο ίδιος παρείσακτος. Ο Μπάουμαν παρομοιάζει τον νεωτερικό κόσμο με έρημο, όπου καθετί γρήγορα εξαλείφεται και λησμονιέται και οι κατοικίες της, τα σταθερά της σημεία δεν αποτελούν παρά σημεία άφιξης, «μιας

⁷² Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, *Το διεθνές και ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 1996, σελ.20-21.

⁷³ Ο ιδρυτής της εφημερίδας «Καθημερινής» Γ.Βλάχος έγραφε για τους ομοεθνείς πρόσφυγες: «Η "Καθημερινή" πολιτικές σχέσεις με τους πρόσφυγες δεν θέλει να έχει[...] δεν τους θέλουμε ούτε ως ψηφοφόρους, ούτε ως εκλογείς, ούτε ως εκλέξιμους, ούτε ως πολίτες δικαιούμενους να κυβερνούν την Ελλάδα». Σχεδόν έναν αιώνα μετά, στην ίδια εφημερίδα, ο Σ.Λυγερός θεωρεί τους οικονομικούς μετανάστες ως ανθρώπους δεύτερης διαλογής και απειλή για την εθνική καθαρότητα: «Η εύκολη παραχώρηση ιθαγένειας στα παιδιά είναι από μόνη της ένα κίνητρο, για τους παράνομους μετανάστες να τεκνοποιήσουν». Τ.Κωστόπουλος, Δ.Τρίμης, Α.Ψαρρά, Δ.Ψαρράς, «Ιστορίες εθνικής μισαλλοδοξίας», *Ελευθεροτυπία*, 9/1/2010.

⁷⁴ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ. 141.

άφιξης όμως που εγκυμονεί πάντα την αναχώρηση».⁷⁵ Σε έναν τέτοιο κόσμο ο στιγματισμός του παρείσακτου, του ξένου, γίνεται περισσότερο αναγκαίος, αποφορτίζει την ένταση της προσωρινότητας, μεταθέτει το βάρος και την απειλή της αβεβαιότητας σε ένα τμήμα του πληθυσμού, παρέχοντας μια αίσθηση ασφάλειας στο υπόλοιπο. Υποδεικνύοντας την απειλή των ξένων, η αμφισημία και η παροδικότητα του κοινού βίου μετριάζονται, καθώς μεταφέρονται στα πρόσωπα και στις ζωές των άλλων. Οι ξένοι είναι ανεπιθύμητοι, ακριβώς γιατί η παρουσία τους υπενθυμίζει κάθε στιγμή αυτό που πρέπει να ξεχαστεί.

Από την άλλη, επειδή η νεωτερικότητα κατέστρεψε κάθε προηγούμενη ευταξία και υποσχέθηκε την κατασκευή μιας νέας ευταξίας, όπου για τον καθένα υπήρχαν δρόμοι που οδηγούσαν από τον πυθμένα στην κορυφή, ήταν η ελπίδα του παρία.⁷⁶ Ο Μπάουμαν επισημαίνει εδώ τις προοπτικές και κυρίως τις ελπίδες που δημιούργησε για ένα πλήθος ανθρώπων των κατώτερων στρωμάτων η έλευση της νεωτερικότητας και η συναφής αποδιάρθρωση της προνεωτερικής πίστης σε έναν κόσμο αδιασάλευτων ιεραρχιών. Αν σε όλη την ιστορία οι ανθρώπινες μετακινήσεις εγγράφονται μέσα σε ένα πλαίσιο αναζήτησης ενός καλύτερου περιβάλλοντος και μιας καλύτερης ζωής, ο νεωτερικός κόσμος υπόσχεται εξ αρχής αυτό το πλαίσιο. Απέναντι σε μια προδιαγεγραμμένη και αναλλοίωτη τάξη πραγμάτων, η νεωτερικότητα διακήρυξε ότι όλα είναι δυνατά και για όλους. Οι προοπτικές της ανόδου του παρία, ξεκινούσαν βέβαια από τη στιγμή που αυτός γινόταν νεοφερμένος παρείσακτος. Αναζητώντας μια καλύτερη μοίρα, πλήθη ανθρώπων μετακινήθηκαν προς διάφορες κατευθύνσεις και έγιναν οι νεοεισερχόμενοι παρείσακτοι σε έναν κόσμο που ήδη έβριθε από παρείσακτους διαφόρων ειδών.

Οι μεταναστεύσεις αυτές αφορούσαν μετακινήσεις τόσο εκτός όσο και εντός των εθνικών συνόρων. Οι ήρωες του Ντίκενς(Dickens) που αναζητούν μια καλύτερη τύχη στην πρωτεύουσα της βρετανικής αυτοκρατορίας, δεν είναι λιγότερο παρείσακτοι από τα πλήθη που στοιβάζονται στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στη νήσο Έλις προκειμένου να περάσουν στην πολυπόθητη γη της νεωτερικής επαγγελίας. Σε κάθε περίπτωση το πρόβλημα με τους ξένους έγκειται ακριβώς στην υπόσχεση των δυνατοτήτων της νεωτερικής κοινωνίας και συγκεκριμένα στην πρόθεση του ξένου να αξιοποιήσει αυτές τις δυνατότητες, δηλαδή να μείνει στον επιλεγμένο τόπο. Στη διάσταση αυτή επικεντρώνει ο Γκέοργκ Ζίμμελ(Georg Simmel), σημειώνοντας ότι η περιπλάνηση του σύγχρονου ξένου συνενώνει τα αντίθετα στοιχεία, αφενός της απελευθέρωσης από τον χώρο και αφετέρου της

⁷⁵ Ο.π., σελ.142-143.

⁷⁶ Ο.π., σελ.153.

προσκόλλησης σε αυτόν. Ο ξένος που υποδεικνύει ο Ζίμμελ δεν έχει τη σημασία του περιπλανώμενου «που σήμερα έρχεται και αύριο φεύγει, αλλά υποδηλώνει εκείνον που σήμερα έρχεται και αύριο μένει».⁷⁷ Αυτό δεν σημαίνει ότι ο ξένος αποκόπτεται από το στοιχείο της ελευθερίας που προσδίδει η περιπλάνηση, καθώς αν και εγκαθίσταται σε κάποιον χώρο παραμένει δυνάμει περιπλανώμενος. Στο πλαίσιο του χώρου που εγκαθίσταται ή της ομάδας που προσδιορίζεται στη βάση αυτού του χώρου, η θέση του ξένου καθορίζεται «από το γεγονός ότι δεν ανήκε εξ αρχής σε αυτό και ότι επιπλέον, μεταφέρει εκεί ποιότητες που δεν προέρχονται και δεν θα μπορούσαν να προέρχονται από αυτό[ν]».⁷⁸

Η ανάλυση του Μπάουμαν στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην εννοιολόγηση του Ζίμμελ. Η διφορούμενη σχέση με τον χώρο και η παρουσία διαφορετικών ποιότητων από αυτές που έχουν ήδη ταυτιστεί με τον χώρο αντιστοιχούν στην επισήμανση του Μπάουμαν σχετικά με τη διαβρωτική διάσταση του ξένου. Η παρουσία του ξένου θέτει υπό αμφισβήτηση τη «φυσικότητα» της ομάδας, όπως και κάθε αδιαμφισβήτητο σημείο του κοινού πεδίου. Ο ξένος υπενθυμίζει τη μεταβλητότητα των πραγμάτων, «κομματιάζει το στέρεο έδαφος που πάνω του βασίζεται η ασφάλεια της καθημερινής ζωής».⁷⁹ Ευρισκόμενος έξω από το πλαίσιο της ομάδας ο ξένος έχει κατά μία έννοια την «αντικειμενική» εποπτεία των εσωτερικών συσχετισμών της, ενώ συγχρόνως, ερχόμενος σε επαφή με τα μέλη της δημιουργεί νέους κοινούς συσχετισμούς. Ο Ζίμμελ παρατηρεί ότι ο ξένος όπως και «οι φτωχοί και οι διάφοροι “εσωτερικοί εχθροί”, αποτελεί στοιχείο της ίδιας της ομάδας-στοιχείο που η θέση και η διάρθρωσή του εμπερικλείει ταυτόχρονα την ιδιότητα του έξω και απέναντι απ’ αυτήν».⁸⁰ Ο Μπάουμαν επικεντρώνοντας σε αυτή τη διάσταση δείχνει τη συστατική αντίφαση της θέσης του ξένου, ο οποίος καλείται να αποδείξει τη νομιμότητα της παρουσίας του εντός των ήδη υφιστάμενων κανόνων της ομάδας. Η αφοσίωση του ξένου είναι εκ των πραγμάτων συγκρουσιακή, υποσκάπτει τον μύθο του ανήκειν, καθώς οδηγεί σε μια αναδιανομή των ρόλων και ενδεχομένως σε μια μελλοντική αναπροσαρμογή του έργου. Ο ξένος υπενθυμίζει τη μεταβλητότητα της ομάδας, υπονομεύοντας συγχρόνως τη «φυσικότητά» της. Αν η βεβαιότητα της κοινής ταυτότητας, του ανήκειν σε ένα έθνος ή σε μια κοινότητα, συστήνεται πάνω στην υπόδειξη των στοιχείων που συγκροτούν τη διαφορά τους εμείς έναντι των άλλων, η

⁷⁷ Georg Simmel, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, επίμετρο J.Habermas, επιμ.Σ.Γάγγας-Κ.Καλφόπουλος, μτφρ. Γ.Σαγκριώτης-Ο.Σταθάτου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004, σελ.170.

⁷⁸ Ο.π.

⁷⁹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.31.

⁸⁰ Simmel, *Περιπλάνηση στη...*, ό.π., σελ. 171.

έλευση του ξένου σημαίνει νέους κοινούς συσχετισμούς και νέες νοηματοδοτήσεις του κοινού πλαισίου.

Το πρόσωπο του ξένου είναι αμφίσημο, εμπλέκει το άγνωστο με το γνωστό, το ανοίκειο με το οικείο, το μακρινό με το κοντινό καθώς βρίσκεται πάντα στο όριο μεταξύ των αντιθέτων. Όπως ο Ιανός, ο διπρόσωπος θεός των Ρωμαίων ήταν ο αμφίσημος θεός των θυρών, συμβολίζοντας την είσοδο αλλά και την έξοδο, την έναρξη και το τέλος, ο ξένος παραπέμπει στην έλευση αλλά και στην αποχώρηση, στην περιπλάνηση και στην εγκατάσταση, στην ελευθερία και στον εγκλωβισμό, στο πλήθος των συναναστροφών και στη μοναξιά της απομόνωσης. Κατ' αναλογία, ο ξένος είναι ο άνθρωπος των θυρών και αυτό σημαίνει ότι βρίσκεται σε ένα κατώφλι απροσδιοριστίας, επαναθέτοντας διαρκώς την προβληματική των ορίων και των σαφών διαχωριστικών γραμμών μεταξύ του εμείς και του άλλοι. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν, η έννοια του ξένου δεν μπορεί να εγγραφεί στη βάση ενός απλού διαχωρισμού μεταξύ του εμείς και του οι άλλοι. Η αμφισημία του ξένου έγκειται ακριβώς στην αδυναμία αυτού του διαχωρισμού. Ο ξένος δεν είναι απλά ένα ανοίκειο πρόσωπο, ένας μακρινός άλλος, ένας άνθρωπος που οι δρόμοι του δεν διασταυρώνονται με τους δικούς «μας», που βρίσκεται σε έναν ξένο, μακρινό και απρόσιτο για εμάς χώρο. Ο ξένος είναι αυτός που διεκδικεί τον χώρο της κυρίαρχης ομάδας, στέκεται δίπλα της και διαβιεί εντός της, μπορεί ο καθένας να τον δει και να τον ακούσει. Κατά μία έννοια ο ξένος είναι ο άλλος που βρίσκεται απειλητικά κοντά. Η βασική διαφορά μεταξύ του άλλου και του ξένου είναι ουσιαστικά η αναγκαία εγγύτητα, αφορά πρώτα απ' όλα τον κοινό χώρο και την κυριαρχία σε αυτόν. Ο ξένος είναι απειλητικός γιατί ακριβώς είναι αμφίσημος ` στέκεται ανάμεσα στο εμείς και στο οι άλλοι και ουσιαστικά δεν ανήκει πουθενά.⁸¹

Οι ξένοι είναι ουσιαστικά οι άνθρωποι που βλέπουμε, ακούμε και συμβιώνουμε, οι άνθρωποι που γνωρίζουμε και συγχρόνως μας είναι άγνωστοι και ανοίκειοι, καθώς αυτά που για μας είναι κανονικά και φυσικά, γι' αυτούς ενδέχεται να είναι περίεργα ή ακατανόητα και το αντίστροφο. Το ζήτημα είναι ότι οι ξένοι τίθενται εκτός του πεδίου ορισμού που αφορά την κυρίαρχη αντίληψη περί κανονικότητας, την κανονικότητα της πλειονότητας, και το κυριότερο ότι διαφεύγουν από τους όρους που συγκροτούν αυτή την κανονικότητα. Οι ξένοι είναι οι εκτός, οι νεοεισερχόμενοι στην κανονικότητα «μας» και συγχρόνως είναι εκείνοι που θα ζήσουν μαζί «μας».⁸² Για τον Μπάουμαν οι κατεξοχήν νεωτερικοί εκπρόσωποι αυτής της θεμελιώδους αμφισημίας του ξένου ήταν οι Εβραίοι. Αντιπροσωπεύοντας ένα μη-εθνικό έθνος, διαφορετικοί από κάθε

⁸¹ Zygmunt Bauman, *Thinking Sociologically*, Blackwell, Οξφόρδη, Μασαχουσέτη, 1990, σελ.54-57.

⁸² Ο.π., σελ.63.

άλλο έθνος και οποιουσδήποτε άλλους ξένους και συγχρόνως οικείοι και γνωστοί, οι Εβραίοι της μεσοπολεμικής Ευρώπης, συνιστούσαν την πλέον ευέλικτη και συνάμα απροσδιόριστη ομάδα ξένων. Σε έναν κόσμο αυστηρά στοιχισμένο σε έθνη-κράτη αντιστοιχούσαν σε ένα εθνικό και κατ' επέκταση αξιακό κενό έτοιμο να επιφορτιστεί με οποιαδήποτε αρνητική σημασία και ενοχή. Οι Εβραίοι, σημειώνει ο Μπάουμαν, αποτελούσαν την επιτομή των ξένων του Ζίμμελ, των ατόμων που συνιστούν στοιχείο και συγχρόνως βρίσκονται εκτός της ομάδας, γι' αυτό και υπονόμευαν την πιο βασική από τις διαφορές, τη διαφορά μεταξύ του «εμάς» και των «άλλων», ήταν «η αδιαφάνεια ενός κόσμου που αγωνιζόταν για διαύγεια, η ασάφεια ενός κόσμου που λαχταρούσε τη βεβαιότητα».⁸³

γ) Κυριαρχία και γυμνή ζωή

Η έλευση της νεωτερικότητας, όπως τονίζει επανειλημμένα ο Μπάουμαν, συνοδεύτηκε από την επιταγή των ακριβέστερων προσδιορισμών σε κάθε επίπεδο της πραγματικότητας. Ο κόσμος που λαχταρά τη βεβαιότητα είναι ένας κόσμος που επιβάλλεται να διαγράψει κάθε αμφισημία, να ταξινομήσει κάθε διάσταση του κοινού βίου και της καθημερινότητας σε ένα ευκρινές πλαίσιο, να καταργήσει τις αμφίσημες ζεύξεις του χρόνου, του τόπου, της ταυτότητας και των κοινωνικών συσχετισμών. Το πριν και το τώρα, το εμείς και οι άλλοι, το εδώ και το αλλού συναρτούνται υπό νέους όρους, κάτω από το βάρος της μέτρησης, της ακριβούς κατηγοριοποίησης και των ειδικών διαχωρισμών που προτάσσουν οι νέες δομές κυριαρχίας. Ο Αντόρνο(Adorno) και ο Χορκχάιμερ(Horkheimer) υποδεικνύοντας την νεωτεριστική εμμονή στις ακριβείς οριοθετήσεις της πραγματικότητας και στην εξάλειψη του μυθικού στοιχείου, επισήμαναν ότι «[τ]ίποτε απολύτως δεν επιτρέπεται να είναι έξω, διότι η ιδέα και μόνο του έξω είναι η καθαυτή πηγή του φόβου».⁸⁴ Ο ξένος, ο οποίος τίθεται έξω από το σχήμα της τάξης, εκφράζει ακριβώς το αδιάφανο, μυθικό στοιχείο έναντι μιας διαυγούς και λελογισμένης κανονικότητας. Ωστόσο, η ιδρυτική πράξη της τάξης σημαίνει και τον προσδιορισμό του αρνητικού της, του τι δεν συγκαταλέγεται στα όριά της. Ο Μπάουμαν συναρτά ευθέως την προβληματική των ορίων με την προβληματική της κυριαρχίας. Στη θεώρησή του ο προσδιορισμός και ο αποκλεισμός του ξένου συνιστούν μια θεμελιώδη κίνηση της κυρίαρχης εξουσίας, ορίζουν τον τόπο και τον χρόνο αναγνώρισής της.

⁸³ Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, Cambridge, 1989, σελ.52-56.

⁸⁴ Theodor W. Adorno-Max Horkheimer, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ.Αναγνώστου, επίμετρο Κ.Ψυχοπαίδης, επιμ. Γ.Κουζέλης, Νήσος, Αθήνα, 1996, σελ.47.

Για τον Μπάουμαν είναι ακριβώς ο παράγοντας του τόπου, της εδαφικότητας, ο οποίος καθιστά την εξουσία εξαίρεσης διακριτικό γνώρισμα της κυριαρχίας.⁸⁵ Η διάκριση μεταξύ αξίας και μη αξίας την οποία παράγει η εξουσία, ακολουθεί τη διάκριση «ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό του πεδίου της κυριαρχίας»⁸⁶ και στη βάση αυτής της πρωταρχικής διάκρισης αποκτά η σμιτιανή θεωρία το πλήρες νόημά της. Σύμφωνα με τον Καρλ Σμιτ(Karl Schmitt), η θεμελιώδης πολιτική διάκριση είναι η διάκριση Φίλου και Εχθρού, όπου «[ο] Εχθρός είναι πάντα ο άλλος, ο Ξένος, και αρκεί για τον προσδιορισμό της ουσίας του το ότι είναι, με ένα ιδιαίτερο νόημα, υπαρξιακά κάτι άλλο και ξένο».⁸⁷ Η διάκριση οριστικοποιείται και παίρνει την καθαρή της μορφή από τον κυρίαρχο. Στη βάση αυτή, οι κυρίαρχοι λαοί καθορίζουν τους εχθρούς των αδύναμων λαών, «δυνάμει της αιώνιας συνάρτησης προστασίας και υποταγής».⁸⁸ Η αντίθεση αυτή είναι «αυτόνομη και ειδική» και αυτό σημαίνει ότι ο προσδιορισμός του εχθρού, του υπαρξιακά ξένου είναι πάντα ανοιχτός, σημαίνει επίσης ότι οι επικινδυνότεροι ξένοι είναι οι πιο κοντινοί, γι' αυτό και η πλέον καθοριστική είναι η εσωτερική κατάταξη σε φίλους και εχθρούς.⁸⁹ Κατ' επέκταση αυτό σημαίνει ότι ο ξένος ενδέχεται να αναγνωριστεί στο πρόσωπο του γείτονα, του συμπολίτη, ακόμα και του αδελφού. Το ζήτημα για τον Σμιτ είναι ότι ο εχθρός πρέπει να οριστεί υπαρξιακά ως κάτι το ξένο, κάτι δηλαδή που επιβάλλεται να εκδιωχθεί, προκειμένου η σύγκρουση να φθάσει στα έσχατα όριά της. Ωστόσο, όσο αναγκαίο είναι να προσδιοριστούν οι σαφείς διαφορές, να υποδειχτούν οι αντίπαλοι, τόσο συγχρόνως αππροσδιόριστοι είναι οι όροι της διαφοράς, καθώς ο καθένας ενδέχεται να βρεθεί στο στόχαστρό της. Όπως διευκρινίζει ο Μπάουμαν, στη βάση της αποφασισκρατικής φύσης της κυριαρχίας, «κάποιος γίνεται "ο άλλος" και "ο ξένος" και τελικά "ο εχθρός", στο τέλος, όχι στην αρχή της πολιτικής ενέργειας που ορίζεται ως πράξη κατονομασίας και καταπολέμησης του εχθρού», καθώς ένας «αντικειμενικός» ορισμός του εχθρού ακυρώνει την κυριαρχία που βασίζεται στην εξαίρεση.⁹⁰

Δεδομένου λοιπόν ότι «η κυριαρχία είναι η εξουσία καθορισμού των ορίων της ανθρωπότητας», δηλαδή η απόφαση περί της αξίας ή μη της ανθρώπινης ζωής, «οι

⁸⁵ «Η εξουσία εξαίρεσης δεν θα ήταν διακριτικό γνώρισμα της κυριαρχίας, αν η τελευταία δεν παντρευόταν πρώτα με την επικράτεια». Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.227.

⁸⁶ *Ο.π.*, σελ.227-228.

⁸⁷ Carl Schmitt, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ.Α.Λαβράνου, επιμ. Γ.Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα, 2009, σελ. 61.

⁸⁸ *Ο.π.*, σελ.101.

⁸⁹ *Ο.π.*, σελ.69.

⁹⁰ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.187.

ζωές των ανθρώπων εκείνων που βρέθηκαν ή ρίχτηκαν εκτός αυτών των ορίων είναι ανάξιες να τις ζει κανείς».⁹¹ Αυτή η ανάξια λόγου ζωή αντιστοιχεί στον αποκλεισμό από κάθε έννομο δικαίωμα, στη ζωή η οποία τίθεται εκτός της πόλεως, της πολιτικής κοινωνίας και του πολιτικού χώρου ως τόπου, καθώς οι ανάξιες λόγου ζωές είναι κατά πρώτον οι ζωές αυτών που εξαιρούνται από τις οργανωμένες κοινότητες των εθνών κρατών. Ουσιαστικά, όπως παρατηρεί η Χάννα Άρεντ(Hannah Arendt), η γενική έννοια του ανθρώπου καθίσταται προβληματική στη συνάρτησή της με τα δικαιώματα του πολίτη, αφήνοντας ανοικτό το πεδίο που υποτίθεται ότι καλύπτει: «Τα δήθεν αναπαλλοτρίωτα Δικαιώματα του Ανθρώπου αποδείχθηκαν ανίσχυρα [...] όποτε εμφανίζονταν άνθρωποι που δεν ήταν πια πολίτες κανενός κυρίαρχου κράτους».⁹² Οι ανάξιες λόγου ζωές εκπίπτουν από το δίκαιο της οργανωμένης πολιτείας, είναι οι ζωές οι οποίες δεν αντιστοιχούν σε πολίτες, αλλά αφορούν σε μια αφηρημένη έννοια του ανθρώπου, σε αόριστες υπάρξεις που εν τέλει καθίστανται «άφαντες».

Αυτή η διάκριση μεταξύ της αόριστης ανθρώπινης ύπαρξης και του συγκεκριμένου πολίτη, αντιστοιχεί στη θεώρηση του Αγκάμπεν στο ζεύγος γυμνής ζωής-πολιτικής ύπαρξης, ζωής και βίου -κατά τον αριστοτελικό ορισμό- και συνιστά τη θεμελιώδη πολιτική διάκριση.⁹³ Στην ανάλυση του Αγκάμπεν βλέπουμε ότι η εξαίρεση έχει δύο όψεις. Η πρώτη αφορά στην εξαίρεση του κυρίαρχου από το νόμο, στην οποία θεμελιώνεται η ισχύς του και η κυριαρχία επί των άλλων. Ο κυρίαρχος είναι και αυτός που αποφασίζει για την κατάσταση εξαίρεσης. Η άλλη όψη αφορά στον αποκλεισμό του κυριαρχούμενου από το νόμο. Η εξαίρεση, σημειώνει ο Αγκάμπεν συνιστά έναν «περιληπτικό αποκλεισμό», έναν «αποκλεισμό που περιλαμβάνει». Αυτό σημαίνει ότι

⁹¹ Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.229.

⁹² Ό.π., σελ.220. Σύμφωνα με την Χ.Άρεντ, οι μαζικές δολοφονίες στα στρατόπεδα συγκέντρωσης των “ολοκληρωτικών” καθεστώτων(η Άρεντ υποστηρίζει μια προβληματική εξίσωση του ναζισμού με τη σταλινική περίοδο) στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, έγιναν πραγματικότητα «επειδή τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, που φιλοσοφικά δεν εγκαθιδρύθηκαν αλλά απλά προφέρθηκαν, που πολιτικά δεν εξασφαλίστηκαν αλλά μόνο προκηρύχτηκαν, έχασαν με την παραδοσιακή μορφή τους, κάθε ισχύ». Γι’ αυτό και «το πρώτο σημαντικό βήμα που οδηγεί στην απόλυτη κυριαρχία είναι η εξαφάνιση της νομικής προσωπικότητας του ανθρώπου». Hannah Arendt, *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, μτφρ. Γ.Λάμπας, Ευρύαλος, Αθήνα, 1988, σελ.233.

⁹³ Ο Αγκάμπεν υποδεικνύει τη συνάφεια μεταξύ των θεωρήσεων του Μ.Φουκώ και της Χ.Άρεντ, το ζήτημα της βιοπολιτικής και της «πρωτοκαθεδρίας της φυσικής ζωής έναντι της πολιτικής πράξης», προχωρώντας στην σύνδεσή τους και στην ανάδειξη του κοινού στοιχείου, δηλαδή στη σχέση μεταξύ της γυμνής ζωής και της κυρίαρχης εξουσίας. Κατά τον Αγκάμπεν «η περίληψη (inclusion) της γυμνής ζωής στην πολιτική σφαίρα συνιστά τον αρχέγονο πυρήνα-παρότι παραμένει κρυφός-της κυρίαρχης εξουσίας». Agamben, *Homo...*, ό.π., σελ.25.

«περιλαμβάνεται στην κανονική περίπτωση, ακριβώς γιατί δεν συνιστά μέρος της».⁹⁴ Ανατρέχοντας στη ρωμαϊκή έννοια του *homo sacer*, ο Αγκάμπεν, υποδεικνύει αντίστοιχα την περίληψη του ζην στο ευ ζην, «της γυμνής ζωής στην πολιτικώς διακριτή ζωή».⁹⁵ Στο ρωμαϊκό δίκαιο ο *homo sacer* είναι ο άνθρωπος που συμπεριλαμβάνεται στην τάξη μόνο διαμέσου του αποκλεισμού του. Ο *homo sacer* αντιστοιχεί στην γυμνή ζωή πέραν του νόμου, μια ζωή που ο καθένας μπορεί να αφαιρέσει και συγχρόνως δεν είναι άξια να θυσιαστεί. Στη δυτική πολιτική η γυμνή ζωή αποτελεί την εξαίρεση πάνω στην οποία θεμελιώνεται ο δημόσιος βίος.⁹⁶ Σε αντιστοιχία με την έννοια του κυρίαρχου, του οποίου η ισχύς θεμελιώνεται στην εξαίρεσή του από τον νόμο και άρα στην κυριαρχία του έναντι όλων των άλλων, η έννοια του *homo sacer* υποδηλώνει την κυριαρχία όλων απέναντί του.⁹⁷ Τιθέμενος στην «γκρίζα ζώνη» του δικαίου, η φιγούρα του *homo sacer* επικυρώνει την ισχύ του νόμου, αποκλειόμενος από αυτόν.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αγκάμπεν, η πολιτική ύπαρξη θεμελιώνεται πάνω στην εξαίρεση της γυμνής ζωής, του ζην, το οποίο αποκλείεται και αιχμαλωτίζεται από την τάξη, αλλά εντούτοις περιλαμβάνεται σε αυτήν, αποτελώντας το κρυφό της θεμέλιο. Στις νεωτερικές δημοκρατίες τα όρια της εξαίρεσης ξεθωριάζουν και καθίστανται απροσδιόριστα και αυτό συμβαίνει γιατί η γυμνή ζωή καθίσταται ως ο αποκλειστικός τόπος της πολιτικής εξουσίας, όσο και της χειραφέτησης από αυτήν.⁹⁸ Το ζήτημα, όπως το θέτει ο Αγκάμπεν, είναι ότι με την έλευση της νεωτερικότητας, η γυμνή ζωή, η οποία διακρινόταν σαφώς ως τότε από τον πολιτικό βίο, καθίσταται με την έννοια του έθνους και στη βάση της αρχής της γέννησης(ιθαγένειας), το «επίγειο θεμέλιο της νομιμότητας και της κυριαρχίας» της κρατικής εξουσίας.⁹⁹ Έτσι, στη νεωτερικότητα η γυμνή ζωή(η άθυτη αλλά φονεύσιμη) δεν αφορά πλέον σε ένα κρυφό θεμέλιο, αλλά σε ένα διαρκή επαναπροσδιοριζόμενο όρο της πολιτικής ζωής.¹⁰⁰ Καθώς η ιερή ζωή του *homo sacer* τείνει να ταυτιστεί με τη βιολογική ζωή των πολιτών και το ζην σε όλη την ηδύτητα ή την σκαιότητά του καθίσταται το κεντρικό πεδίο της πολιτικής

⁹⁴ *Ο.π.*, σελ.47.

⁹⁵ Κατά τον Αγκάμπεν η αντίθεση που εμπεριέχεται στον αριστοτελικό ορισμό της πόλης «ως αντίθεσης μεταξύ ζην και ευ ζην» συνιστά «μια περίληψη, μια ενσωμάτωση, του πρώτου στο δεύτερο, της γυμνής ζωής στην πολιτικώς διακριτή ζωή». *Ο.π.*, σελ.25.

⁹⁶ «Στη δυτική πολιτική, η γυμνή ζωή απολαμβάνει αυτό το μοναδικό προνόμιο: να είναι το στοιχείο πάνω στον αποκλεισμό του οποίου θεμελιώνεται η πόλη των ανθρώπων». *Ο.π.*, σελ.26.

⁹⁷ *Ο.π.*, σελ.137.

⁹⁸ *Ο.π.*, σελ.193.

⁹⁹ *Ο.π.*, σελ.202-203.

¹⁰⁰ *Ο.π.*, σελ.207.

εξουσίας, η εξαίρεση χάνει τη σχετική ευκρίνειά της. Έτσι, αν και μπορούμε να υποδείξουμε τις σύγχρονες εκδοχές του homo sacer στα πρόσωπα των ανθρώπων που έχουν χάσει την πολιτική τους υπόσταση, σε πρόσφυγες, μετανάστες, άστεγους, ανθρώπους που βρίσκονται εκτός του πεδίου των δικαιωμάτων που ορίζουν τον κοινωνικό και πολιτικό βίο, δεν μπορούμε να υποδείξουμε τους όρους και το πεδίο της εξαίρεσης παρά μέσα από διαρκώς επαναχαρασσόμενες γραμμές και μετατοπίσεις, ως ένα ανοικτό και συνεχώς διαμορφούμενο πεδίο. Όπως επισημαίνει ο Αγκάμπεν «αν σήμερα δεν υφίσταται πλέον μια εκ των προτέρων προσδιορίσιμη φιγούρα του homo sacer είναι, ίσως, γιατί είμαστε όλοι ανεξαιρέτως δυνάμει homines sacri».¹⁰¹

Ο πλάνητας του Μπάουμαν είναι ο homo sacer του Αγκάμπεν και κατά αντίστοιχο τρόπο εκφράζει τον περιληπτικό αποκλεισμό του ζην στο ευ ζην, του μη πολιτικού υποκειμένου στο πλαίσιο της συντεταγμένης πολιτικής κοινωνίας. Στο πλαίσιο που σκιαγραφεί ο Αγκάμπεν, η έννοια του ξένου δεν είναι απλώς αμφίσημη, συνιστά μια γενικεύσιμη αμφισημία, έναν κανόνα· γίνεται δηλαδή ένας διαρκώς επαναπροσδιοριζόμενος-και άρα απροσδιόριστος- γνώμονας μιας εξίσου αμφίσημης και αβέβαιης κανονικότητας. Στη θεώρηση του Μπάουμαν, αυτή η αβέβαιη κανονικότητα συναρτάται με τη μετανεωτερικότητα. Σε αναλογία με την επισήμανση του Αγκάμπεν, ο Μπάουμαν, καταδεικνύει στις αναλύσεις του ότι σήμερα αν όχι όλοι, οι περισσότεροι είμαστε δυνάμει ξένοι. Σήμερα, οι διαχωριστικές γραμμές, οι οποίες «είναι περισσότερο επιθυμητές και ταυτόχρονα απούσες, αφορούν την εύρεση μιας ασφαλούς θέσης στην κοινωνία».¹⁰² Τέτοιες γραμμές όμως δεν μπορούν να υποδειχτούν μέσα στο ρευστό τοπίο της μετανεωτερικής πραγματικότητας. Στην μετανεωτερική εποχή το κράτος δεν έχει την εποπτεία στην κατασκευή μιας σταθερής τάξης πραγμάτων, δεδομένου ότι δεν υφίσταται πλέον μια τέτοια αξίωση τάξης και σταθερότητας. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι δεν υφίστανται νέου τύπου αξιώσεις τάξης, όπως και αξιώσεις καθαρότητας. Το μετανεωτερικό μοντέλο τάξης ορίζεται αφενός από την απορρύθμιση, την αστάθεια και αβεβαιότητα, προτάσσει αφετέρου την αρχή του ικανότερου. Το μετανεωτερικό όραμα είναι το όραμα της ατομικής ισχύος, του πλουτισμού και δεν είναι βέβαια νέο. Αυτό που είναι νέο είναι οι όροι και το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνται τα άτομα να το πραγματώσουν. Η αξία του πλούτου αποτελεί μία σταθερά σε έναν κόσμο αβεβαιότητας, όπου αντίστροφα η πραγματικότητα της φτώχειας συνιστά μια απτή βεβαιότητα.

¹⁰¹ Ό.π., σελ.185.

¹⁰² Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.60.

δ) Το κράτος της προσωπικής ασφάλειας και η απροσδιοριστία των κριτηρίων

Στον μετανεωτερικό κόσμο, διαπιστώνει ο Μπάουμαν, «η έννοια του ξένου είναι τόσο ασταθής και πρωτεύει όσο η ταυτότητα του καθενός μας, δηλαδή είναι φτωχά θεμελιωμένη, ακανόνιστη και ευμετάβλητη».¹⁰³ Αυτή η αστάθεια δεν σημαίνει ωστόσο, ότι η σημασία του ξένου ως διαφορετικού και συνάμα επικίνδυνου στοιχείου αμβλύνεται. Αντίθετα, η μεταβλητότητα εντείνει τη σημασία του απειλητικού ξένου, ενώ συγχρόνως καθιστά την κατηγορία του ξένου περισσότερο ανοικτή, καθώς οι «ασφαλείς θέσεις» μέσα στην κοινωνία περιορίζονται και τα σημεία από τα οποία το «εμείς» διαμορφώνεται και διακρίνεται έναντι των «άλλων» καθίστανται ασαφή και αμφίβολα. Κατά παράδοξο τρόπο η δυσκολία συνάρθρωσης του «εμείς» είναι αντιστρόφως ανάλογη από την ευκολία υπόδειξης των «άλλων». Η μετανεωτερική κοινωνία βρίθκει από άλλους και από ξένους διαφόρων ειδών και κατατάξεων, οι οποίοι ενδέχεται να απειλούν την τάξη, την ιδιοκτησία, τη νομιμότητα, την πατρίδα, τον πολιτισμό, τη δημοκρατία, την ευημερία, την πρόοδο και όποια αγαθά και κατακτήσεις του ανθρώπου και του δυτικού πολιτισμού ειδικότερα.

Ο Μπάουμαν υποδεικνύει τον ρόλο του μετανεωτερικού κράτους στην κατασκευή νέων ξένων και εχθρών, διακρίνοντάς τον ωστόσο, από τους ταξινομητικούς όρους της νεωτερικότητας, καθώς δεν υφίσταται πλέον η λογική της κατασκευής ενός εύτακτου και ασφαλούς κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου. Στην μετανεωτερικότητα, το κράτος αναλαμβάνει τη διαχείριση της συνεχώς εντεινόμενης ανασφάλειας που διέπει την κοινωνία της αγοράς και ουσιαστικά πολλαπλασιάζει τους φόβους προκειμένου να διατηρεί τον έλεγχο της κατάστασης. Καθώς οι εχθροί φαντάσματα καθίστανται το μοναδικό μέσο νομιμοποίησης της εξουσίας, οι εξαγγελίες περί των πολέμων ενάντια στην τρομοκρατία ή στην εγκληματικότητα εντείνουν αφενός την διάχυτη ανασφάλεια, ενώ αφετέρου δικαιολογούν τον κρατικό αυταρχισμό.¹⁰⁴ Το κράτος της μετανεωτερικότητας δεν αφορά και δεν απευθύνεται πλέον στο σύνολο των πολιτών, δεν υπόσχεται ένα δίκτυ συλλογικής προστασίας, υποδεικνύει τις απειλές και τρόπον τινά απευθύνεται στον κάθε πολίτη ξεχωριστά, για να υποσχεθεί την προστασία του από τους υπόλοιπους. Άλλωστε είναι οι ίδιοι οι πολίτες του, οι οποίοι κάτω από την προστασία ακόμα των κοινωνικών πολιτικών τις αποστράφηκαν και τις απονομιμοποίησαν υιοθετώντας την αντίληψη ότι σε αυτόν τον κόσμο ο καθένας παίρνει ό,τι του αξίζει.¹⁰⁵

¹⁰³ Ό.π., σελ.59.

¹⁰⁴ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.36-37.

¹⁰⁵ Bauman, *Η εργασία...*, ό.π., σελ.157-167.

Η μετάβαση από το κοινωνικό κράτος στο κράτος της προσωπικής ασφάλειας δεν επιτεύχθηκε χωρίς τη συναίνεση της πλειονότητας των πολιτών, της κάποτε «ικανοποιημένης πλειοψηφίας», η οποία είναι πλέον πολύ ανασφαλής και ευάλωτη για να χαρακτηριστεί ικανοποιημένη.¹⁰⁶ Αυτή η πλειονότητα αφορά επίσης ένα κατακερματισμένο σύνολο, καθώς στις εξατομικευμένες μετανεωτερικές κοινωνίες, όπου κάθε άτομο είναι αποσπασμένο και εστιασμένο στο ατομικό του σύμπαν είναι δύσκολη η διαμόρφωση και η διάκριση κοινών ταυτοτήτων. Από την άλλη, το κράτος εξακολουθεί να προτάσσει τους όρους και να υποδηλώνει τα όρια του κοινού πεδίου του έθνους και του νόμου, όπως και τους εχθρούς του. Η παραδοσιακή εθνική ταυτότητα, η οποία προσδιορίζει την κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα μιας επικράτειας εξακολουθεί να υφίσταται, όμως η συνεκτική της δυνατότητα είναι περιορισμένη, καθώς οι εννοιοδοτήσεις της περισσότερο τέμνουν και διαφοροποιούν το εσωτερικό της. Επειδή το κοινό πεδίο έχει καταστεί ασαφές και απροσδιόριστο, η μετανεωτερική πολιτική εξουσία δεν επενδύει πλέον σε αυτό, αλλά στην υπόδειξη των εχθρών του. Ο ορισμός του κοινού κόσμου γίνεται αρνητικά, αποκλειστικά στη βάση του ποιοι τον απειλούν, ενώ η επίκληση των κινδύνων στοχεύει ακριβώς στη συναίσθηση της ευθραυστότητας της ατομικής ασφάλειας, της οποίας το κράτος εμφανίζεται ως ο μόνος προστάτης και εγγυητής. Στο πλαίσιο αυτό ο κύριος ρόλος του κράτους αφορά στην προστασία των πολιτών «από απειλές όπως ένας ασύδοτος παιδεραστής, ένας κατ' επανάληψη δολοφόνος, ένας παρενοχλητικός ζητιάνος, ένας κακοποιός, ένας κυνηγός, ένας δηλητηριαστής, ένας τρομοκράτης ή ακόμα καλύτερα από όλες αυτές τις απειλές συγκεφαλαιωμένες στη φιγούρα του παράνομου μετανάστη, εναντίον του οποίου το σύγχρονο κράτος στις πιο πρόσφατες ενσαρκώσεις του υπόσχεται να υπερασπιστεί τα υποκείμενά του».¹⁰⁷

Η διαπίστωση ότι όλες οι δυνατές απειλές εναντίον του νόμου της τάξης και εν κατακλείδι της κοινωνίας συγκεφαλαιώνονται στον τύπο του «παράνομου» μετανάστη, δεν σημαίνει ότι υφίσταται μια σαφής ταυτότητα του ξένου, αλλά ότι η πολιτική εξουσία παραμένει η μόνη ορίζουσα αρχή της ασάφειας. Στη φιγούρα του «παράνομου» μετανάστη συνοψίζονται όλοι οι πιθανοί κίνδυνοι κατά τον ίδιο τρόπο που συμπεριλαμβάνονται όλες οι πιθανές εκδοχές της ταυτότητας και της προέλευσής του. Ο «παράνομος» μετανάστης μπορεί να είναι οποιοσδήποτε εξαναγκάζεται να μετακινηθεί αναζητώντας νέους τόπους και τρόπους προκειμένου

¹⁰⁶ «Ο φόβος τον οποίο υποσχέθηκε να ξεριζώσει η δημοκρατία και ο απόγονός της, το κοινωνικό κράτος, έχει επιστρέψει με εκδικητικό μένος. Οι περισσότεροι από μας, από κάτω προς τα πάνω, φοβόμαστε στις μέρες μας της απειλής, όσο απροσδιόριστη και ασαφής κι αν είναι, να αποκλειστούμε, να αποδειχτούμε ανεπαρκείς στην πρόκληση, να προσβληθούμε, να στερηθούμε την αξιοπρέπεια και να ταπεινωθούμε...». Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.34.

¹⁰⁷ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.36.

να επιβιώσει, ενώ συγχρόνως είναι αυτός που ενώ εξαναγκάζεται να κινηθεί, του απαγορεύεται η μετακίνηση, η είσοδος σε έναν νέο τόπο. Στον πυρήνα της έννοιας του «παράνομου» μετανάστη βρίσκουμε τους ανθρώπους που αναζητούν απεγνωσμένα διέξοδο στο ζην, τρόπο να ζήσουν, ανθρώπους που οι τόποι τους έχουν καταστεί τόσο εχθρικοί για αυτούς, που δε διστάζουν να διακινδυνεύσουν ένα ταξίδι στα όρια ζωής και θανάτου προκειμένου να βρουν έναν τόπο να σταθούν και να ζήσουν. Στις παρυφές της έννοιας βρίσκουμε επίσης ανθρώπους χωρίς διέξοδο, που αντιμετωπίζουν ένα κατεστραμμένο παρόν και προσβλέπουν σε ένα αβέβαιο μέλλον, πολίτες του δυτικού κόσμου, οι οποίοι καθίστανται πλέον περιττοί, καθώς τίθενται στο περιθώριο της οικονομίας του.¹⁰⁸

Στην ανάλυση του Μπάουμαν καθίσταται σαφές ότι στον μετανεωτερικό κόσμο το πρόβλημα δεν είναι μόνο ότι ο εργάτης «φέρνει στην αγορά για να πουλήσει το ίδιο το δικό του τομάρι»¹⁰⁹-όπως το έθετε ο Μαρξ- αλλά και ότι η αγορά πλέον δεν ενδιαφέρεται ούτε καν γι' αυτό. Στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία της αγοράς υπάρχουν αφενός άφθονα «τομάρια» για πούλημα, αλλά και άφθονα προφανώς αχρείαστα ακόμα και για «γδάρσιμο», καθώς η προσφορά εργατικής δύναμης ξεπερνά κατά πολύ τη ζήτηση. Ο Μαρξ είδε στην τεχνολογική ανάπτυξη τους όρους της ανατροπής της αστικής τάξης, ωστόσο η τεχνολογία εξακολουθεί να συνιστά τον κύριο σύμμαχο και τον κατεξοχήν όρο αναπαραγωγής της κυριαρχίας της. Οι κατεξοχήν εχθροί, οι «παράνομοι» μετανάστες είναι κατά πρώτον οικονομικοί μετανάστες, είναι οι άνθρωποι που περισσεύουν, που τίθενται εκτός της οικονομίας της αγοράς, μιας οικονομίας που δεν εγκλείει απαραίτητα το σύνολο των ανθρώπων. Ακολουθώντας τους όρους της καπιταλιστικής λογικής, το κράτος, υποδεικνύει τους εχθρούς, ταυτίζοντας το έκνομο με το αδύναμο και το έγκλημα με την ένδεια, συνοψίζοντάς τα στο πρόσωπο του «παράνομου μετανάστη», το οποίο αντιπαραβάλλει στο πρόσωπο του «έννομου πολίτη». Στα κριτήρια βάσει των οποίων προσδιορίζονται οι μετανεωτερικοί ξένοι συγκαταλέγονται πάντα και ενίοτε τονίζονται ιδιαίτερα οι εθνικοί, φυλετικοί και πολιτισμικοί προσδιορισμοί,

¹⁰⁸ «Οι φτωχοί είναι άνθρωποι που δεν τρέφονται, δεν ποδένονται και δεν ντύνονται σύμφωνα με τον ορθό και πρέποντα τρόπο, όπως ορίζουν τα πρότυπα της εποχής και του τόπου τους. Πάνω απ' όλα, ωστόσο, είναι άνθρωποι που δεν "τηρούν τον κανόνα", και ο κανόνας είναι η ικανότητα που διαθέτει κανείς για να ανταποκριθεί σε αυτά τα πρότυπα». Bauman, *Η εργασία...*, ό.π., σελ.238-239.

¹⁰⁹ Επισημαίνοντας τους όρους της μεταβολής της απλής εμπορευματικής παραγωγής σε κεφαλαιοκρατική, ο Μαρξ, παρατηρεί και τη συναφή μεταβολή των "δρώντων προσώπων", όπου: «Ο πρώην κάτοχος χρήματος προπορεύεται σαν κεφαλαιοκράτης και ο κάτοχος της εργατικής δύναμης τον ακολουθεί σαν εργάτης του. Ο πρώτος μ' ένα πολυσήμαντο μειδίαμα και πολυάσχολος, ο δεύτερος συνεσταλμένος δισταχτικός, σαν τον άνθρωπο που φέρνει στην αγορά για να πουλήσει το ίδιο το δικό του τομάρι, ξέροντας ότι το μόνο που τον περιμένει είναι το-γδάρσιμο». Karl Marx, *Το Κεφάλαιο*, τ. Α', μτφρ. Π.Μαυρομαμάτης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008, σελ.189.

εμφανιζόμενοι κατά παράδοση ως διαφορές ισχύος, οι οποίες υποδεικνύουν την ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού. Αν και οι εθνοτικές, φυλετικές και πολιτισμικές διαφορές εμφανίζονται ως οι κύριοι και καθοριστικοί παράγοντες διάκρισης και υπόδειξης των ξένων, είναι η οικονομική διάσταση αυτή που εντέλει τους προσδίδει την ιδιαίτερη σημασία τους.

Ο ιδανικός ξένος, ο ξένος που προβάλλεται και αξιοποιείται ως εχθρός από την κυρίαρχη εξουσία απαντά στον συνδυασμό της ένδειας με την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και διαφορά. Όσο πιο έντονη είναι η τελευταία, τόσο περισσότερο αξιοποιήσιμη είναι η ξενική ιδιότητα στην ταύτισή της με το «διαβρωτικό περίσσειμα» μιας κοινωνίας που κατά τ' άλλα εμφανίζεται ανεκτική και πλουραλιστική. Στην μετανεωτερική κοινωνία επισημαίνει ο Μπάουμαν, τα άτομα που τίθενται εκτός του κύκλου της κατανάλωσης, συνιστούν το οικονομικά ανενεργό πλεόνασμά της και υποδεικνύονται ως μία νέου τύπου «επικίνδυνη τάξη», η οποία επαναπροσδιορίζεται ως «τάξη κακούργων».¹¹⁰ Οι ελαττωματικοί καταναλωτές είναι οι «εσωτερικοί δαίμονες» του μετανεωτερικού κόσμου, το διαβρωτικό περίσσειμα των ανθρώπων που αδυνατούν να μετέχουν στο καταναλωτικό παίγνιο.¹¹¹ Στην μετανεωτερικότητα η έννοια του ελαττωματικού καταναλωτή συνυφάνεται με την έννοια του ξένου, καθώς η ελλειμματική σχέση με την κατανάλωση συνιστά μία βασική προϋπόθεση για την ελλειμματική ιδιότητα του πολίτη, αλλά και για μια ενδεχόμενη κατάταξη του ατόμου στην κατηγορία της «υποτάξης». Η έννοια της υποτάξης, επισημαίνει ο Μπάουμαν, δεν παραπέμπει σε μια κοινότητα, αλλά σε μια κατηγορία, όπου «το μοναδικό κοινό γνώρισμα κάθε ανθρώπου που κατατάσσεται σ' αυτή την κατηγορία είναι το στίγμα της αποξένωσης, του αποκλεισμού».¹¹² Ο υποβιβασμός στην υποτάξη και κατά συνέπεια ο αποκλεισμός του ατόμου από την κοινότητα δεν απαιτεί ουσιαστικά άλλα κριτήρια πέραν του οικονομικού, καθώς οι εθνοτικοί, πολιτισμικοί ή άλλοι προσδιορισμοί δεν επαρκούν ως κριτήρια αποκλεισμού από τη στιγμή που δεν αφορούν σε οικονομικά ευάλωτα άτομα και ομάδες. Από την άλλη βέβαια, αυτοί οι προσδιορισμοί αποκτούν ιδιαίτερο βάρος ακριβώς για τα οικονομικά ευάλωτα άτομα που αντιμετωπίζουν το ενδεχόμενο της υποβάθμισης.¹¹³ Η ενδυνάμωση

¹¹⁰ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.89.

¹¹¹ «Η πορεία προς τη διαμόρφωση της ταυτότητάς μας, προς τη διαμόρφωση μιας θέσης μέσα στην κοινωνία, η δημιουργία μιας ζωής η οποία αναγνωρίζεται ότι έχει νόημα, όλα απαιτούν καθημερινές επισκέψεις στην αγορά». Bauman, *Η εργασία...*, ό.π., σελ.83.

¹¹² Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.236.

¹¹³ «Καθοδικά κινούμενες κοινωνικές ομάδες –όσοι εξαρτώνται περισσότερο από τις υποσχέσεις αλληλεγγύης που οργανώθηκαν γύρω από το έθνος-κράτος- επικαλούνται τη θεσμοποιημένη και ηγεμονική εικόνα μιας εθνικής κοινότητας αλληλεγγύης, ώστε να διασφαλίσουν μια θέση στον

εθνικιστικών, ρατσιστικών ή ναζιστικών αντιλήψεων και η ανάδυση αντίστοιχων πολιτικών μορφωμάτων υποδεικνύει αφενός τη λειτουργικότητα του φασματικού εχθρού, αφετέρου την ανάγκη των απειλούμενων ομάδων για την εξίσου φασματική ασφάλεια που προσδίδει η ένταξη σε μία ομάδα και η υπόδειξη της εθνοτικής ή πολιτισμικής διαφοράς ως της κύριας απειλής.

Αν και το «δέος και ο φόβος των υποταγμένων» συνιστά την ιδρυτική στιγμή της εξουσίας, τα νεωτερικά κράτη, επισημαίνει ο Μπάουμαν, στηρίχτηκαν στην πίστη της υπέρβασης αυτού του φόβου.¹¹⁴ Η μετανεωτερική εποχή σηματοδοτεί από την άλλη μια νέα συνθήκη, όπου ο φόβος των υποταγμένων συνυφαίνεται με την πίστη περί της ανυπαρξίας ορίζοντα διαφυγής έξω από τους όρους της ατομικής ανέλιξης και ευημερίας. Ο ακραίος ατομικισμός της μετανεωτερικότητας συνιστά την άλλη όψη της αβεβαιότητας. Αυτό σημαίνει ότι ο φόβος αντιμετωπίζεται σε δύο επίπεδα: αυτό της κατανάλωσης, της υπόδειξης της διαφοράς μέσω της δυνατότητας απόκτησης ποικίλων αγαθών, και στο επίπεδο μιας άλλου τύπου «ποιοτικής» διαφοράς, εθνοτικής, πολιτισμικής ή φυλετικής, μιας διαφοράς η οποία τυπικά συγκροτείται στη βάση της αδιαφορίας των υλικών όρων, ουσιαστικά όμως τους προϋποθέτει. Εξετάζοντας διάφορες πτυχές της μετανεωτερικής κοινωνίας, ο Μπάουμαν αποκαλύπτει τη λειτουργικότητα του φόβου, τόσο στο επίπεδο της εξουσίας όσο και της παραγωγής. Ο φόβος δεν αποτελεί μόνο μια απαραίτητη αρχή της εξουσίας, αλλά και μια προσοδοφόρα επένδυση και η μετανεωτερική πραγματικότητα συγκροτείται στη βάση της επιτυχούς σύνδεσής τους.

Το κεφάλαιο του φόβου αποφέρει πολιτικά και εμπορικά κέρδη, γι' αυτό και το ζήτημα της προσωπικής ασφάλειας «έχει καταστεί ένα κεντρικό, πιθανόν το κεντρικότερο, πλεονεκτικό στοιχείο σε όλα τα είδη στρατηγικών πωλήσεων».¹¹⁵ Έτσι ενώ σε πολιτικό επίπεδο, η επίκληση των ποικίλων κινδύνων που απειλούν τη ζωή των πολιτών, αποσκοπεί και επιτυγχάνει την νομιμοποίηση και την αποδοχή ενός κατασταλτικού κράτους, σε εμπορικό επίπεδο συνιστά τη βάση της προώθησης ενός πλήθους προϊόντων σχετικών με την προστασία της ζωής και της περιουσίας. Από τις «ασφαλείς» τροφές μέχρι τα «ασφαλή» αυτοκίνητα και σπίτια, συνεχώς αυξάνονται τα ποικίλα αγαθά που υπόσχονται να περιφρουρήσουν το παρόν και το μέλλον των ατόμων. Στην μετανεωτερική κοινωνία υποδεικνύει ο Μπάουμαν, η ασφάλεια, αφενός κατανοείται ως στοιχείο αποκλειστικά του ιδιωτικού χώρου,

πυρήνα του κοινωνικού ιστού». Λίνα Βεντούρα, «Γηγενείς/ μετανάστες: Οριοθέτηση και μετατόπιση κοινωνικών συνόρων», *Μετανάστευση και...*, ό.π., σελ.53.

¹¹⁴ Bauman, *Ρευστός φόβος...*, ό.π., σελ.209.

¹¹⁵ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.32.

αφετέρου ως αγαθό που πωλείται και αγοράζεται, όπως άλλωστε όλα τα αγαθά του μετανεωτερικού κόσμου.¹¹⁶ Υποδεικνύει ακόμα ότι η ασφάλεια συνιστά τον κύριο όρο της κατανάλωσης. Ερχόμενος σε πρώτη ανάγνωση σε αντίφαση με προηγούμενες θέσεις του, ο Μπάουμαν, διαπιστώνει ότι στο όνομα της ασφάλειας οι μετανεωτερικοί άνθρωποι χάνουν την ελευθερία τους. Αυτό όμως που υποδηλώνεται εδώ είναι η απώλεια της ελευθερίας του δημόσιου χώρου έναντι του ιδιωτικού και συγκεκριμένα η πλασματικότητα της ατομικής, ιδιωτικής ελευθερίας.

Προκειμένου να κατανοήσουμε τους όρους της πλασματικότητας της ατομικής ελευθερίας είναι σκόπιμο να ανατρέξουμε στην «εσωτερική» και «εξωτερική» διάσταση της μετανεωτερικής τάξης που εκθέσαμε προηγουμένως. Η έννοια μιας «πλήρους» ατομικής ελευθερίας υφίσταται όταν αφορά στην οικονομική ελίτ, την ομάδα που τίθεται υπεράνω της τάξης και συγχρόνως ορίζει τους κανόνες που διέπουν το βίο των υπολοίπων. Από την άλλη η έλλειψη κάθε έννοιας ελευθερίας διέπει την ομάδα που επίσης βρίσκεται ή ωθείται εκτός της τάξης, την ασαφή ομάδα των πλάνητων, των προσφύγων και των οικονομικών μεταναστών, αυτών που στερούνται κάθε ελευθερίας επιλογής, δεδομένου ότι ουσιαστικά δεν υφίστανται ως άτομα που επιλέγουν οτιδήποτε, κατά μία έννοια δεν υφίστανται καν ως άτομα, παρά μόνο ως αριθμοί περιττών ανθρώπινων ζώων. Στην ανάλυση του Μπάουμαν βλέπουμε ότι ο όρος παραμονής ή ένταξης στο αμφίβολο εσωτερικό της μετανεωτερικής τάξης είναι η κατανάλωση.¹¹⁷ Τα άτομα που μπορούν να υπάρχουν ως καταναλωτές είναι και αυτά που αναγνωρίζονται ως πολίτες και αυτό σημαίνει ότι ο καταναγκασμός της κατανάλωσης εγγράφεται ως ατομική ελευθερία επιλογής. Στο πλαίσιο αυτό το κράτος συντηρεί μια ισορροπία του φόβου, υποδεικνύοντας τους αβέβαιους εχθρούς μιας ανασφαλούς τάξης και ουσιαστικά επιβεβαιώνοντας τον κανόνα που αντιστοιχεί τους βαθμούς της κατανάλωσης σε αυτούς της ασφάλειας και της ελευθερίας.

¹¹⁶ «Όσοι από μας διαθέτουν τα μέσα περιχαράκωνονται ενάντια σε όλους τους ορατούς και αόρατους, παρόντες ή προβλεπόμενους, γνωστούς ή ανοίκειους, διάχυτους αλλά και πανταχού παρόντες φόβους, κρυμμένοι πίσω από τοίχους, καλύπτοντας τις προσβάσεις στα ενδιαφέροντά μας με κάμερες, προσλαμβάνοντας ένοπλους φρουρούς, οδηγώντας θωρακισμένα οχήματα (όπως τα περιώνυμα SUV)...». Ό.π., σελ.30-31.

¹¹⁷ «Η κριτική του Gramsci έδειξε ότι η κυριαρχία του κεφαλαίου θεμελιώθηκε σε μια "κοινωνία των πολιτών", την οποία αποικιοποίησε το κεφάλαιο, περιορίζοντάς την στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Τώρα όμως, την κοινωνία των πολιτών αποικιοποιεί το κράτος καθιστώντας την χώρο αναπαραγωγής καταναλωτών, δηλ. ανδρών και γυναικών που το ενδιαφέρον τους για αυτονομία διαρκώς αναπροσδιορίζεται προσαρμοζόμενο στις ανάγκες της αγοράς». Zygmunt Bauman, «Η Αριστερά ως αντι-κουλτούρα της νεωτερικότητας», στο: *Η Διαμάχη, κείμενα για την νεωτερικότητα*, μτφρ.Γ.Σκαρπέλος, εισαγ.-επιμ. Γ.Βέλτσος, Πλέθρον, Αθήνα, 2004, σελ.250.

«Παραγωγή και κατανάλωση» επισημαίνει ο Μποντριγιάρ, «είναι η μία και αυτή μεγάλη λογική διαδικασία διευρυμένης αναπαραγωγής των παραγωγικών δυνάμεων και του ελέγχου τους».¹¹⁸ Το παράδοξο εδώ είναι ότι ο μύθος της Αφθονίας, της ευφορικής «εποχής της κατανάλωσης», καθίσταται ο μύθος μιας εποχής που υποτίθεται ότι ανθίσταται στους μύθους. Διατρέχοντας όλη την πορεία της νεωτερικότητας, η αξία του «έχειν» κορυφώνεται στην αξία του «καταναλώνειν», η οποία γίνεται το μέτρο της ανθρώπινης ύπαρξης και της συμμετοχής στον κοινό βίο. Σε αυτή τη βάση ο Μπάουμαν υποδεικνύει ότι στη μετανεωτερική εποχή της κατανάλωσης η αναπαραγωγή των σχέσεων κυριαρχίας σημαίνει και την αυξανόμενη παραγωγή απόβλητων ανθρώπων. Πιθανότατα, σημειώνει ο Μπάουμαν, η πλέον ανθούσα βιομηχανία στις αργοπορημένες «αναπτυσσόμενες χώρες» είναι η μαζική παραγωγή προσφύγων.¹¹⁹ Αυτό δεν σημαίνει ότι η παραγωγή ανθρώπινων αποβλήτων αφορά μόνο τις «αναπτυσσόμενες» χώρες. Εκτός από αυτούς που «προσήλθαν καθυστερημένοι στη νεωτερικότητα» και οι ήδη νεωτερικές κοινωνίες μετρούν την ευημερία τους με το μέτρο του περιττού ανθρώπου, αυτού που καθίσταται αχρείastos τόσο στην παραγωγή, όσο και στην κατανάλωση.

Στο μετανεωτερικό κράτος της προσωπικής ασφάλειας η εξουσία παρουσιάζεται διαχωρισμένη από την πολιτική και αυτό σημαίνει ότι η έννοια του πολίτη φθίνει και αντικαθίσταται από την έννοια του ατόμου. Ο θρίαμβος όμως της ατομικής ελευθερίας όπως διαφαίνεται μέσα από τις αναλύσεις του Μπάουμαν αποτελεί τον μεγαλύτερο μύθο της μετανεωτερικής εποχής. Εκτός ελαχίστων και συγκεκριμένα της κυρίαρχης οικονομικής ελίτ, «είμαστε όλοι δεμένοι στο θρόνο του Υπέρτατου Όντος» της καπιταλιστικής οικονομίας, κανένας δεν μπορεί να αποφασίσει για τη ζωή του, δεδομένου ότι περιστέλλεται ο χώρος κοινής δράσης και απόφασης, ο δημόσιος χώρος. Οι μετανεωτερικοί άνθρωποι τείνουν να λησμονούν ότι τα ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες προϋποθέτουν την κοινή διαβούλευση, δράση και συμφωνία. Στο βαθμό επίσης που δεν τους απειλεί άμεσα η κατηγορία του απόβλητου, τείνουν να θεωρούν τους απόβλητους ως άξιους της μοίρας τους, ως ανθρώπους ανίκανους να καρπωθούν τα αγαθά του κόσμου.¹²⁰ Ο κυρίαρχος μύθος της ατομικής ικανότητας τους καθιστά σε μεγάλο βαθμό ανίκανους να αντιληφθούν ότι η δυνατότητα του να γίνεις ο επόμενος Μπιλ Γκέιτς είναι εξαιρετικά σπάνια, σε έναν κόσμο που η παραγωγή του εκάστοτε επιτυχούς και ευτυχούς ατόμου αντιστοιχεί στην παραγωγή εκατομμυρίων ατυχών και δυστυχών ανθρώπων.

¹¹⁸ Baudrillard, *Η καταναλωτική...*, ό.π., σελ.89.

¹¹⁹ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ. 65.

¹²⁰ Bauman, *«Η Αριστερά...»*, ό.π', σελ.246.

Μέσα από διάφορες και διαφορετικές πτυχές του μετανεωτερικού κόσμου, ο Μπάουμαν, καταδεικνύει το παράδοξο μιας εποχής, η οποία από τη μια αποδεδειγμένη από τις αυταπάτες της νεωτερικότητας και από την άλλη παγιδεύεται σε νέες, σε έναν πλασματικό πραγματισμό που αρνείται να δει αυτό που πραγματικά υφίσταται. Η πραγματικότητα της συνεχώς αυξανόμενης παραγωγής ανθρώπινων αποβλήτων εγγράφεται έτσι στο πλαίσιο του αναπόφευκτου, μιας παγκόσμιας μοίρας ανθρώπινων όντων πολύ αδύναμων για να την αποφύγουν. Στο πλαίσιο αυτό η έννοια του ξένου, πέρα από την συστατική της αμφισημία, αναδιπλασιάζεται. Στην ανάλυση του Μπάουμαν βλέπουμε ότι ο ξένος αν και σε πρώτο επίπεδο αφορά στον απόβλητο, τον άνθρωπο που καθίσταται περιττός στον καταναλωτικό κύκλο, σε ένα δεύτερο επίπεδο το να είσαι ξένος αποτελεί απαραίτητη στρατηγική της ατομικιστικής, καταναλωτικής κοινωνίας.¹²¹ Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, το δίπολο του τουρίστα και του πλάνητα αφορά σε δύο διαφορετικές, όσο και αντίθετες εκδοχές της έννοιας του ξένου. Η ξενική ταυτότητα του τουρίστα δεν στοιχειοθετείται στη βάση κάποιου σχήματος καθαρότητας, δεν ταυτίζεται με το εχθρικό και δεν αφορά σε έναν επιβεβλημένο αποκλεισμό από την κοινότητα ή ότι ορίζει την κανονικότητα των υπολοίπων. Ο τουρίστας δεν ετεροκαθορίζεται, δεσμεύεται μόνο από τους όρους που αυτός αποφασίζει και η ξενική του ιδιότητα αφορά στον ιδιαίτερο τρόπο ζωής που ο ίδιος επιλέγει.

Το μετανεωτερικό κράτος της προσωπικής ασφάλειας δομείται στη βάση των αναγκών του τουρίστα και απευθύνεται σε όσους ακολουθούν το πρότυπό του και επιθυμούν να γίνουν τουρίστες. Και η απειλή του ξένου όπως υποδεικνύεται από το κράτος, αφορά κυρίως στην απειλή αυτής της επιθυμίας. Με άλλα λόγια οι εχθρικοί ξένοι παρουσιάζονται ως οι εχθροί της απρόσκοπτης ατομικής ανόδου και ευημερίας. Γι' αυτό ο μετανεωτερικός ξένος μπορεί να είναι ο οποιοσδήποτε. Από τον πλέον αναγνωρίσιμο, τον ενδεή παράνομο μετανάστη, ο οποίος στερείται της ιδιότητας του πολίτη, μέχρι τον ελαττωματικό καταναλωτή και παρία του εσωτερικού, αλλά και τον διαφωνούντα πολίτη, διαδηλωτή ή απεργό. Στην ανάλυση του Μπάουμαν διαφαίνεται ότι ανεξάρτητα από τη μεταβλητότητά της, η κοινωνία της μετανεωτερικότητας εξακολουθεί να προβάλλει ένα συμπαγές όραμα καθαρότητας διαρθρωμένο σύμφωνα με τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης.

¹²¹ Η καταναλωτική αγορά, επισημαίνει ο Μπάουμαν, απαιτεί ανθρώπους που κινούνται διαρκώς, που αναζητούν να γοητευτούν από τα θέλγητρά της και διαρκώς ταξιδεύουν από θέλγητρο σε θέλγητρο: «Ο καταναλωτής είναι ένα πρόσωπο επί ποδός και είναι καταδικασμένος να παραμείνει έτσι». Zygmunt Bauman, *Παγκοσμιοποίηση, οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, μτφρ.Χ.Βαλλιάνος, επιμ.Ξ.Τσελέντη, Πολύτροπον, Αθήνα, 2004, σελ.120-121.

ε) Τουρίστες και Πλάνητες

Στην ελληνική μυθολογία οι θεοί μεταμορφώνονταν συχνά σε ξένους, προκειμένου να εμπλακούν ή να ελέγξουν τον ανθρώπινο βίο. Ένα άγνωστο πρόσωπο, συχνά επαίτης ή αδύναμος γέροντας, ήταν ενδεχομένως ένας πονηρός θεός, ο οποίος υιοθετώντας το πλέον αδύναμο ανθρώπινο πρόσωπο εξέταζε εκ των έσω τις πράξεις των θνητών. Η αδιαφορία ή ακόμα περισσότερο η άσχημη μεταχείριση και η αποπομπή ενός ξένου σήμαινε ενδεχομένως μια ανεπανόρθωτη προσβολή του θεϊκού προσώπου. Ως εκ τούτου, για τον ελληνικό κόσμο, ο θεσμός της φιλοξενίας ήταν ιερός και προστατευόταν από τον πατέρα των θεών, ο οποίος είχε και το προσωνόμιο Ξένιος. Στην Ελλάδα της μετανεωτερικότητας «Ξένιος Δίας» είναι η ονομασία που δόθηκε στις επιχειρήσεις «καθαριότητας» του κράτους ενάντια στη «βρωμιά» των οικονομικών μεταναστών.¹²² Οι συλλήψεις, τα στρατόπεδα προσωρινού εγκλεισμού, οι απελάσεις, αλλά και η αποδοχή της οικονομικής εκμετάλλευσης των μεταναστών, του εκφοβισμού και της ρατσιστικής βίας συνιστούν την μεταναστευτική πολιτική του ελληνικού κράτους, το οποίο στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ένωσης υποχρεώνεται σε ρόλο κράτους απόθεσης των ανθρώπινων απορριμμάτων της παγκοσμιοποίησης.

Η ελληνική περίπτωση αποτελεί μία χαρακτηριστική επιβεβαίωση των θέσεων του Μπάουμαν, πάνω στο κράτος της προσωπικής ασφάλειας. Η υπόδειξη των μεταναστών και των προσφύγων ως το κεντρικό πρόβλημα της ελληνικής κοινωνίας και οι επιχειρήσεις «σκούπα» του κράτους έναντι των μεταναστών αλλά και διάφορων περιθωριοποιημένων ομάδων καταδεικνύει την κρατική αντίληψη περί «καθαρότητας». Αν και το σχήμα της τάξης σε μια κοινωνία που καταρρέει από το βάρος της οικονομικής ύφεσης, της ανεργίας και της φτώχειας είναι εκ των πραγμάτων απροσδιόριστο, η κατάδειξη των εχθρών της τάξης είναι αναγκαία για τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας και την επιβεβαίωση του κράτους ως μόνου εγγυητή της.¹²³ Το σύγχρονο ελληνικό κράτος χάνοντας τη δύναμη να εγγυηθεί την ασφάλεια και την ευημερία των πολιτών απέναντι στην αβεβαιότητα που παράγεται

¹²² Στις 04/08/2012 ξεκίνησε η επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» με σκοπό «την απώθηση των παράνομων μεταναστών από τον Έβρο και την αποκατάσταση της ευνομίας και της ποιότητας ζωής στην Αθήνα». Στην ιστοσελίδα της ΕΛ.ΑΣ. βλέπουμε ότι στο πρώτο τετράμηνο της εφαρμογής της επιχείρησης(05/12/2012) α)Προσήχθησαν 58.293 αλλοδαποί, β)Συνελήφθησαν 4.092 γιατί δεν πληρούσαν τις νόμιμες προϋποθέσεις παραμονής στη χώρα, γ)Συνελήφθησαν 36 άτομα(αλλοδαποί και ημεδαποί)για διάφορα αδικήματα. [http://: www.astynomia.gr](http://www.astynomia.gr)

¹²³ Bauman, *Ρευστή αγάπη...*, ό.π., σελ.227.

από την αγορά αναζητά εναλλακτικές «μη οικονομικές εκδοχές τρωτότητας και αβεβαιότητας» ως βάσεις της νομιμοποίησής του.¹²⁴

Το νεωτερικό κράτος, λειτουργεί και αναπαράγει συγκεκριμένες σχέσεις κυριαρχίας, οι οποίες –τουλάχιστον όσο αφορά στον δυτικό κόσμο- δεν διαφοροποιούνται στη συνέχεια νεωτερικότητας-μετανεωτερικότητας. Η διαφοροποίηση που υποδεικνύει ο Μπάουμαν αφορά όπως υποστηρίξαμε εδώ, αφενός τη ρευστοποίηση του κοινωνικο-πολιτικού πλαισίου, των θεσμών, των σχέσεων και των όρων του κοινού βίου και αφετέρου τη νεωτερική υπόσχεση στις επιμέρους εκδοχές της. Κατά μία έννοια η μετανεωτερικότητα καταλύει το πλασματικό των καλών προθέσεων, και γίνεται μια νεωτερικότητα «χωρίς αυταπάτες».¹²⁵ Ο Μπάουμαν ωστόσο δεν μας δείχνει έναν κόσμο χωρίς αυταπάτες, αντίθετα, μας δείχνει μια κοινωνία τόσο προσηλωμένη στον πλασματικό της ορίζοντα που αρνείται να δει τον ευτελισμό της κανονικότητάς της, τη χαώδη απόσταση μεταξύ αυτού που θεωρεί ότι αντιπροσωπεύει και αυτού που πραγματικά είναι. Ο Μπάουμαν μας δείχνει μια κοινωνία των άκρων όπου, κατά μία έννοια, οι δύο πόλοι της νεωτερικότητας ο αστός και ο εργάτης υποκαθίστανται από τις ακραίες εκδοχές του τουρίστα και του πλάνητα, όπου η άρχουσα τάξη συρρικνώνεται ποσοτικά και περιορίζεται στην τάξη μιας εξουσιαστικής ελίτ, ενώ αντίστοιχα το προλεταριάτο ανοίγεται στους όρους μιας υποτάξης και μίας έκνομης σημασίας στο βαθμό που προσεταιρίζεται το βάρος των «παράνομων» μεταναστών. Η εξέλιξη αυτή στοιχειοθετείται, σύμφωνα με τον Μπάουμαν, στη βάση μιας μετανεωτερικής μεταβολής που υποδηλώνει την αποσύνδεση από τον τόπο και την απροσδιοριστία του «χώρου των ροών»¹²⁶ και ειδικά την απόσχιση της νέας ελίτ από τον χώρο εγκατάστασής της και την εμπλοκή της με τον τοπικό πληθυσμό, όπως και το πνευματικό και επικοινωνιακό χάσμα μεταξύ των δύο ζωτικών χώρων.¹²⁷

Κατά τον Μπάουμαν, οι φιγούρες του τουρίστα και του πλάνητα διαγράφουν τον μείζονα διαχωρισμό της μετανεωτερικής κοινωνίας, και συγχρόνως επανασηματοδοτούν τις διαιρέσεις της νεωτερικότητας.¹²⁸ Παράλληλα δε, επαναπροσδιορίζουν την έννοια του ξένου, προσδίδοντάς της νέες σημασίες, καθώς

¹²⁴ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.89.

¹²⁵ Νίκος Δεμερτζής & Κώστας Περεζούς, «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η διφορούμενη πραγματικότητα», στο: *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, επιμ. Σ.Μ.Κονιόρδος, Gutenberg, Αθήνα, 2010, σελ.350.

¹²⁶ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.87.

¹²⁷ Ό.π., σελ.134.

¹²⁸ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.179.

αφορούν σε δύο διαφορετικές εκδοχές του ξενικού στοιχείου.¹²⁹ Στο παράδειγμα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας που προαναφέραμε υπάρχει και η εκδοχή του επιθυμητού ξένου, του πλούσιου επενδυτή, ο οποίος παρουσιάζεται με μεσσιανικούς όρους, ως ο σωτήρας που αναμένεται να διασώσει την καταρρέουσα ελληνική κοινωνία και η εκδοχή του ανεπιθύμητου ξένου, του παράνομου μετανάστη, στον οποίο χρεώνεται σε μεγάλο μέρος η δεινή της κατάσταση. Με τον τύπο του τουρίστα, ο Μπάουμαν, δεν υποδεικνύει μόνο μια επιθυμητή εκδοχή του ξένου, αλλά δείχνει κάτι πολύ ουσιαστικότερο: την κυρίαρχη αντίληψη για τον τύπο του ιδανικού μετανεωτερικού ανθρώπου.¹³⁰ Ο τουρίστας δεν είναι απλά ένας επιθυμητός ξένος, ένας ξένος που δεν τον περιορίζει το στοιχείο του ανοίκειου, του αλλότριου ή του μη γνώριμου, είναι ο ιδανικός ξένος. Είναι ένα πρότυπο ανθρώπου, που απευθύνεται σε οποιονδήποτε επιθυμεί να ανελιχτεί, είναι ο ικανός παίκτης στις εναλλασσόμενες πίστεις του μετανεωτερικού κόσμου. Ο τουρίστας είναι ο μη προβλέψιμος, ο πλέον ευέλικτος, ο τύπος που δύσκολα ταυτίζεται με μια ομάδα ή με μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, αυτός που δεν «παγιδεύεται» σε κανένα συνειρμό που θα πρόδιδε τις κινήσεις του. Εν ολίγοις, ως ικανός παίκτης, ο τουρίστας δεν διαθέτει μία συγκεκριμένη ταυτότητα.¹³¹ Από την άλλη δεν είναι παρά ο καθρέφτης του κόσμου του, μιας κοινωνίας εξαιρετικά φιλόξενης, σκληρής και ακραία ατομικιστικής.

Σύμφωνα με τον Μπάουμαν, κάθε εποχή χαρακτηρίζεται και από μία κυρίαρχη στάση απέναντι στον κόσμο. Στην προνεωτερική εποχή, η στάση αυτή αφορά στον τύπο του θηροφύλακα, δηλαδή της προστασίας μιας θεϊκής προέλευσης τάξης πραγμάτων, όπου τίποτα δεν έπρεπε να διαταραχθεί. Η νεωτερικότητα σήμαινε την εκ βάθρων ανατροπή αυτής της αντίληψης, καθώς η τάξη του κόσμου έγινε ζήτημα

¹²⁹ Πρόκειται ουσιαστικά για τον διαχωρισμό δύο τελείως διαφορετικών κόσμων και για δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις του χώρου και του χρόνου. Για τους τουρίστες οι οποίοι ζουν «μέσα στον χρόνο», ο χώρος δεν έχει ιδιαίτερη σημασία, ενώ από την άλλη πλευρά, οι πλάνητες, παγιδεύονται στον χώρο και αδυνατούν να ελέγξουν τον χρόνο: «Για τους κατοίκους του πρώτου κόσμου-του ολοένα και περισσότερο κοσμοπολίτικου, “υπερ-εδαφικού” κόσμου των παγκόσμιων επιχειρηματιών, των παγκόσμιων μάνατζερ της κουλτούρας ή της παγκόσμιας ακαδημαϊκής κοινότητας, τα εθνικά σύνορα ισοπεδώνονται, αφού καταργούνται για τα παγκόσμια εμπορεύματα, τα κεφάλαια και τη ροή του χρήματος. Για τους κατοίκους του δεύτερου κόσμου, οι τοίχοι που είναι χτισμένοι από τους μεταναστευτικούς ελέγχους, τους νόμους για τη διαμονή και την πολιτική για τους “καθαρούς δρόμους” και τη “μηδενική ανοχή” γίνονται ψηλότεροι». Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σελ.121-127.

¹³⁰ «Αυτό που θαυμάζεται καθολικά στο πρόσωπο των πλουσίων είναι η θαυμαστή τους ικανότητα να επιλέγουν το περιεχόμενο της ζωής τους, του τόπου που θα ζήσουν σήμερα και αύριο, τους συντρόφους με τους οποίους θα μοιραστούν αυτούς τους τόπους και η δυνατότητα να αλλάζουν όλα αυτά κατά βούληση και χωρίς κόπο, το γεγονός ότι δε φαίνεται ποτέ να φτάνουν σε κάποιο σημείο μη επιστροφής...». Ό.π., σελ. 134.

¹³¹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.172.

ανθρώπινης παρέμβασης, σχεδιασμού και κατασκευής. Η νεωτερική στάση είναι αυτή του κηπουρού, ο οποίος σχεδιάζει και κατόπιν εφαρμόζει το σχέδιό του, μεριμνώντας για την εκρίζωση όσων «ζιζανίων» ταραίζουν την αρμονία του σχεδιασμού. Από διαφορετικές όψεις τόσο η προνεωτερική, όσο και η νεωτερική στάση ενδιαφέρονται για την ισορροπία των πραγμάτων, με τη διαφορά ότι η πρώτη θεωρείται ήδη εκ των άνω «δοσμένη» ενώ η δεύτερη προϊόν και μέλημα του ανθρώπου. Στον αντίποδα αυτών, η μετανεωτερική στάση υποδηλώνει την αδιαφορία για την συνολική «ισορροπία των πραγμάτων» και αφορά στη στάση του κυνηγού. Ο κόσμος είναι ένα πεδίο κυνηγιού, ένα δάσος με θηράματα και ο σκοπός είναι να γεμίσουν οι τσάντες του θηρευτή. Δεν έχει καμία σημασία αν κάποια δάση αδειάσουν μετά από ένα ιδιαίτερα επιτυχές κυνήγι γιατί οι κυνηγοί θα μετακινηθούν σε μια νέα περιοχή.¹³²

Ο κυνηγός είναι ο τουρίστας, είναι αυτός που αδιαφορεί για την συνολική ισορροπία και συγχρόνως δεν δεσμεύεται από την έννοια του τόπου. Σε αντίθεση με τον θηροφύλακα και τον κηπουρό, ο μετανεωτερικός κυνηγός υπερβαίνει το στοιχείο του τόπου, ο κόσμος γίνεται ένα ανοικτό πεδίο δράσης και υπέρβασης υλικών και ηθικών φραγμών. Η ιδιάζουσα ελευθερία του κυνηγού συγκροτεί και τη ξενική ιδιότητα του τουρίστα. Στην ρευστή μετανεωτερική πραγματικότητα το συγκυριακό και το εφήμερο δεν αφορούν μόνο στην αισθητική, αλλά σε κάθε χώρο, κάθε πτυχή και δραστηριότητα του ανθρώπινου βίου. Η ελευθερία επιλογής συνυφαίνεται με την επιταγή της εναλλαγής τόπων, ταυτοτήτων ή καταστάσεων. Αν δηλαδή ο επιτυχημένος και ελεύθερος άνθρωπος ορίζεται από τη δυνατότητα να επιλέγει τα δρομολόγια της ζωής του, η στρατηγική του συνίσταται στην αποφυγή κάθε δέσμευσης και κάθε μόνιμης ταυτότητας. Ο Μπάουμαν παρουσιάζει τον τουρίστα ως έναν καλλιτέχνη της συγκυρίας, ο οποίος ανταποκρινόμενος σε μια ασταθή και μεταλλασσόμενη πραγματικότητα, ανευρίσκει διαρκώς νέες φόρμες του εαυτού και του κόσμου, αναζητώντας περισσότερο χώρο, προκειμένου να ξεδιπλώνει νέα «επεισόδια» της προσωπικής του ιστορίας, νέες νοηματοδοτήσεις του εαυτού και του χώρου πάντα εφήμερες και συγκυριακές.¹³³

Η φιγούρα του τουρίστα είναι ουσιαστικά μια φιγούρα του «ευτυχισμένου ξένου». Ευτυχία από την άποψη ότι σε πρώτο επίπεδο είναι ο κατεξοχήν ελεύθερος άνθρωπος. Ελεύθερος από τον τόπο, από τους άλλους, από τις συμβάσεις της κοινής ζωής, ελεύθερος από το σχήμα μιας δεδομένης ταυτότητας. Με έναν τρόπο ο τουρίστας είναι ελεύθερος από τον χρόνο, καθώς τίποτα δεν επικάθεται πάνω του, τα

¹³² Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.162-166.

¹³³ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.171-173.

πάντα-και η ίδια η ταυτότητά του ως προσώπου-μπορούν να αρθούν και να επανακαθοριστούν ανάλογα με το πλαίσιο των πραγμάτων. Εντέλει, αυτή η ιδιάζουσα ελευθερία, η άνεση προσαρμογής και η ευελιξία του τουρίστα βρίσκεται σε αλληλεπίδραση ή σε συμφωνία με την εκτύλιξη της ρευστής μετανεωτερικής πραγματικότητας. Οι τουρίστες που αξίζουν το όνομά τους, σημειώνει ο Μπάουμαν, «είναι οι υπέρτατες αυθεντίες στην τέχνη της τήξης των στερεών και της αποσταθεροποίησης των σταθερών. Κατ' αρχάς παρουσιάζουν το κατόρθωμα να μην ανήκουν στο μέρος που επισκέπτονται· το θαύμα τους είναι το να είναι και συγχρόνως να μην είναι στο μέρος αυτό».¹³⁴ Ταξιδεύοντας με ελάχιστες αποσκευές, προστατευμένος μέσα σε μια ιδεατή σφαίρα άρνησης των άλλων και αποφυγής οποιουδήποτε άμεσου συσχετισμού ή μείξης με τα ανθρώπινα περιβάλλοντα που διατρέχει, ο τουρίστας είναι ο άριστος της ευελιξίας και συγχρόνως ο ευλογημένος της τύχης, ένας Οδυσσέας ελεύθερος από το βάρος της Ιθάκης και συγχρόνως ελεύθερος από τη μήνι των θεών. Τα ταξίδια του τουρίστα αφορούν ατομικές διαδρομές ενός βίου αυστηρά ιδιωτικού. Παραμένοντας σε ένα επίπεδο «καθαρών» σχέσεων και αρνούμενος τις δεσμεύσεις και τις υποχρεώσεις που επιφέρει ο στενός συσχετισμός με τους άλλους, ο τουρίστας, απολαμβάνει τη συντροφιά των άλλων μέσα από μια σειρά αυτοτελών επεισοδίων, όπου οι τόποι όπως και οι άνθρωποι αποτελούν μέρος του εναλλασσόμενου σκηνικού της μοναχικής του περιπλάνησης. Η ελευθερία να επιλέγει τις διαδρομές της ζωής του, η δυνατότητα να απολαμβάνει τα θέλγητρα της εκάστοτε συντροφιάς και κατάστασης και η άνεση να κλείνει τα επιμέρους επεισόδια και να ανοίγει νέα, παρέχουν στον τουρίστα την αίσθηση του ελέγχου των πραγμάτων.

Το πρότυπο του τουρίστα είναι το πρότυπο της επιτυχίας στην μετανεωτερική πραγματικότητα, το πρότυπο που αυτή επιτάσσει και που αντίστροφα βάσει του οποίου δομείται και εξελίσσεται. Ο τουρίστας του Μπάουμαν, δεν υποδεικνύει μόνο τους όρους μιας επιτυχούς στρατηγικής, αλλά τους όρους μιας κατάστασης πραγμάτων και των ιδεών και αντιλήψεων που τη συγκροτούν. Η ελευθερία που απολαμβάνει ο τουρίστας είναι ο δείκτης επιτυχίας του μετανεωτερικού κόσμου, καθώς «όσο μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής έχεις, τόσο πιο ψηλά τοποθετείσαι στη μετανεωτερική κοινωνική ιεραρχία».¹³⁵ Γι' αυτό και στην περίπτωση του τουρίστα η ιδιότητα του ξένου, δεν αφορά στον στιγμισμό του ή στον αποκλεισμό του από την κοινότητα. Ο τουρίστας είναι αυτός που αντίστροφα υποδεικνύει τους κανόνες της και την στρατηγική του επιτυχούς βίου. «Το επίκεντρο της στρατηγικής στη μετανεωτερική, μεταμοντέρνα ζωή», τονίζει ο Μπάουμαν, «δεν είναι η συγκρότηση

¹³⁴ Ο.π., σελ. 172.

¹³⁵ Ο.π., σελ.179.

μιας ταυτότητας, αλλά η αποφυγή της-η αποφυγή κάθε προσήλωσης».¹³⁶ Η θαυμαστή ιδιότητα του τουρίστα έγκειται στο να είναι και συγχρόνως να μην είναι στο μέρος που επισκέπτεται, και κατ' επέκταση στο να είναι και να μην είναι το πρόσωπο που εμφανίζει στη σχέση του με τους άλλους. Με άλλα λόγια, ο ιδανικός τουρίστας είναι ένας από κάθε άποψη απροσδιόριστος άνθρωπος, εκτός από μία: την οικονομική. Η δυνατότητα να επιλέγει κάποιος τις διαδρομές της ζωής του συναρτάται με την ελευθερία από το άγχος της καθημερινής επιβίωσης. Όπως σημειώνει ο Μπάουμαν: «[ό]λοι μας είμαστε καταδικασμένοι σε μια ζωή επιλογών, ωστόσο, δεν έχουμε όλοι τα μέσα να κάνουμε επιλογές».¹³⁷

Για τον Μπάουμαν οι τύποι του τουρίστα και του πλάνητα συνιστούν τους ιδεατούς κυρίαρχους τύπους στη βάση των οποίων ξεδιπλώνεται η μετανεωτερική κοινωνική ιεραρχία, την κορυφή και τη βάση της. Αν ο τουρίστας είναι ο πρίγκιπας της συγκυρίας, της αβέβαιης μετανεωτερικής πραγματικότητας, ο πλάνητας είναι ο εκ των πραγμάτων καταδικασμένος, αυτός που αδυνατεί να επιλέξει, το έρμαιο της συγκυρίας. Ο πλάνητας δεν επιθυμεί την κίνηση, συχνά η επιθυμία του είναι η λήξη της περιπλάνησης και η εύρεση του σταθερού σημείου, του τόπου στον οποίο θα μπορέσει να εγκατασταθεί. Από την άποψη αυτή οι ελπίδες και οι στοχεύσεις του αφορούν σε ένα νεωτερικό όραμα. Οι πλάνητες είναι οι ξένοι που προσπαθούν μάταια να ενταχθούν στην κανονικότητα ενός κόσμου προσαρμοσμένου στα μέτρα των τουριστών.¹³⁸ Οι πλέον αναγνωρίσιμοι πλάνητες, οι οικονομικοί μετανάστες και οι πρόσφυγες παρουσιάζονται από τον κυρίαρχο λόγο των ΜΜΕ σαν ατυχήσαντες ενός άλλου κόσμου, στη χειρότερη περίπτωση απολίπιστου, στην καλύτερη μη επαρκώς εκπολιτισμένου, οριζόμενοι σε μεγάλο βαθμό βάση από την έλλειψη δυτικής κουλτούρας, ενώ υποβαθμίζονται οι αιτίες που τους κατέστησαν πλάνητες. Προερχόμενοι από χώρες όπου μαίνονται πολεμικές συγκρούσεις και αιματηρές εμφύλιες διαμάχες, από χώρες κατεστραμμένες οικονομικά και κοινωνικά, από κράτη με αυταρχικά και δικτατορικά καθεστώτα, οι πλάνητες, αναζητούν στο δυτικό κόσμο μια διέξοδο επιβίωσης. Ο δυτικός κόσμος παραμένει κεντρικός πόλος έλξης, ακόμα και αν υπόσχεται ένα πλαίσιο ζωής που αδυνατεί να παρέχει, καθώς εκτός από τους πλάνητες που δέχεται ή αναγκάζεται να υποδεχτεί στο έδαφός του, δημιουργεί νέους

¹³⁶ Ό.π., σελ.172.

¹³⁷ Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π.,σελ.122.

¹³⁸ Οι πλάνητες είναι ατελείς καταναλωτές και άρα είναι εκ των πραγμάτων αδύνατο να ενταχθούν στην κανονικότητα της σύγχρονης κοινωνίας: «Παραβιάζουν τον κανόνα και υποσκάπτουν την τάξη[...]Εάν ειδωθούν υπό το πρίσμα της έννοιας της "χρήσης" που κυριαρχεί σε μια κοινωνία καταναλωτών ή μια κοινωνία τουριστών, είναι "άχρηστοι" και επειδή είναι άχρηστοι, είναι και ανεπιθύμητοι». Ό.π., σελ.135.

παρίες του εσωτερικού, οι οποίοι ενώ κατέρχονται στην κοινωνική ιεραρχία διαφοροποιούνται από τους πρώτους κυρίως στη βάση της εντοπιότητας, της κοινής εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας και δευτερευόντως της ιδιότητας του πολίτη.

Η ρευστότητα του μετανεωτερικού τοπίου, η επιταγή της ευελιξίας, η αβεβαιότητα της κοινωνικής θέσης και η αυξανόμενη ανασφάλεια συναρτώνται με την αναβάθμιση της ξеноφοβίας, του ρατσισμού και του εθνικισμού στον πολιτικό και κοινωνικό βίο. Η κοινωνική υποβάθμιση ατόμων και ομάδων που προηγουμένως έχαιραν μιας έστω σχετικής κοινωνικής και οικονομικής ασφάλειας οδηγεί συχνά στην αναδίπλωση «σε μια ταυτότητα, η οποία επειδή φαντάζει δεδομένη, σταθερή και προβλέψιμη φαίνεται να εγγυάται ότι ο οικείος κόσμος δεν διαλύεται».¹³⁹ Οι ταυτότητες του έθνους, της φυλής, της θρησκείας ή της κουλτούρας αποκτούν από τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα μια νέα δυναμική, η οποία εκφράζεται με την άνοδο των ακροδεξιών κομμάτων και την θεσμική κατοχύρωση ενός ρατσιστικού και αντι-μεταναστευτικού πνεύματος.¹⁴⁰ Η ανάγκη του παρείσρακτου να υποδείξει έναν άλλο παρείσρακτο, η οποία κατά τον Μπάουμαν διατρέχει όλη τη νεωτερικότητα, γίνεται περισσότερο εμφανής στο ρευστό πεδίο της μετανεωτερικής κοινωνίας, όπου ο στιγματισμός των μεταναστών λειτουργεί αφενός ως στοιχείο αποφόρτισης των καθοδικά κινούμενων κοινωνικών ομάδων και αφετέρου ως στοιχείο επαναπροσδιορισμού της προστασίας που παρέχει ένα «αμιγώς εθνικό» κράτος. (Το «παράδοξο» του σύγχρονου ελληνικού παραδείγματος, της δυναμικής ανόδου και σταθεροποίησης σε ικανό ποσοστό, ενός ναζιστικού κόμματος, δείχνει το βαθμό απήχησης του συσχετισμού μεταξύ του αντιμεταναστευτικού και ρατσιστικού λόγου και της κοινωνικής και οικονομικής ανασφάλειας, συσχετισμό στον οποίο βασίζεται η ρητορική ενός μεγάλου αριθμού κομμάτων, όπως και κυβερνήσεων της ευρωπαϊκής ηπείρου).

«Οι νέες και ταχέως αναπτυσσόμενες αστικές δοξασίες» γράφει ο Μπάουμαν, «θέτουν τα θύματα του πλανητικού αποκλεισμού στο ρόλο αυτών που φταίνε για όλα».¹⁴¹ Έτσι ενώ συνιστούν τα κατεξοχήν θύματα των διαδικασιών της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης, οι οποίες κατά το ανάλογο της επέκτασής τους δημιουργούν μεγάλες ζώνες οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής καταστροφής, οι πλάνητες, υποδεικνύονται ως ένοχοι της αποσταθεροποίησης και

¹³⁹ Βεντούρα, «Γηγενείς...», ό.π., σελ.52.

¹⁴⁰ «Στη Γαλλία η προεδρική μονομαχία του 2002 ανάμεσα στον Σιράκ και τον Ζοσπέν εκφυλίστηκε ήδη από τα αρχικά της στάδια σ' ένα δημόσιο πλειστηριασμό στον οποίο και οι δύο υποψήφιοι διεκδικούσαν την υποστήριξη του εκλογικού σώματος προσφέροντας ακόμη πιο σκληρά μέτρα ενάντια στους εγκληματίες και τους μετανάστες, αλλά πάνω απ' όλα ενάντια στους μετανάστες». Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.90.

¹⁴¹ *Ρευστοί...*, ό.π., σελ.80.

της ανασφάλειας. Όπως παρατηρεί ο Μπάουμαν, οι πρόσφυγες κατά κάποιον τρόπο φέρουν την οσμή της καταστροφής, τη βία των συγκρούσεων, τις εικόνες της φρίκης, υπενθυμίζοντας στους ήδη «εγκατεστημένους» «την ευκολία με την οποία το προστατευτικό περίβλημα της ασφαλούς και οικείας(ασφαλούς επειδή είναι οικεία) καθημερινής ρουτίνας μπορεί να τρυπηθεί και να συνθλιβεί και πόσο απατηλή είναι η ασφάλεια της εγκατάστασής τους».¹⁴² Αντίθετα με τους τουρίστες, οι οποίοι αφορούν σε ιδιαίτερα «απόμακρους» ξένους, κατά την έννοια ότι ούτε αναμιγνύονται με τον ντόπιο πληθυσμό, ούτε επιθυμούν να εισδύσουν στο προστατευτικό περίβλημα της καθημερινότητάς του, οι οικονομικοί μετανάστες είναι «κοντινοί» ξένοι, αναμιγνύονται και έρχονται σε άμεση επαφή με τους «γηγενείς», βρίσκονται διάσπαρτοι σε κάθε πόλη και περιφέρεια του δυτικού κόσμου. Η διαφορετικότητά τους και η έλλειψη δεσμών με τον τόπο είναι ευκρινής, η αδυνατότητα της κοινωνικής και οικονομικής τους θέσης είναι δεδομένη, στοιχεία που τους καθιστούν εύκολους στόχους για την εκτόνωση της πίεσης που προκαλούν φόβοι και ανασφάλειες για τις οποίες καθόλου δεν ευθύνονται.

στ) Η πόλη και το στρατόπεδο

«Ο πόλεμος εναντίον της ανασφάλειας, και ιδιαίτερα εναντίον των κινδύνων και των ρίσκων για την προσωπική ασφάλεια, τώρα διεξάγεται μέσα στην πόλη» σημειώνει ο Μπάουμαν.¹⁴³ Οι πόλεις από ασφαλή καταφύγια κατέληξαν να συσχετίζονται περισσότερο με τον κίνδυνο παρά με την ασφάλεια, έχοντας μεταβληθεί σε πεδία ενός ιδιότυπου πολέμου επιβίωσης, όπου η κύρια στρατηγική συνίσταται στον διαχωρισμό και τη διατήρηση της απόστασης.¹⁴⁴ Η διεύρυνση του χάσματος μεταξύ πλούτου και φτώχειας αποτυπώνεται στον αστικό χώρο στην αυξανόμενη πόλωση και στη διακοπή της επικοινωνίας μεταξύ των δύο βιόκοσμων. Ο Μπάουμαν παραπέμπει στις παρατηρήσεις του Μ.Καστελς(Manuel Castells) αναφορικά με τη διαίρεση της πόλης, στον χώρο του «άνω διαζώματος», ο οποίος ενέχει έναν υπερτοπικό χαρακτήρα και στο άλλο άκρο των κατακερματισμένων τοπικών δικτύων που συχνά βασίζονται στην εθνότητα, αναζητώντας στην ταυτότητα τους πόρους υπεράσπισης των συμφερόντων τους.¹⁴⁵ Ουσιαστικά την πόλη συγκροτεί το «κάτω

¹⁴² Ό.π., σελ.88.

¹⁴³ Ό.π., σελ.124.

¹⁴⁴ Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*ό.π., σελ.71-72.

¹⁴⁵ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.127.

διάζωμα», ενώ το «άνω» αφορά σε έναν τρόπον τινά πύργο των ευγενών, περιχαρακωμένο και διακριτό από το αστικό γίνεσθαι. Ο αστικός χώρος που αφορά στα δρώμενα του πολιτικού αφορά στο κάτω διάζωμα, αν και οι πολιτικές αποφάσεις και κατευθύνσεις περικλείονται όλο και περισσότερο στα όρια του άνω διαζώματος. Είναι επόμενο η αυξανόμενη πόλωση στο εσωτερικό των μετανεωτερικών κοινωνιών να αποτυπώνεται στο αστικό τοπίο. Ο διαχωρισμός των προνομιούχων περιοχών από τις περιοχές των κατώτερων στρωμάτων δεν είναι βέβαια καινοφανής, όσο όμως αυξάνονται οι αριθμοί των παριών, τόσο πιο έντονη προβάλλει η προσπάθεια περιχαράκωσης του «ασφαλούς» χώρου και η αποσύνδεσή του από τον περιβάλλοντα αστικό χώρο.

Το 1989 ο δυτικός κόσμος χαιρέτησε το γκρέμισμα του τείχους του Βερολίνου, ωστόσο η ανέγερση διαφόρων ειδών τειχών τόσο εντός του αστικού χώρου, όσο και στα σύνορα των κρατών αποτελεί μια γενικευμένη πρακτική προκειμένου να κρατηθούν σε απόσταση οι «ανεπιθύμητοι ξένοι». Στο πλαίσιο της πόλης «συμπαγή μικρά φρούρια» ορίζουν την ανεξαρτησία της υπερτοπικής ελίτ, ενώ για τις μεσαίες τάξεις ο δείκτης της πορείας τους στην κοινωνική ιεραρχία καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη δυνατότητα απομόνωσης και περιφρούρησης του ιδιωτικού χώρου.¹⁴⁶ Αναλογικά, η περιφρούρηση του ιδιωτικού χώρου είναι η περιφρούρηση έναντι της φτώχειας, ενώ η επένδυση στην απομόνωση είναι αντίστοιχη της ατομικής ευημερίας. Ο αστικός χώρος προάγει εκ των πραγμάτων τόσο την μειξοφοβία όσο και την μειξοφιλία, σημειώνει ο Μπάουμαν, ωστόσο ο φόβος απέναντι στον ενδεή μετανάστη και η προσπάθεια απομάκρυνσής του αποτελεί μια κοινή συνθήκη στα ανεπτυγμένα κράτη. Ο κυρίαρχος αντι-μεταναστευτικός λόγος συνυφαίνεται με τις πολιτικές περιχαράκωσης και εσωστρέφειας, την αυστηροποίηση των μεταναστευτικών νόμων, την κατασκευή φρακτών στις συνοριακές γραμμές, όπως και τη δημιουργία στρατοπέδων εγκλεισμού των μεταναστών. Η λογική των στρατοπέδων, ως μόνιμων-προσωρινών τόπων απομόνωσης των οικονομικών μεταναστών και προσφύγων απαντά τόσο στον εκφοβισμό των ανεπιθύμητων ξένων και στην αποτροπή νέων εισόδων, όσο και στην απογύμνωσή τους από κάθε στοιχείο της ταυτότητας τους εκτός από ένα: «αυτό του χωρίς υπηκοότητα, χωρίς τόπο, χωρίς λειτουργία και “χωρίς χαρτιά” πρόσφυγα».¹⁴⁷

Οι μετανάστες «χωρίς χαρτιά» είναι οι κατεξοχήν πλάνητες, αναγκάζονται να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους και τους αρνούνται την είσοδο σε κάποια άλλη. «Δεν αλλάζουν χώρους. Χάνουν τον χώρο τους πάνω στη γη». Στις χώρες όπου

¹⁴⁶ Ό.π., σελ.133-135.

¹⁴⁷ Ό.π., σελ.75.

«φιλοξενούνται» προσωρινά, διαχωρίζονται από τους υπόλοιπους αιωρούμενοι «σε ένα χωρικό κενό». «Με τους συνήθεις όρους με τους οποίους γίνεται η διήγηση των ανθρώπινων ταυτοτήτων είναι άφρατοι» σημειώνει ο Μπάουμαν.¹⁴⁸ Αν οι τουρίστες εναλλάσσουν τις ταυτότητές τους επιλέγοντας την κατάλληλη για κάθε περίπτωση, οι πλάνητες δεν έχουν δικαίωμα σε καμία, παρά μόνο σε αυτή που δηλώνει τη γυμνότητα της ύπαρξής τους. Σύμφωνα με τον Μπάουμαν, ο πλάνητας είναι το *alter ego* του τουρίστα, «το σκοτεινό και δυσοίωνο φόντο όπου μπορεί να λάμψει το αποκαθαρμένο εγώ».¹⁴⁹ Οι δυσκολίες, οι διακινδυνεύσεις, οι απογοητεύσεις ή οι αποτυχίες της ζωής των τουριστών φαντάζουν ασήμαντες απέναντι στην οικτρή μοίρα του πλάνητα. Όπως το θέτει ο Μπάουμαν «μπορεί κανείς να ζήσει με τις αβεβαιότητες της ζωής του τουρίστα μονάχα επειδή οι βεβαιότητες της ζωής του πλάνητα είναι τόσο αναμφίβολα απεχθείς και αποκρουστικές».¹⁵⁰ Η επισήμανση αυτή του Μπάουμαν υποδεικνύει τις βεβαιότητες που διέπουν τη μετανεωτερική κοινωνία. Με άλλα λόγια, αν κάποιος δεν θέλει να καταλήξει πλάνητας θα πρέπει να υιοθετήσει τη στρατηγική του τουρίστα προκειμένου να ανελιχθεί στο επίπεδο του τουρίστα. Ακόμα όμως και όταν δεν έχει φθάσει σε αυτό το επίπεδο, αρκεί η παρουσία του πλάνητα για να του υπενθυμίσει τη διαφορά όσο και την αξία μιας περαιτέρω προσπάθειας. Άλλωστε, και για τον πλάνητα δεν υφίσταται καμιά προοπτική εκτός από αυτή που προβάλλει η απέναντι όχθη της ευτυχισμένης ζωής των τουριστών.¹⁵¹

Αν ο νεωτερικός κόσμος αγαπούσε, ανάμεσα σε άλλες, τις ιστορίες των αυτοδημιούργητων, των ανθρώπων που ανήλθαν από τη βάση στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας, ως ηθική και υλική αμοιβή της ικανότητας και της τύχης, για τον μετανεωτερικό δεν υπάρχει άλλο αφήγημα. Η ατομική ωφέλεια και επιτυχία έχει αναχθεί στην κυρίαρχη αφήγηση του μετανεωτερικού κόσμου, ωστόσο, όπως τονίζει ο Μπάουμαν «οι ρευστές μοντέρνες νίκες είναι προσωρινές».¹⁵² Στο μεταβαλλόμενο στίβο της μετανεωτερικότητας οι ισορροπίες είναι εύθραυστες και ασταθείς και τίποτα δεν μπορεί να διασφαλίσει μια επιτυχή συνέχεια. «Μια στιγμιαία απροσεξία αρκεί για να γίνει ο αποκλειών αποκλειόμενος. Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από αυτό το πεδίο μάχης: το φάντασμα του αποκλεισμού, του μεταφορικού θανάτου».¹⁵³ Η ιδέα της προόδου αποσυνδεόμενη από την νεωτερική αισιοδοξία και την υπόσχεση μιας

¹⁴⁸ Ό.π., σελ.82-83.

¹⁴⁹ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.180.

¹⁵⁰ Ό.π.

¹⁵¹ Bauman, *Παγκοσμιοποίηση...*, ό.π., σελ.

¹⁵² Bauman, *Ρευστός φόβος...*, ό.π., σελ. 70.

¹⁵³ Ό.π., σελ.71.

συλλογικής ευτυχίας, συμβολίζει πλέον την απειλή αναπόδραστων μεταβολών, οι οποίες δεν είναι δυνατό να προβλεφθούν και πολύ περισσότερο να αποτελέσουν αντικείμενα σχεδιασμού. Αυτό σημαίνει ότι ο αποκλεισμός συνιστά «τη λανθάνουσα αλλά στην πραγματικότητα κύρια λειτουργία της».¹⁵⁴

Ο φόβος του αποκλεισμού είναι ουσιαστικά ο κύριος φόβος της μετανεωτερικής κοινωνίας, είναι ο άξονας γύρω από τον οποίο συστήνεται το φοβικό της τοπίο. Η υποβάθμιση στην κοινωνική ιεραρχία ανοίγει τις πύλες της εξόδου και ενίοτε ακολουθείται από την τελική έξοδο από την κανονικότητα και την τάξη, δηλαδή τον αποκλεισμό. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο φόβος αυτός διέπει την κοινωνική ιεραρχία από την κορυφή της μέχρι σχεδόν τη βάση της, μέχρι δηλαδή τους ήδη αποκλεισμένους, τους ανθρώπους που έχουν αποβληθεί από ότι συγκροτεί τον κοινό κόσμο των υπολοίπων. Παρά ταύτα υφίσταται ακόμα και αποκλεισμός εντός του αποκλεισμού. Ο αποκλεισμός των απόβλητων ανθρώπων όταν ρισκάροντας τη ζωή τους αγωνίζονται να εισέλθουν σε ένα νέο και εκ των πραγμάτων εχθρικό έδαφος-καθώς για τους ήδη αποκλεισμένους δεν υπάρχουν εδάφη πάνω στη γη. Για τον Μπάουμαν, η αυξανόμενη παραγωγή των ανθρώπινων αποβλήτων συνιστά την κεντρική αντινομία του σύγχρονου κόσμου. Η παγκόσμια διάσταση των οικονομικών αγορών έχει σύμφωνα με τον Μπάουμαν δύο βασικές συνέπειες. Η πρώτη αφορά στο τέλος των νεωτερικών διεξόδων απόθεσης του πληθυσμιακού πλεονάσματος, των ανθρώπων που καθίσταντο περιττοί στη δυτική αγορά εργασίας και που κατά την νεωτερικότητα διοχετεύονταν σε τρίτες «παρθένες» χώρες. Η πλούσια Δύση ενισχύει την παραγωγή αποβλήτων έμμεσα και άμεσα, είτε με την καταστροφή ως «αντιπαραγωγικών» όλων των μέτρων ανάσχεσης αυτής της παραγωγής, είτε με την αποσταθεροποίηση των κοινωνιών και τη διεξαγωγή πολέμων. Η παγκόσμια επέκταση της Δύσης συνοδεύεται έτσι από τη συνεχή αύξηση περιττών ανθρώπων, με δεύτερη συνέπεια την αντιστροφή των μεταναστευτικών ροών· τα μαζικά ρεύματα οικονομικών μεταναστών που πλέον αναζητούν διέξοδο στα εδάφη της.¹⁵⁵

Στις σύγχρονες μετανεωτερικές κοινωνίες οι οικονομικοί μετανάστες έρχονται να προστεθούν στους παρίες του εσωτερικού, διευρύνοντας τα όρια μιας πολύμορφης υποτάξης στο εσωτερικό της οποίας αναπτύσσονται νέες διαιρέσεις και ιδιότυποι αποκλεισμοί. Κατά τον Μπάουμαν η υποτάξη αντιστοιχεί σε μια μη αναστρέψιμη κατάσταση, μια κατηγορία εκτός της «πόλεως», καθώς «[α]ποκαλύπτει την τρομακτική ερημιά στην οποία μπορεί να οδηγήσει ο κοινωνικός αποκλεισμός· μια

¹⁵⁴ Ό.π., σελ.186.

¹⁵⁵ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.57-69.

ερημιά πέρα από την οποία δεν υπάρχει παρά κενό, μια απύθμενη μαύρη τρύπα».¹⁵⁶ Ωστόσο, όπως και ο ίδιος ο Μπάουμαν επισημαίνει, η μετανεωτερική κοινωνία διακρίνεται για την πολιτική αδρανοποίησή της. Ο μοναχικός και ατομικιστής φτωχός στην προσπάθειά του να αντιπαρέλθει τη φτώχεια δεν αντιγράφει παρά τον μοναχικό και ατομικιστή πλούσιο, γιατί αυτός είναι το πρότυπο του ευ ζην της μετανεωτερικής πολιτείας. Ο αποκλεισμένος παρίας συνιστά την άλλη όψη του προτύπου της ιδιώτευσης και του περικλειστού χώρου που ορίζει τον επιτυχή βίο του ιδιώτη. Τα διάφορα στρατόπεδα «υποδοχής» και «προσωρινού» εγκλεισμού, όπως και στην άλλη άκρη της μετανεωτερικής αρχιτεκτονικής οι «απαγορευτικοί χώροι» και οι περικλειστές περιοχές του πλούτου απαντούν σε έναν κόσμο εκτός «πόλεως», συνιστούν τα όρια μιας κοινωνίας η οποία χάνει τον κοινό της κόσμο, τον κόσμο που όπως παρατηρεί η Άρεντ δημιουργείται εντός και διαμέσου της σχέσης των ανθρώπων.¹⁵⁷

Αν τους «κηπουρούς» της νεωτερικότητας η εμμονή να απαλλάξουν τον κόσμο τους από ό,τι εκλάμβαναν ως «ζιζάνιο» τους οδήγησε στην κατασκευή των στρατοπέδων εξόντωσης, για τους «κυνηγούς» της μετανεωτερικότητας, τα διάφορων τύπων στρατόπεδα απομόνωσης, προσωρινής κράτησης ή συμμόρφωσης, όπως και η παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων και ο περιορισμός ατομικών ελευθεριών αποτελούν αναγκαιότητες, απαραίτητους όρους του παιχνιδιού της προόδου. Η μετανεωτερικότητα, όπως μας δείχνει ο Μπάουμαν, επενδύει στα τείχη, τόσο σε αυτά που διαφυλάσσουν τους εκλεκτούς της, όσο και σε αυτά που απομονώνουν τους απόβλητους και επικίνδυνους. Αποδέχεται ακόμα τους περιορισμούς και τους ελέγχους που παραβιάζουν τις θεμελιώδεις ελευθερίες της, εν ονόματι της ασφάλειας που γίνεται προοδευτικά όλο και πιο απαιτητική. Ο μετανεωτερικός κόσμος αποδέχεται τη λογική του αποκλεισμού, γιατί αυτή ορίζει την επιτυχία. Όταν η πρόοδος μετατρέπεται σε ένα παιχνίδι μουσικών καρεκλών, η επιτυχία του ενός συνοφάνεται με την αποτυχία των υπολοίπων.¹⁵⁸ Η λογική της μετανεωτερικής κοινωνίας προκρίνει έτσι μια πρακτική αμφίδρομου περιορισμού, όπου αφενός τα άτομα που διαθέτουν το προνόμιο της ελεύθερης επιλογής καλούνται να απομονωθούν προκειμένου να το προστατεύσουν, αφετέρου τα άτομα που

¹⁵⁶ Bauman, *Παράπλευρες...*, ό.π., σελ.237.

¹⁵⁷ Hannah Arendt, *Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita Activa)*, μτφρ. Γ.Λυκιαρδόπουλος-Σ.Ροζάνης, Γνώση, Αθήνα, 2008, σελ.78, 271-272.

¹⁵⁸ «Η “πρόοδος”, που κάποτε συνιστούσε την πιο ακραία εκδήλωση ριζικής αισιοδοξίας και την υπόσχεση για καθολική και διαρκή ευτυχία, έχει κινηθεί στο αντίθετο άκρο, σε έναν ζοφερό και μοιρολατρικό πόλο προνοητικότητας[...] Η πρόοδος έχει μετατραπεί σε ένα είδος αδυσώπητου και αδιάκοπου παιχνιδιού μουσικών καρεκλών για το οποίο μία στιγμιαία απροσεξία συνεπάγεται την ανεπίστρεπτη ήττα και τον αμετάκλητο αποκλεισμό». Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.29.

στερούνται κάθε δικαιώματος επιβάλλεται να αποκλειστούν τόσο πνευματικά, όσο και σωματικά από τον υπόλοιπο κόσμο. Όπως «[η] κατανάλωση, η όλο και πιο ποικίλη και πλούσια κατανάλωση, πρέπει να εμφανίζεται στους καταναλωτές ως ένα δικαίωμα στην απόλαυση και όχι ως καθήκον που τους επιβάλλεται»,¹⁵⁹ ο εγκλεισμός ένθεν και ένθεν παρουσιάζεται ως αναγκαία συνθήκη ενός ομαλού και ισορροπημένου κοινωνικού βίου. Στις δύο άκρες του μετανεωτερικού αστικού χώρου η περιφραγμένη έπαυλη και το στρατόπεδο υποδηλώνουν την πλασματική ισορροπία της σύγχρονης κοινωνίας, στην οποία ο μύθος της κοινωνικής κινητικότητας φαίνεται πλέον αδύναμος να συγκαλύψει την πραγματικότητα της εργασιακής «ευελιξίας», του ταξικού υποβιβασμού, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Συμπεράσματα

Τα ζητήματα που θέτει και τα ερωτήματα που ανοίγει η προβληματική του Μπάουμαν είναι πολλά και δεν είναι δυνατό εδώ να καλυφθούν στο σύνολό τους. Ξεκινώντας από την κεντρική θέση του Μπάουμαν σχετικά με τη διάκριση μεταξύ σταθερής και ρευστής νεωτερικότητας προσπαθήσαμε εδώ να αναδείξουμε αυτό που ονομάσαμε «παράδοξο του ξένου», την αμφίσημη φιγούρα του ξένου, τη θέση και τις σημασίες της μέσα στον σύγχρονο κόσμο. Ο Μπάουμαν υποδεικνύει ότι με την έλευση της νεωτερικότητας το ζήτημα των ξένων αποκτά κεντρική σημασία. Ο νεωτερικός κόσμος οικοδομείται πάνω στη βάση μιας νέας εθνικής κοινότητας, της οποίας την ελευθερία και την ευημερία εγγυάται το κυρίαρχο κράτος και στο πλαίσιο αυτό ο νεωτερικός ξένος συνιστά τον «περιληπτικό αποκλεισμό» αυτής της νέας κανονικότητας, είναι η εξαίρεση η οποία περιλαμβάνεται στον κανόνα χωρίς ωστόσο να αποτελεί μέρος της. Γιατί όμως ο ξένος θολώνει όπως υποστηρίζει ο Μπάουμαν τις διαχωριστικές γραμμές εφόσον αυτές ήδη τίθενται από την κρατική εξουσία; Όπως επισημάναμε εδώ, η αμφισημία του ξένου συνίσταται καταρχάς στη διπλή του θέση, στην απροσδιοριστία της κατάστασης του εντός και εκτός της κοινότητας, θέση

¹⁵⁹ Bauman, *Η εργασία...*, ό.π., σελ.97.

που του προσδίδει μια ιδιάζουσα ελευθερία και συγχρόνως τον καθιστά τρωτό και ευάλωτο.

Κατά δεύτερον, το όραμα καθαρότητας που πρεσβεύει το νεωτερικό κράτος και το οποίο όπως σημειώνει ο Μπάουμαν αφορά σε μια «κατάσταση την οποία είτε πρέπει να δημιουργήσουμε είτε να προστατεύσουμε με ζήλο από πραγματικούς ή φανταστικούς κινδύνους» είναι εξίσου αμφίσημο, δεδομένου ότι συστήνεται στη βάση μιας διττής κατεύθυνσης, η οποία αφενός υπαγορεύει τη σταθερότητα, αφετέρου απαιτεί τη συνεχή κίνηση και ανανέωση. Ο καταναγκασμός της ακριβούς ταξινόμησης των πραγμάτων του κόσμου συμβαδίζει με την ανάγκη του συνεχούς αναπροσδιορισμού τους. Το πρόσωπο του ξένου θολώνει την ευκρίνεια του νεωτερικού τοπίου, όχι μόνο γιατί αντιστοιχεί σε ένα ανθρώπινο «περίσσειμα» το οποίο εντάσσεται σε αυτό μέσω της εξαιρέσής του, αλλά και γιατί τονίζει την ασάφειά του και συμπεριλαμβάνει τις αντινομίες του. Η σταθερότητα που υπόσχεται η νεωτερικότητα είναι ήδη υπονομευμένη, καθώς εγγράφεται σε μια τροχιά αυξανόμενης κίνησης και ως εκ τούτου δεν μπορεί παρά να είναι συγκυριακή. Η αβεβαιότητα την οποία προσπαθεί να εξορκίσει ο νεωτερικός κόσμος ενσκήπτει με την έλευση του ξένου, γιατί ακριβώς ο περιπλανώμενος ξένος συνοψίζει την αντίφασή του. Οι νεωτερικοί ξένοι, όπως υποστηρίξαμε εδώ, είναι ουσιαστικά τα θύματα των βασικών αντινομιών των νεωτερικών επιταγών, δηλαδή της αντίθεσης μεταξύ της κίνησης και της σταθερότητας, μεταξύ της ελευθερίας και του καταναγκασμού, μεταξύ του οριζόντιου εθνικού συνδέσμου και της κάθετης ταξικής διάρθρωσης. Είναι επίσης οι κατεξοχήν δείκτες αυτών των αντινομιών.

Ο Α.Φρανς(Anatole France) υπέδειξε το μεγαλείο του αστικού νόμου στο ίσο δικαίωμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών να κοιμούνται κάτω από μια γέφυρα. Ο Τ.Τσάπλιν(Charles Chaplin) έδειξε στην πρώτη σκηνή της ταινίας τα «Φώτα της Πόλης» την ελευθερία του ενδεή που βρίσκει καταφύγιο στο μνημείο της ευημερίας. Και οι δύο υποδεικνύουν τον ξένο που ήταν ήδη εκεί. Αυτόν που δεν κατάφερε να αναρριχηθεί σύμφωνα με τα νεωτερικά πρότυπα, τον εσωτερικό ξένο, τον φτωχό. Υπενθυμίζουμε εδώ αυτές τις χαρακτηριστικές εικόνες προκειμένου να υποδείξουμε τη σύνδεση μεταξύ του ξένου και του φτωχού, γιατί οι απόβλητοι της μετανεωτερικότητας δεν προέκυψαν κάτω από κάποια μετανεωτερική διαρρύθμιση των πραγμάτων, αλλά αποτελούν τη συνέχεια της νεωτερικής διάρθρωσής τους. Ο νεωτερικός ξένος αποτελεί το αναγκαίο παράγωγο της νεωτερικής τάξης, όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν. Η νεωτερικότητα κατέστρεψε προηγούμενους ιερούς δεσμούς του ατόμου με την κοινότητα, συστήνοντας ένα νέο «ιερό» σχήμα όπου οι δεσμοί του έθνους συγκρότησαν τους θεμελιώδεις δεσμούς μεταξύ του ατόμου και της κοινότητας. Θεωρητικά, από τη στιγμή που η νέα τάξη υπέβαλλε τους κανόνες της, δηλαδή τους κανόνες μιας εθνικής κοινότητας, ο ξένος είναι ήδη παρών,

πρακτικά είναι ήδη αναγνωρίσιμος ως το άτομο που εκ των πραγμάτων δεν τηρεί τις προϋποθέσεις ένταξης στην κοινότητα στη βάση της εθνικής του διαφοράς. Η εθνική διάρθρωση του νεωτερικού κόσμου δεν είναι ωστόσο ανεξάρτητη από την ταξική του διάταξη. Οι νεωτερικές κοινότητες ήταν επίσης διαιρεμένες κοινότητες και οι εργατικές τάξεις χαρακτηρίστηκαν επικίνδυνες και τέθηκαν με την εμφάνισή τους στο στόχαστρο της πολιτικής εξουσίας. Έτσι, αν ο κατεχοχόν νεωτερικός ξένος είναι αυτός που βρίσκεται εκτός των ορίων της εθνικής κοινότητας, υπάρχει παράλληλα και ο εσωτερικός ξένος αυτός που εντάσσεται στην κανονικότητα της κοινότητας και συγχρόνως αποκλείεται από αυτή.

Οι σταθερές καταστάσεις της νεωτερικότητας, όπως επισημαίνει ο Μπένγιαμιν(Benjamin), αναφερόμενος στην «χρυσή εποχή» πριν τον Α'.Παγκόσμιο, δεν είναι αναγκαστικά ευχάριστες, εφόσον για ορισμένα κοινωνικά στρώματα σημαίνουν σταθεροποιημένη αθλιότητα.¹⁶⁰ Ο Μπάουμαν υποδεικνύει την ταξική διάσταση της νεωτερικότητας, υπερτονίζει ωστόσο ενίοτε την έννοια της σταθερότητας, στη συνάρτησή της με τη θεσμική ασφάλεια που προσέφερε το ισχυρό νεωτερικό κράτος. Η έννοια της σταθερής νεωτερικότητας συγκροτήθηκε στη βάση του έθνους-κράτους και της υπόσχεσης ασφάλειας και ευημερίας που απευθυνόταν στο σύνολο των πολιτών του, συνιστούσε ένα όραμα τάξης, το οποίο οριζόταν αντίστροφα από αυτούς που απέκλειε. Ο ξένος είναι κυρίως ο δυνάμει εχθρός, το εξωτερικό στοιχείο που ενδέχεται να υπονομεύσει την εσωτερική ισορροπία και υποδεικνύεται στη βάση των κριτηρίων αυτής της ισορροπίας. Στη νεωτερική εποχή ο κατεχοχόν ξένος είναι ο άπατρις, όπως υποδεικνύει ο Μπάουμαν, γιατί το εθνικό κριτήριο εμφανίζεται ως ο κυρίαρχος όρος της νέας κοινωνικο-πολιτικής τάξης. Στην μετανεωτερικότητα το εθνικό κριτήριο εξακολουθεί να διατηρεί την ισχύ και τη λειτουργικότητά του γίνεται ωστόσο περισσότερο εμφανές ότι αυτή η λειτουργικότητα αποκτά σημασία στη συνάρτησή της με τα οικονομικά κριτήρια.

Οι οικονομικοί μετανάστες και οι πρόσφυγες συνιστούν κατά τον Μπάουμαν, τους κατεχοχόν μετανεωτερικούς ξένους. Ουσιαστικά η κατηγορία είναι η ίδια, αυτή των απάτριδων ανθρώπων, το ζήτημα όμως είναι ότι ο μετανεωτερικός κόσμος δεν αρνείται στον ξένο μόνο την ένταξή του στην ομάδα, αλλά και τον χώρο του πάνω στη γη. Οι πρόσφυγες και οικονομικοί μετανάστες, τονίζει ο Μπάουμαν, «[δ]εν αλλάζουν χώρους. Χάνουν τον χώρο τους πάνω στη γη και πετιούνται στο πουθενά[...]

¹⁶⁰ Walter Benjamin, *Μονόδρομος*, μτφρ.Ν.Ανδρικοπούλου, επιμετ.Τ.Υ.Αδρνο, Δ.Καρύδας-Σ.Σταυρίδης, επιμ.Γ.Σαγκριώτης, Άγρα, Αθήνα, 2006, σελ.51.

ανθρώπινων ταυτοτήτων είναι άφατοι. Είναι οι “ασταθείς” με σάρκα και οστά». ¹⁶¹ Την ίδια στιγμή που η «ευελιξία της εργασίας» εμφανίζεται από τις κυβερνήσεις ως αρετή και τα άτομα παροτρύνονται να κινηθούν προκειμένου να αναζητήσουν τους αγοραστές της εργασίας τους, οι οικονομικοί μετανάστες ενοχοποιούνται και αντιμετωπίζονται ως απειλή. Στον μετανεωτερικό καπιταλισμό γίνεται πλέον εμφανές ότι η αστική κανονικότητα δεν αφορά και δεν έχει χώρο για όλους, ο μετανεωτερικός κόσμος παράγει διαρκώς «ανθρώπινα απόβλητα», καθώς ενώ η εργασία των μεταναστών είναι απαραίτητη, η προσφορά της είναι μεγαλύτερη της ζήτησης. Γι’ αυτό και εκτός από τους νεοεισερχόμενους ξένους αυξάνονται και οι εσωτερικοί αποκλεισμένοι. Αν ο πλάνητας, όπως παρατηρεί ο Μπάουμαν, αποτελεί το alter ego του τουρίστα, ο ξένος του εσωτερικού αποτελεί το άλλο πρόσωπο του ικανού καταναλωτή και ακόμα νόμιμου πολίτη. Τόσο στις ισχυρές όσο και στις αδύναμες χώρες του δυτικού κόσμου, η οικονομική κρίση παρουσιάζεται υπό τους όρους μιας θεολογικής αντίληψης αναλογίας, όπου οι ενάρετοι αντιλαμβάνονται και υπομένουν, ενώ οι αμαρτωλοί καταρρέουν και αντιδρούν. Ουσιαστικά, όπως φαίνεται μέσα από την ανάλυση του Μπάουμαν, η διαφορά στα όρια καθαρότητας του μετανεωτερικού από τον νεωτερικό κόσμο, αφορά κυρίως στον ρευστό χαρακτήρα του πεδίου ορισμού.

Όπως και στην νεωτερική εποχή, στην μετανεωτερικότητα το κράτος είναι αυτό που υποδεικνύει τους όρους και τα όρια του πεδίου της κανονικότητας. Κατά τον Μπάουμαν το μετανεωτερικό κράτος αδυνατεί να διαχειριστεί και να αντιμετωπίσει μια πραγματικότητα που διαφεύγει των ορίων του, έναν κόσμο υπερτοπικού χαρακτήρα. Ωστόσο, το νεωτερικό κράτος που αποφασίζει για τις καταστάσεις της τάξης και της αταξίας, δεν διαφέρει ουσιαστικά από το μετανεωτερικό. Η νεοφιλελεύθερη οπτική της αναγκαιότητας των πραγμάτων του κόσμου, όπου θεωρείται φυσική η διάταξη μεταξύ κυρίων και δούλων, επιτυχημένων και περιπτών ανθρώπων, πραγματώνεται υπό τους όρους της κρατικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτών των όρων κάθε οικονομικός μετανάστης, όπως και κάθε παρίας του εσωτερικού βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ χρησιμότητας και αχρηστίας, ενδέχεται να χρειαστεί ως φθηνό εργατικό δυναμικό, και ενδέχεται να χρειαστεί ως απειλή, ως του τι μπορεί να συμβεί στον νόμιμο πολίτη όταν χάνει τις νόμιμες συναρμογές του με το κράτος και την αγορά, όταν δηλαδή παύει να είναι πειθήνιος πολίτης και ικανός καταναλωτής.

Ο αστικός κόσμος είναι εξ ορισμού ένας διεθνής κόσμος, ωστόσο η κυριαρχία του δεν μπορούσε να εδραιωθεί παρά στο τοπικό πεδίο. Ο Μπάουμαν επισημαίνει ότι η

¹⁶¹ Bauman, *Ρευστοί καιροί...*, ό.π., σελ.82-84.

απόφαση του κυρίαρχου δεν υφίσταται χωρίς το πεδίο της εδαφικότητας, γιατί εκεί ακριβώς αποκτά το πλήρες νόημά της. Από την άλλη διαπιστώνει την απόσχιση τόπου και εξουσίας, εθνικού κράτους και αγοράς σημειώνοντας ότι το αδιέξοδο της μετανεωτερικής κοινωνίας συνιστά ακριβώς η αδυναμία των τοπικά προσδιορισμένων εθνικών κυβερνήσεων να αντιμετωπίσουν την υπερτοπική παγκόσμια αγορά. Στην αντίθεση μεταξύ ισχυρού-ανίσχυρου εθνικού κράτους, που συχνά χρησιμοποιεί ο Μπάουμαν, αναφερόμενος αντίστοιχα στο νεωτερικό και το μετανεωτερικό κράτος, φαίνεται να λανθάνει μια αντίληψη περί ουδέτερης φύσης του κράτους, το οποίο με την έλευση της μετανεωτερικότητας αδρανοποιείται και υποτάσσεται στην αγορά. Ωστόσο, το κράτος ως υποχέριο της αγοράς δεν απαντά στην ουδετερότητα της πολιτικής εξουσίας, αλλά αντίθετα στη συνάρτησή της με την ικανότητα μίας τάξης να προωθεί τα συμφέροντά της, και σε αυτή τη βάση έχει ιδιαίτερη σημασία η διάκριση του Μπάουμαν. Η αδυναμία του μετανεωτερικού κράτους αφορά αφενός στην απίσχναση των νεωτερικών πολιτικών θεσμών και κυρίως στην αντιπολιτική κατεύθυνση του μετανεωτερικού κόσμου και αφετέρου στη συναφή αντιστροφή των ρόλων μεταξύ κράτους και αγοράς. Στον μετανεωτερικό κόσμο η εγγυητική δύναμη της κοινωνικο-πολιτικής τάξης είναι η αγορά, δεν μπορεί όμως να ασκήσει την δύναμή της χωρίς την σύμπραξη των κρατικών μηχανισμών. Το κράτος της προσωπικής ασφάλειας είναι το κράτος της ελεύθερης αγοράς, είναι ο αναγκαίος μηχανισμός εξισορρόπησης και στο πλαίσιο αυτής της ισορροπίας οι περιττοί στην αγορά γίνονται οι απόβλητοι της κρατικής τάξης.

Η νεωτερικότητα γράφει ο Μπάουμαν, κυοφορούσε πάντα τη μετανεωτερική της υπέρβαση, υποδεικνύοντας ότι προέτασσε τους όρους και ανεδείκνυε τα υποκείμενα της υπέρβασής της. Η κίνηση, ως συνεχής μεταβολή, ως ανατροπή των κοινωνικών σχέσεων και των προτύπων, ως αναπροσδιορισμός των κανόνων, αποτελεί θεμελιώδη διάσταση της νεωτερικότητας τόσο όσο αφορά στους υλικούς, όσο και στους διανοητικούς της όρους. Η αναστοχαστικότητα της νεωτερικότητας, παρατηρεί ο Γκίντενς(Giddens) ουσιαστικά υπονομεύει τον Λόγο, καθώς το «γνωρίζω» δεν σημαίνει πλέον ότι είμαι βέβαιος. Η νεωτερικότητα γεννήθηκε κάτω από το «ζώδιο της βεβαιότητας» υποστηρίζει ο Μπάουμαν, ωστόσο αυτή η βεβαιότητα ήταν ήδη υπό αναίρεση, καθώς κάθε σταθερό σημείο δεν αποτελούσε παρά ένα μεταβατικό στάδιο, μία απαραίτητη στάση στον δρόμο της προόδου και της επιταγής της αέναης αρχής. Από την άλλη, αυτή η διάσταση της «αιώνιας αβεβαιότητας και κίνησης» που διακρίνει σύμφωνα με τον Μαρξ την αστική εποχή, συγκροτεί και την υπόσχεση της ελευθερίας της. Η έννοια της κίνησης είναι αλληλένδετη με την έννοια της ελευθερίας. Η ανεξαρτησία και η αυτεξουσιότητα των ανθρώπων δεν νοείται χωρίς την δυνατότητα της κίνησής τους. Η «ανοιχτή κοινωνία» της Δύσης, την οποία ο Πόππερ παρουσιάζει ως τη μόνη εκδοχή και δυνατότητα μιας ελεύθερης κοινότητας, απαντά στο πρότυπο μιας κοινωνίας ελεύθερης κίνησης ανθρώπων και ιδεών. Στο υλικό

πεδίο αυτή η κίνηση αφορά την κεντρική υπόσχεση κινητικότητας του αστικού κόσμου, δηλαδή τη δυνατότητα του ατόμου να ανελιχθεί κοινωνικά.

Η ατομική ελευθερία κίνησης αποτελεί τη βασική υπόσχεση, όπως και τη βασική πλάνη της νεωτερικότητας. Η ελευθερία της νεωτερικότητας συγκροτείται εξαρχής υπό τους όρους του πλούτου, της δυνατότητας πλουτισμού. Το «πλουτίστε» που απεύθυνε ο Γκιζό(Guizot) στους γάλλους πολίτες, συνοψίζει το αστικό όραμα τόσο του νεωτερικού όσο και του μετανεωτερικού κόσμου, γιατί η ελευθερία κίνησης συναρτάται με την οικονομική δύναμη. Ο αστικός κόσμος υπόσχεται την κοινωνική άνοδο στον καθένα, ενώ παράλληλα καθιστά σαφές ότι η δυνατότητα ανόδου έγκειται στη διαφορετική δυναμική των ατόμων. Λίγοι εκλεκτοί θα ανέλθουν τελικά στο επίπεδο της άρχουσας τάξης, ωστόσο κάθε μικρή οικονομική επιτυχία είναι ενδεχομένως ένα σημάδι της μοίρας του εκλεκτού, όπως υποστήριξε ο Βέμπερ(Weber). Σε κάθε περίπτωση, ο βασικός προκαθορισμός είναι ο υλικός και στη βάση αυτού του υλικού προκαθορισμού ξεδιπλώνονται οι ελευθερίες της αστικής κοινωνίας. Από την άλλη, στο πλαίσιο των κομμουνιστικών κρατών του 20^{ου} αιώνα, η ελευθερία κίνησης εγγράφηκε υπό τους όρους μιας νομοτελειακής αντίληψης της ανθρώπινης ιστορίας, η οποία αφενός αντιπαρέρχεται κάθε επίδικο πάνω στην έννοια της ελευθερίας, αφετέρου την καθιστά περιττή. Έτσι, μετά και την ανώδυνη κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», ο μετανεωτερικός κόσμος τον καταχώρησε ως το αρνητικό αντίτυπο της ανθρώπινης ελευθερίας εν γένει, την αληθή εικόνα της οποίας μπορούσε να υποδείξει μόνο ο δυτικός αστισμός. Η επικράτηση του αστικού προτύπου σημαίνει και τη διαγραφή κάθε ελεύθερης κίνησης που δεν εγγράφεται στους όρους του, και ακόμα περισσότερο την καταχώρησή της ως ανάσχεση ελευθερίας.

Η ελευθερία κίνησης, ως ελευθερία ανέλιξης στην κοινωνική ιεραρχία που προτάσσει ο νεωτερικός κόσμος, είναι ταυτόσημη με την ελευθερία επιλογής της μετανεωτερικότητας, προϋποθέτει την κάθετη διάρθρωση της κοινωνίας και εξυπηρετεί τη διατήρησή της. Όπως επισημαίνει ο Μπάουμαν οι θέσεις των ατόμων μέσα στην μετανεωτερική κοινωνία εκτείνονται ανάμεσα στους πόλους του «τέλειου τουρίστα» και του «αθεράπευτου πλάνητα» και καθορίζονται από το βαθμό ελευθερίας όταν επιλέγουμε τα δρομολόγια της ζωής μας. Η έννοια της ελευθερίας της κίνησης είναι ωστόσο αντιφατική όταν αναφερόμαστε σε ανθρώπινα όντα, ιδιαίτερα στο πλαίσιο του σύγχρονου πολιτισμού. Είναι εξίσου αντιφατική με την έννοια του ξένου στον αστικό κόσμο, έναν κόσμο που ορίζεται και λειτουργεί στη βάση των ξένων. Η κίνηση που απαγορεύεται συνιστά την επιτομή της μετανεωτερικής κυριαρχίας. Συνιστά συγχρόνως όμως την αυταπάτη της, το σημείο της αναίρεσής της, όπου αντίστροφα συμπεριλαμβάνεται ως εξαίρεση. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μπένγιαμιν : «Λίγα πράγματα θα ενισχύσουν τη μοιραία

δύναμη της εξαπλούμενης ροπής για περιπλάνηση όσο η περικοπή της ελευθερίας μετακινήσεως, και ποτέ η ελευθερία της κίνησης δεν βρέθηκε σε μεγαλύτερη αναντιστοιχία με την πληθώρα των μέσων που διαθέτει».¹⁶²

Επίμετρο

Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν γεννήθηκε το 1925 στο Πόζναν της Πολωνίας από Πολωνο-Εβραίους γονείς. Το 1939 μετά τη ναζιστική εισβολή στην Πολωνία διέφυγε με την οικογένειά του στην ΕΣΣΔ. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου κατετάγη και υπηρέτησε στην Πολωνική Μεραρχία του Κόκκινου Στρατού και τιμήθηκε το 1945 με τον στρατιωτικό σταυρό της ανδρείας. Παρέμεινε στον στρατό και μετά τη λήξη του πολέμου συνεχίζοντας παράλληλα τις σπουδές του στις κοινωνικές επιστήμες και ακολούθως στη φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο της Βαρσοβίας. Το 1953 αποστρατεύτηκε στο πλαίσιο αντισημιτικών διώξεων. Το 1954 διορίστηκε στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου της Βαρσοβίας και παρέμεινε μέχρι το 1968. Έχοντας ήδη τεθεί σε δυσμένεια και χάνοντας εντέλει τη θέση του, ο Μπάουμαν, εγκαθίσταται αρχικά στο Ισραήλ και το 1972 αποδέχθηκε την έδρα κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Leeds, στην οποία και παρέμεινε μέχρι την αποχώρησή του το 1990. Σήμερα εξακολουθεί να διαμένει στο Leeds και είναι ομότιμος καθηγητής κοινωνιολογίας. Από το 2010 λειτουργεί στο πανεπιστήμιο του Leeds το Ινστιτούτο Μπάουμαν, για μεταπτυχιακές σπουδές με κύρια αντικείμενα, τα

¹⁶² Benjamin, *Μονόδρομος...*, ό.π., σελ.59.

ζητήματα του καταναλωτισμού, την ηθική και κοινωνική ευθύνη, την τεχνολογική ανάπτυξη και τις σχέσεις εξουσίας στη ρευστή νεωτερικότητα.

Η περίοδος του Leeds –από το 1972 και μέχρι και σήμερα- είναι για τον Μπάουμαν μια ιδιαίτερα παραγωγική περίοδος, κατά την οποία αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους σύγχρονους θεωρητικούς της κοινωνικής επιστήμης και συνέγραψε ένα πλήθος έργων, αναδεικνύοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τις συνέχειες αλλά και τις ρήξεις που συγκροτούν τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Όντας Πολωνο-Εβραίος, ο Μπάουμαν, ήταν ένας κατεξοχήν παρείσακτος, ένας ξένος σε έναν κόσμο που απαιτούσε άλλες προδιαγραφές για τα νόμιμα μέλη του. Η ιδιότητα αυτή, η ιδιότητα του κατεξοχήν ξένου (η οποία χαρακτηρίζει όπως επισημαίνει ο ίδιος τους απανταχού Εβραίους), αποτελεί συχνά βασικό άξονα για την προσέγγιση της σκέψης του και την περαιτέρω επεξεργασία των θέσεών του. Στην εργασία αυτή αγνοήσαμε εντελώς αυτή τη διάσταση, αποφεύγοντας κάθε σύνδεση του προσωπικού βιώματος με το έργο του Μπάουμαν. Αυτό δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζουμε αυτή τη σύνδεση, αλλά ότι δεν τη κρίνουμε απαραίτητη, καθώς μια βιογραφική προσέγγιση μετατοπίζει το ενδιαφέρον από τη θεωρία στο πρόσωπο, ενώ από την άλλη ενδέχεται να εξηγεί τις θέσεις του διανοητή στη βάση μιας ψυχολογικού τύπου ανάλυσης αιτίου- αιτιατού, ανάλυση που απαντά σε μια άλλου τύπου προσέγγιση και δεν αφορά την παρούσα εργασία. Προφανώς, σε κάθε θεώρηση συμφύονται οι όροι του προσώπου, της εποχής του και του ερευνητικού αντικειμένου. Στα κείμενα του Μπάουμαν και ιδιαίτερα στις αναλύσεις του πάνω στην ετερότητα και τον αποκλεισμό, μπορούμε να δούμε και τον ίδιο τον Μπάουμαν, ως ξένο, ως διαφορετικό, ως αποσυνάγωγο. Βλέπουμε ακόμα τη «ματαιωμένη αφοσίωση» του ξένου, του περιπλανώμενου που «ήρθε για να μείνει»(όπως επισημαίνει ο Ζίμμελ), μια αφοσίωση που γίνεται ανταρσία , όπου «[ε]κρήγνυται ο μύθος του ανήκειν, και το εκτυφλωτικό φως της έκρηξης βγάζει από το σκοτάδι της εξορίας την αλήθεια της μη πληρότητας, της διαρκούς έως νεωτέρας αναβολής της, που συνιστά ακριβώς την ύπαρξη του περιπλανώμενου».¹⁶³ Αυτή η αφοσίωση, η αφοσίωση του ξένου στην νεωτερικότητα, η οποία στη ματαιώσή της γίνεται εξέγερση αφενός υποδηλώνει το προσωπικό βίωμα που γίνεται αφετηρία της θεωρίας και αφετέρου υποδεικνύει κάτι πολύ πιο σημαντικό, μια συνολική αντίφαση.

Η νεωτερικότητα εγκαλεί τον ξένο, δημιουργείται πάνω στην υπόσχεση της ενσωμάτωσής του, δημιουργείται πρώτα απ' όλα ως πεδίο μιας νέας αντίληψης της οικειότητας. Με έναν τρόπο η νεωτερικότητα καλεί τους πάντες και υπόσχεται τα πάντα, ενώ στον ίδιο χρόνο διακρίνει και διαχωρίζει το πεδίο της οικειότητας, του

¹⁶³ Bauman, *Η μετανεωτερικότητα και...*, ό.π., σελ.148.

κοινού κόσμου, της κοινής αντίληψης, αναδιατάσσοντας τους ανθρώπους και τα πράγματα σε μια νέα κανονικότητα, ορισμένη από αυτούς που θέτει εκτός της. Ο Μπάουμαν υποδεικνύει την αντίφαση του νεωτερικού κόσμου, μια αντίφαση η οποία αποκρυσταλλώνεται στη μετανεωτερική εποχή, όπου η νεωτερική δύναμη ορισμού γίνεται αδυναμία. Τίποτα δεν μπορεί να σταθεί, γιατί τίποτα εντέλει δεν ήταν τόσο «στέρεο» όσο υποσχόταν η νεωτερική εποχή. Ωστόσο, για τον Μπάουμαν, η νεωτερικότητα δεν αφορά μόνο και δεν εξαντλείται στις πλασματικές της υποσχέσεις. Πέρα από τις φασματικές της ελευθερίες, τους καταναγκασμούς και τις αντιφάσεις της, η νεωτερικότητα υπέδειξε επίσης και έναν πρωτόγνωρο ορίζοντα ελευθερίας και χειραφέτησης· τον σοσιαλισμό. Μέσα στη μετανεωτερική δυστοπία που περιγράφει, παραμένει ένα νεωτερικό αίτημα, που συνεχίζει να επανεμφανίζεται σαν φάντασμα του μέλλοντος: «Είναι ο σοσιαλισμός ένα απομεινάρι των καιρών που πέρασαν; Σε αυτή την περίπτωση πρέπει να ευγνωμονούμε αυτούς τους καιρούς για ένα τέτοιο κατάλοιπο, όχι λιγότερο απ' ό,τι τους ευγνωμονούμε για την υπόλοιπη πολιτιστική μας κληρονομιά. Όμως δεν είναι αυτή η περίπτωση. Ο σοσιαλισμός ξαναγεννιέται συνεχώς σαν τον φοίνικα, μέσα από κάθε σωρό στάχτης, μέσα από τα καμένα όνειρα και τις καρβουνιασμένες ελπίδες. Συνεχίζει να ανασταίνεται όσο τα όνειρα καίγονται και οι ελπίδες απανθρακώνονται, όσο η ανθρώπινη ζωή δεν αποκτά την αξιοπρέπεια που της αξίζει και την αρχοντιά που θα μπορούσε, αν της δινόταν η ευκαιρία, να κατακτήσει. Και στην περίπτωση αυτή, ελπίζω να πεθάνω σοσιαλιστής».¹⁶⁴

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adorno, Theodor- Horkheimer, Max, *Διαλεκτική του Διαφωτισμού*, μτφρ. Λ.Αναγνώστου, επίμετ. Κ.Ψυχοπαίδης, επιμ. Γ.Κουζέλης, Νήσος, Αθήνα, 1996.

Agaben, Giorgio, *Κατάσταση εξαίρεσης, Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μτφρ. Μ.Οικονομίδου, Πατάκης, Αθήνα, 2007.

Agaben, Giorgio, *Homo sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφρ. Π.Τσιαμουράς, επιμ.-επίμετ. Γ.Σταυρακάκης, Scripta, Αθήνα, 2005.

Althusser, Luis, *Θέσεις (1964-1975)*, μτφρ. Ξ.Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

¹⁶⁴ Zygmunt Bauman, Keith Tester, *Conversations with Zygmunt Bauman*, Polity Press, Cambridge, 2001, σελ.155.

- Anderson, Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες, Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π.Χατζαρούλα, Νεφέλη, Αθήνα, 1997.
- Arendt, Hannah, *Η ανθρώπινη κατάσταση (Vita Activa)*, μτφρ. Γ.Λυκιαρδόπουλος-Σ.Ροζάνης, Γνώση, Αθήνα, 2008.
- Arendt, Hannah, *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, (το τρίτο μέρος από το έργο *Πηγές του ολοκληρωτισμού*), μτφρ. Γ.Λάμπας, Ευρύαλος, Αθήνα, 1988.
- Balibar, Etienne, «Uprising in the banlieues (Εξέγερση στα προάστια)», μτφρ. Τ.Μπέτζελος, στο *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα, Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, επιμ. Λ.Βεντούρα, Νήσος, Αθήνα, 2011.
- Baudrillard, Jean, *Η καταναλωτική κοινωνία, οι μύθοι της, οι δομές της*, προλ. J.D.Mayer, μτφρ. Β.Τομανάς, Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2000.
- Bauman, Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 1992.
- Bauman, Zygmunt, *Legislators and Interpreters*, Polity Press, Cambridge, 1987.
- Bauman, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, Polity Press, Cambridge, 1989.
- Bauman, Zygmunt, *Thinking Sociologically*, Blackwell, Οξφόρδη-Μασαχουσέτη, 1990.
- Bauman, Zygmunt, *Postmodern Ethics*, Blackwell, Οξφόρδη-Μασαχουσέτη, 1993.
- Bauman, Zygmunt, *In Search of Politics*, Polity Press, Cambridge- Malden, 1999.
- Bauman, Zygmunt, *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης, Ψυχογιός, Αθήνα, 2002.
- Bauman, Zygmunt, *Ρευστοί καιροί, Η ζωή την εποχή της αβεβαιότητας*, μτφρ. Κ.Δ.Γεώργας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2009.
- Bauman, Zygmunt, *Ρευστή Αγάπη, Για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*, μτφρ. Γ.Καράμπελας, Εστία, Αθήνα, 2006.
- Bauman, Zygmunt, *Ρευστός φόβος*, μτφρ. Γ.Καράμπελας, Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.
- Bauman, Zygmunt, *Παράπλευρες απώλειες, Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Ε.Παραδέλλη, επιμ. Θ.Παραδέλλης, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2011.
- Bauman, Zygmunt, *Η εργασία, ο καταναλωτισμός και οι νεόπτωχοι*, μτφρ. Κ.Γεώργας, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2002.

Bauman, Zygmunt, *Και πάλι μόνοι: Η ηθική μετά τη βεβαιότητα*, μτφρ. Ρ.Μπενβενίστε-Κ.Χατζηκυριάκος, Έρασμος, Αθήνα, 1998.

Bauman, Zygmunt, *Παγκοσμιοποίηση, Οι συνέπειες για τον άνθρωπο*, μτφρ. Χ.Βαλλιάνος, επιμ. Ξ.Τσελέντη, Πολύτροπον, Αθήνα, 2004.

Bauman, Zygmunt, «Η Αριστερά ως αντι-κουλτούρα της νεωτερικότητας», μτφρ. Ι.Παπαδόπουλος, στο *Η Διαμάχη, Κείμενα για την νεωτερικότητα*, εισαγ.-επιμ. Γ.Βέλτσος, επίμ. J.Rawls, Πλέθρον, Αθήνα, 2004.

Bauman, Zygmunt – Tester, Keith, *Conversations with Zygmunt Bauman*, Polity Press, Cambridge, 2001.

Beilharz, Peter. *Zygmunt Bauman, Dialectic of Modernity*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 2000.

Benjamin, Walter, *Μονόδρομος*, εισαγ.-μτφρ. Ν. Ανδρικοπούλου, επίμ. Th.W.Adorno. Δ.Καρύδας-Σ.Σταμάτης, επιμ.Γ.Σαγκριώτης, Άγρα, Αθήνα, 2004.

Βεντούρα, Λίνα, «Γηγενείς/μετανάστες, Οριοθέτηση και μετατόπιση κοινωνικών συνόρων», στο *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα, Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, επιμ.Λ.Βεντούρα, Νήσος, Αθήνα, 2011.

Castel, Robert, «Οι δυσμενείς διακρίσεις. Το έλλειμμα της ιδιότητας του πολίτη στους νέους των προαστίων», μτφρ.Τ.Μπέτζελος, στο *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα, Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, επιμ.Λ.Βεντούρα, Νήσος, Αθήνα, 2011.

Constant, Benjamin, *Περί Ελευθερίας και ελευθεριών*, μτφρ.Ε.Κόλλια-Τ.Δαρβέρης, εισαγ. Π.Κιτρομηλίδης, προλ.-επιμ.Φ.Παιονίδης, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 2000.

Davis, Mark, *Freedom and Consumerism, a Critique of Zygmunt Bauman's Sociology*, Ashgate, Hampshire, 2008.

Descartes, Rene, *Λόγος περί της μεθόδου*, εισαγ.-μτφρ.-σημ. Χ.Χρηστίδης, Παπαζήσης, Αθήνα, 1976.

Δεμερτζής, Νίκος & Περεζούς, Κώστας, «Ο Ζίγκμουντ Μπάουμαν και η Διφορούμενη Νεωτερικότητα», στο *Κοινωνική σκέψη και νεωτερικότητα*, επιμ. Σ.Μ.Κονιόρδος, Gutenberg, Αθήνα, 2010.

Freud, Sigmund, *Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας(η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό)*, μτφρ. Γ.Βαμβαλής, Επίκουρος, Αθήνα, 2005.

- Gellner, Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, μτφρ. Δ.Λαφαζάνη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1992.
- Giddens, Anthony, *Οι συνέπειες της νεωτερικότητας*, μτφρ.Γ.Μερτίκας, επιμ.Γ.Λυκιαρδόπουλος, Κριτική, Αθήνα, 2001.
- Hall, Stuart –Held, David –McGrew, Anthony, *Η νεωτερικότητα σήμερα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτική, πολιτισμός*, μτφρ. Θ.Τσακίρης-Β.Τσακίρης, Σαββάλας, Αθήνα, 2009.
- Kymlicka, Will, *Η πολιτική φιλοσοφία της εποχής μας*, εισαγ.-μτφρ. Γ.Μολύβας, Πόλις, Αθήνα, 2007.
- Κωνσταντακόπουλος, Σταύρος, *Ατομικισμός, επανάσταση και δημοκρατία. Για την πολιτική θεωρία του Τοκβίλ*, Σαββάλας, Αθήνα, 2008.
- ΚωστόπουλοςΤ., Τρίμης Δ., Ψαρρά Α., Ψαρράς Δ., «Ιστορίες εθνικής μισαλλοδοξίας», *Ελευθεροτυπία*, 9/1/2010.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1982.
- Marx, Karl, *Το Κεφάλαιο*, τ.Α΄, μτφρ. Π.Μαυρομαμάτης, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2008.
- Popper, Karl, *Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, τ.Α΄, εισαγ.-μτφρ. Ε.Παπαδάκη, Δωδώνη, Αθήνα, 1980.
- Scmitt, Carl, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ.-εισαγ. Α.Λαβράνου, επιμ.Γ.Σταμάτης, Κριτική, Αθήνα, 2009.
- Simmel, Georg, *Περιπλάνηση στη νεωτερικότητα*, επίμ. J.Habermas, επιμ.-προλ.-εισαγ. Σ.Γάγγας-Κ.Καλφόπουλος, μτφρ. Γ.Σαγκριώτης- Ό.Σταθάτου, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2004.
- Τσιτσελίκης, Κωνσταντίνος, *Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη*, Εκδόσεις Άντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, Κομοτηνή, 1996.
- Χριστόπουλος, Δημήτρης, *Η ετερότητα ως σχέση εξουσίας. Όψεις της ελληνικής, βαλκανικής και ευρωπαϊκής εμπειρίας*, Κριτική, Αθήνα, 2002.

